

VILNIAUS UNIVERSITETAS
ISTORIJOS FAKULTETAS
ISTORIJOS TEORIJOS IR KULTŪROS ISTORIJOS KATEDRA

AGNĖ BALTUONYTĖ

Paveldosaugos magistrinių studijų II kurso studentė

VISUOMENINĖ PAMINKLOSAUGA SOVIETMEČIO LIETUVOJE

SOCIETY AND HERITAGE PRESERVATION IN THE SOVIET LITHUANIA

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė dr. Justina Poškienė

Vilnius, 2009

TURINYS

ĮVADAS	3
1. LIETUVOS KULTŪROS PAVELDAS IR (ANTI)SOVIETINĖ IDEOLOGIJA	14
1. 1. Sovietmečio politinė aplinka ir visuomeninės kraštotyros iniciatyvos.....	15
1. 2. Kultūrinis palikimas sovietų lietuvoje: valdžios ir visuomenės požiūriai.....	24
2. PAMINKLOSAUGA KRAŠTOTYRINIAME SAJŪDYJE	31
2. 1. Žygeivių paminklosauginė veikla.....	31
2. 2. Ramuviečių paminklosauginė veikla.....	42
3. ŠIANDIENOS VISUOMENĖS PAVELDOSAUGOS PROBLEMOS – SOVIETMEČIO PALIKIMAS?	54
3. 1. Tautinis atgimimas ir paminklosaugos sąjūdis.....	54
3. 2. Paveldo vėrcių supratimas šiandieninėje Lietuvos visuomenėje.....	58
IŠVADOS	69
PRIEDAS	72
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	76
LITERATŪROS SĄRAŠAS	80
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (SUMMARY)	87

IVADAS

Užsimojęs sukurti naują bendriją - „tarybinę liaudį“ – sovietinis režimas pirmiausia stengėsi pakeisti visuomenės atmintį, skiepydamas ideologiškai apdorotas praeities versijas. Oficialūs praeities vaizdiniai buvo įtvirtinami pasitelkiant istoriją ir kultūros paveldą, kurie tapo politinės kovos instrumentais, visuomenės perauklėjimo ir režimo įteisinimo priemonėmis. Tačiau koks buvo šių vaizdinių santykis su neoficialiomis ar net draudžiamomis istorijos versijomis? Atrodo, kad ikisovietinę Lietuvos praeitį menantys objektai bei diskursai, nors sovietinės valstybės išstumti iš viešosios sferos – iš aikščių, gatvių, muziejų, knygynų – tebegyvavo žmonių atmintyje ir buvo vienas pagrindinių tautinės tapatybės teigimo šaltinių. Prisiminimai, kuriais sovietų valdymo metais žmonės atsargiai dalijosi tik su šeimos nariais ir patikimais draugais, posovietiniais laikais išėjo į viešumą.

Okupacinio režimo sąlygomis Lietuvos visuomenė pateko į dualizmo įtampos lauką, kylanti tarp semantinių antinomijų savas / svetimas, kitaip tariant, tarp savosios, nuo gimimo įsavitos tradicijos ir svetimųjų primestos, brukančios neįprastą gyvenimo sampratą. Tokioje situacijoje šalia oficialiosios laikysenos pagal primestą sovietinę reikšmių bei verčių sistemą egzistavo slepiama visuomenės elgsena, natūraliai susieta su etninės kultūros tekstu bei gyvensenos ritmu.¹ Kaip rašo prof. Bronius Genzelis, pats aktyviai dalyvavęs nagrinėjamo laikotarpio kultūriniam vyksme, - „Nuo pat pirmųjų okupacijos dienų Lietuvos kultūroje buvo akivaizdūs du lygiai: oficialus (viešas), valdžios proteguojamas, orientuotas į imperijos kultūrą, ir kitas, orientuotas į nacionalinės kultūros puoselėjimą. Pastarasis ypač išsiplėtė paskutiniaisiais imperijos gyvavimo metais“.² 7-9 dešimtmečiais išaugo nauja Lietuvos inteligentų³ karta, dar turėjusi sąlyčio su nepriklausomybės metais susiformavusia inteligentija, vaikystėje patyrusi stalinizmo terorą, bet subrendusi jau „atlydžio“ metais. Tada susiformavo stiprus etnokultūrinis ramuviečių ir žygeivių judėjimas, įtraukęs daugiausia akademinę jaunuomenę. Jaunimui ypač būdinga ieškoti individualios pasaulėžiūros bei savitų jos išraiškos būdų. Jaunimo kultūra yra ta sfera, kurioje aiškiausiai ir anksčiausiai išryškėja visuomenės gyvenimo problemos, geriausiai matoma kultūros stilių kaita. Jaunimas jautriausiai reaguoja į aplinką ir savo pojūčius įprasmina jam suprantama saviraiška.⁴ Sovietinis režimas siekė legitimacijos, pasitelkdamas ir

¹ Krikštopaitis J. A. Dvilypumo briauna sovietmečio visuomenės elgsenoje. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996. -40 p.

² Genzelis B. *Imperijai griūvant. Žmonės, įvykiai, procesai*. Vilnius, 2006. -207 p.

³ „Inteligentija“ čia suprantama kaip tradiciškai Rytų Europoje priimta sąvoka, apimanti individus tiek iš akademinės bei mokslinės sferos, tiek ir kitų profesijų atstovus – inžinierius, gydytojus, mokytojus, menininkus ar žurnalistus (Vakaruose jie laikomi ne intelektualais, bet specialistais). Tai socialinė grupė, apimanti žmones plataus profesijų spektro bei įvairaus intelektualinio ir išsimokslinimo lygio, sudaranti nemažą visuomenės segmentą su sąlyginai homogeniška dvasine kultūra. Sovietinės santvarkos metu inteligentija buvo trečias šalia darbininkų ir valstiečių socialinis sluoksnis, turintis aukštą prestižą. (Gečienė I. *Inteligentija? Iš Tradicija ir pokyčiai: filosofinė ir sociologinė perspektyva*. Sud. Putnaitė N. Vilnius, 1999. -125,129 p.).

⁴ Ramanauskaitė E. Postmodernizmo link: kultūros laisvėjimo pėdsakais. *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1. -55 p.

kultūrinės formos, taigi kultūra ir galia (politiniai aspektai) sovietmečiu buvo glaudžiai susijusios kategorijos. Bet kokia kultūrinė opozicija buvo traktuojama ir kaip politinė.⁵ Sovietinė ideologinė sistema patyrė daugybę prieštaravimų, kurių fragmentus šiame tyrime ir atskleisime, aptardami naujai sukurtų sovietinių kultūros formų bei lokalinės (tautinės) savimonės priešpriešas.

Svarbiausias sovietinės standartizuotos kultūros kūrimo principas – *kolektyviškumas*, kuriuo buvo siekiama organizuotos, ideologiškai kontroliuojamos kultūrinės veiklos. Šios fasadinės kultūros kūrybai ideologiniais lozungais buvo suvienytos pagrindinės institucinės sferos: žiniasklaida, darbo kolektyvai, mokykla, laisvalaikio organizacijos.⁶ *Naujas sovietinis žmogus* privalėjo turėti tokias moralines savybes kaip socialistinis patriotizmas ir kolektyvizmo dvasia.⁷ Totalitariniame sovietinės politinės santvarkos modelyje piliečių iniciatyva buvo slopinama, ribojama, jų veikla kontroliuojama. Kiekvienas asmuo turėjo būti totalitarinės visuomenės nariu, asmeninei iniciatyvai nebuvo palikta vietos – esi kolektyvo dalis.⁸ Sovietinėje sistemoje veikusios *quasi* visuomeninės (arba *quasi* nevyriausybinės) organizacijos negalėjo nustatyti savo misijos (visos organizacijos vykdė komunistų partijos⁹ nustatytą misiją), jos buvo pilnai išlaikomos ir kontroliuojamos valstybės, o narių laisvas dalyvavimas (ar tiksliau nedalyvavimas) praktiškai buvo labai ribotas.¹⁰ Tokiu būdu iš esmės nevyriausybinių organizacijų sovietinėje valstybėje negalėjo būti, (nors formaliai jos egzistavo), nes buvo pažeidžiamas esminis visuomeninių organizacijų bruožas – nepriklausymas nuo valdžios, savivalda ir autonomija.¹¹ Būdinga, kad tokių įprastinių struktūrų pagrindu ėmė kurtis (ypač nuo 7 dešimtmečio) žmonių grupės, plėtojusios alternatyvias kultūros formas. Taip žygeiviai atsirado iš turistų klubų, o Ramuvos judėjimas iš kraštotyros būrelių. Tai atskleidžia pagrindinį kultūros principą – saviveiksmiškumą ir patvirtina seniai žinomą išvalgą, kad kultūros prigimtyje koduotas pasipriešinimas sistemos primetamiems suvaržymams.¹² Kultūrinis pasipriešinimas sovietmečio ideologizuotos kultūros standartams, sąmoninga alternatyvios kultūros kūryba vardan savo idėjos pagrindžia *kultūros*

⁵ Tamkutonytė Ž. Hipių judėjimas Lietuvoje sovietmečiu: mada ir / ar pasipriešinimas? *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11). -142, 143 p.

⁶ Ramanauskaitė E. Postmodernizmo link: kultūros laisvėjimo pėdsakais. *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1. -55 p.

⁷ Tamkutonytė Ž. Hipių judėjimas Lietuvoje sovietmečiu: mada ir / ar pasipriešinimas? *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11). -136, 137 p.

⁸ Ten pat. -137 p.

⁹ Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje rašoma, kad svarbiausia visuomeninė organizacija sąjungoje yra TSKP. „Ji yra tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys. TSKP turi teisę dalyvauti tvarkant valstybinius ir visuomeninius reikalus, sprendžiant politinius, ūkinius, socialinius ir kultūrinius klausimus. Svarbiausią reikšmę visuomeninėje kontrolėje turi partijos organai – TSKP suvažiavimai, TSKP CK plenumai ir kt. (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 12. Vilnius, 1984. -307, 308 p.).

¹⁰ Liobikienė T. N. *Nevyriausybinių organizacijų raida Lietuvoje 1989-2002 m.: katalikiški šeimos centrai*. (Daktaro disertacija). VDU, 2008. -6 p.

¹¹ Ten pat. -5, 59 p. Siekdama pabrėžti piliečių iniciatyvos, savanoriškos veiklos ir nevyriausybinių organizacijų (NVO) savivaldos principus, Jungtinių Tautų organizacija 1990 m. rekomendavo NVO vadinti pilietinės visuomenės organizacijomis arba pilietinės visuomenės sektoriumi. (Ten pat. -14 p.).

¹² Ramanauskaitė E. Postmodernizmo link: kultūros laisvėjimo pėdsakais. *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1. -69 p.

rezistencijos sampratą.¹³ Analizuojant sovietinės Lietuvos oficialiosios ir neoficialiosios kultūros konfrontaciją itin svarbu atkreipti dėmesį į simbolinę šio konflikto dimensiją. Lenkų politinės antropologijos atstovas Janas Kubikas teigia, kad per simbolius stiprieji, t. y. turintys realią galią, įsitvirtina, legitimuoja savo statusą, o „silpnieji“ konfrontuoja su oficialia valdžia.¹⁴ Simboliai turi milžinišką galią telkti, vienyti žmones, per juos identifikuojama, kas yra kas. Tokį vaidmenį sovietmečio visuomenėje atliko ir kultūros paveldas, atsidūręs visuomenės – valdžios konflikto centre. Kultūrinis / politinis konfliktas generavo visuomenėje tam tikrų kultūrinių (tarp jų paminklosauginių) idėjų, formų paieškas, stimuliuo jų sklaidą. Šio **darbo objektas** ir yra suinteresuotos visuomenės – kraštotyrinio sąjūdžio dalyvių ramuviečių ir žygeivių - paminklosauginės nuostatos bei praktikos sovietų Lietuvoje. Nagrinėjamas laikotarpis apima 7-9 dešimtmečius, kai Lietuvoje vyko kraštotyrinis – folklorinis sąjūdis: kūrėsi kraštotyros, žygeivių (turistų) klubai, pusiau legalūs inteligentų susibūrimai, balansavę ties sovietinės valdžios lestinimo riba, kurių patriotiškai nusiteikę nariai domėjosi savo krašto istorija, puoselėjo tautines tradicijas, rūpinosi tautos kultūros paminklų išsaugojimu ir tvarkymu.

Darbo tikslas – atskleisti, kaip sovietmečiu suinteresuotos visuomenės istorinė atmintis bei kultūriniai tapatumai reikėsi paveldo apsaugos srityje, išskirti pagrindinius, ryškiausius to meto visuomenės istorinės kultūros bruožus, jų tęstinumą ir kaitą šiandieninėje visuomenėje. Tyrimo tikslams pasiekti išsikelti šie **uždaviniai**:

1) ištirti sovietinės valdžios pagrindines nuostatas nacionalinės istorijos ir kultūros palikimo atžvilgiu, kurios lėmė ir visuomenei priskirtą vaidmenį kultūrinio ir istorinio palikimo išsaugojimo srityje;

2) išanalizuoti, remiantis etnokultūrinio sąjūdžio paminklų apsaugos, etninės kultūros tradicijų regeneravimo bei palaikymo praktikomis, kaip ši visuomenės dalis vertino kultūros paveldą, ir kokie buvo jos prioritetai paveldo apsaugos srityje;

3) išnagrinėti konkrečias ryškiausias kultūros paveldo vertybių apsaugos iniciatyvas kilusias „iš apačios“, t. y. pačios visuomenės;

4) išskirti šiandienos visuomeninės paminklosaugos problemas, sietinas su sovietinės sistemos patirtimi.

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Lyginant su kitų sovietinio Lietuvos laikotarpio temų (politinės, ekonominės raidos) ištirtumu, tuo metu vykusią kultūrinio - socialinio gyvenimo procesų

¹³ Ramanauskaitė E. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje. Iš *Kauno istorijos metraščių*. T. 4. Kaunas, 2003. -128 p.

¹⁴ Plačiau žr. Kubik J. *Power of Symbols against the Symbols of Power*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994.

analizė gerokai vėluoja. Iki šiol praktiškai nėra platesnių, išsamesnių studijų, kuriose būtų atskleista kuri nors sovietinio kultūros diskurso sritis. Kalbant apie paveldosaugos tematiką, reikėtų išskirti dr. R. Čepaitienės monografiją „Laikas ir akmenys“ (2005), kurioje, autorė, koncentruodamasi į paveldo teorijų ir sampratų raidos Lietuvoje problematiką, aptaria ir sovietinio laikotarpio paminklosaugos ypatumus, dėmesį telkdama į valstybės kultūros ir paveldo politiką, sovietinės ideologijos poveikį lietuviškajai paminklosaugai ir specialistų pasiektus rezultatus. Tuo tarpu sovietmečio visuomenės dalyvavimas kultūros paveldo apsaugoje Lietuvoje nėra išsamiai ir nuosekliai tyrinėtas.¹⁵ Šios temos platumas vertė ir savo tyrimą apriboti, gilinantis į kelis pasirinktus jos aspektus – tyrimui buvo pasirinktas 7-9 dešimtmečių etnokultūrinio sąjūdžio fenomenas, o konkrečiai – itin aktyvių jo dalyvių ramuviečių ir žygeivių paveldosauginė¹⁶ veikla, *keliami klausimai ką, kaip ir kodėl šie žmonės siekė išsaugoti*. Nuodugniau nenagrinėjama LTSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos veikla. Tai buvo stambi, „skėtinė“ visuomeninė organizacija, apėmusi keliasdešimt tūkstančių pavienių ir kolektyvinių narių - kraštotyros klubų (tarp jų buvo ir Ramuva), būrelių – ir turėjusi skyrius su etatiniais darbuotojais visuose Lietuvos miestuose bei rajonuose. Vien iš Ramuvos klubo istorijos akivaizdu, kad partiniai organai stengėsi per kraštotyros draugiją kontroliuoti, kaupti „ideologiškai teisinga linkme“ kraštotyruos ir paminklosauginius visuomenės interesus. Vis dėlto negalima nepastebėti atskirų draugijos narių pasiektų teigiamų rezultatų saugant kultūros palikimą (paminėtina, pavyzdžiui, Paminklų apsaugos fondo, „Alko“ klubo veikla, liaudies architektūros, pramonės paveldo tyrimai ir kt.) Tikslus draugijos darbo vertinimas reikalautų detalesnės analizės. Ateities tyrimų klausimu lieka ir sovietmečio visuomeninių kultūros paminklų apsaugos inspekcijų veikla.

Kadangi lietuviškoje istoriografijoje dar labai mažai dėmesio skirta sovietų Lietuvos kultūros tyrimams, pasak R. Čepaitienės, pajungtųjų ir valdančiųjų konfrontacijų analizė per simbolinį elgesį, politinių simbolių funkcionavimo tyrimai darosi ypač aktualūs.¹⁷ Šis darbas galėtų prisidėti prie sovietmečio valdžios ir visuomenės santykių nagrinėjimo. Akivaizdu, kad sovietmečiu istorija tapo politinės kovos instrumentu. Sovietinės sistemos tikslas buvo totali visuomenės transformacija, o

¹⁵ 2005 m. VU Istorijos fakultete buvo apgintas magistro darbas, kuriame apžvelgiama visuomenės dalyvavimo paveldo apsaugoje raida, tačiau sovietinis laikotarpis čia plačiau nenagrinėjamas. (Žr. Mauliūtė G. „Suinteresuota visuomenė“ ir kultūros paveldo apsauga. Lietuvos patirtis. VU, IF, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, 2005). Architektė dr. Edita Riaubienė savo disertacijoje aptardama nekilnojamojo kultūros paveldo teisinės galimybės, paliečia ir visuomeninės paminklosaugos teisinį reglamentavimą, tačiau konkrečių visuomenės veiksmų paminklų apsaugoje negvildena. (Žr. Riaubienė E. *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. (Daktaro disertacija). VGTU, 2003). Kazimiero Račkausko monografijoje „Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje 1961-1986 metais“ (Vilnius, 1987) šio judėjimo veikla nušviečiama iš sovietinės nomenklatūros pozicijų.

¹⁶ Šiame darbe bus gilinamasi į materialiojo ir nematerialiojo (liaudies tradicijų, papročių, folkloro) kultūros paveldo visuomeninę (visuomeninių organizacijų) apsaugą, kuri suprantama kaip kultūros vertybių priežiūra ir visuomeninė įstatymų vykdymo kontrolė, paminklotvarka – tiesioginis visuomenės darbas darbas paminklų apsaugoje, paminklotyra, paminklų išaikinimas, kultūros palikimo populiarinimas, sklaida, aktualinimas, gaivinimas.

¹⁷ Čepaitienė R. Sovietmetis Lietuvos kultūros istorijos šviesoje: projekto bandymas. *Menotyra*, 2003, Nr. 2 (31). -77 p.

istoriją ir paveldą buvo stengiamasi pajungti šiam tikslui. Tačiau kiek sėkmingai tai pavyko padaryti, formuojant naują visuomenės kultūrinę atmintį? O gal sovietinė kultūra įgijo oficialiosios ideologijos nenumatytų ir nepageidautų formų? Galiausiai, ką galima pasakyti apie visuomenės istorinės kultūros bruožų kaitą ar tęstinumą po 1990-ųjų, kaip tai pasireiškia šiandienos visuomenės paveldo vertinimuose? Neginčijama, kad daugelis neigiamų dabarties reiškinių susiję su sovietiniu palikimu, tačiau norint šį paveldą savyje įveikti, reikia pirmiau jį atpažinti ir suvokti. Tik pažinę, kokia buvo sovietinė visuomenė, suprasime, kokie esame dabar.

Siekiant darbo tikslo, buvo svarbūs tie **šaltiniai**, kuriuose daugiau ar mažiau atsiskleidžia nagrinėjamo laikotarpio visuomenės santykis su paveldu, istorija, tradicija, jos požiūriai, vertinimai, nuostatos kultūrinio palikimo atžvilgiu. Taigi pirmiausia remtasi to meto periodinės spaudos publikacijomis. Vis dėlto žinant, jog visa sovietmečio spauda buvo cenzūruojama, galėjo būti tik „partinė“, polemiskų pasisakymų, atviro opių klausimų kėlimo, nepagražinto paminklosauginės situacijos ir atskirų faktų nušvietimo ieškota neoficialioje - pogrindžio periodikoje. Nelegali spauda yra svarbus istorinis šaltinis, bylojantis apie žmonių nuotaikas okupacijos metais. Peržvelgus kelis pagrindinius Lietuvoje vyravusių katalikiškosios, tautinės ir liberaliosios krypties pogrindinius leidinius („Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“, „Rūpintojėlis“ „Aušra“, „Perspektyvos“, „Alma Mater“), daugiausia straipsnių paminklosaugos tematika rasta tautinės krypties „Aušroje“ (1975-1983 m. išėjo 35 numeriai). Vienas iš svarbiausių tautinės pogrindžio spaudos tikslų buvo kova su „bolševikine dezinformacija“ visose jos reikimosi srityse. Su ja susijęs istorijos, kaip esminės tautinės tapatybės dalies, akcentavimas, atkirtis Lietuvos istorijos klastojimams¹⁸, taip pat ir rūpestis istorinio lietuvių palikimo išsaugojimu. Kaip teigia savilaidos reiškinių sovietų Lietuvoje tyrinėjusi istorikė Vilma Vasiliauskaitė, susiformavo negausus, bet patikimas nuolatinių tautinių pogrindžio leidinių skaitytojų – daugintojų, platintojų ratas.¹⁹ Valdžia pripažino komunistų partijos linijos neatitinkančio spausdinto žodžio galią, suvokė, kad skelbiama tarybinės sistemos kritika, fizinio ir dvasinio tautos genocido faktai, tautinio sąmoningumo skatinimas darė nemažą įtaką visuomenės mąstysenai. Tai liudijo didelės valdžios pastangos likviduoti pogrindžio leidinius.²⁰

Sovietinės valdžios požiūrį į kraštotyrinį - folklorinį judėjimą, pastangas jį kontroliuoti atskleidžia publikuoti LSSR valstybės saugumo komiteto (KGB) dokumentai iš Lietuvos ypatingojo archyvo fondų.²¹

¹⁸ Vasiliauskaitė V. *Tautinė ir liberalioji pogrindžio spauda Lietuvoje (1976 – 1981)*. V., 2002. -38 p.

¹⁹ Ten pat. -93p.

²⁰ Ten pat. -90 p.

²¹ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje (1940-1990)*. (Dokumentų rinkinys). Sud. Bagušauskas J. R., Streikus A. Vilnius, 2005.

Labai svarbūs šiam darbui jau nepriklausomybės metais pasirodę atsiminimai²², kuriuose sovietmečio etnokultūrinio sąjūdžio dalyviai reflektuoja savo tuometinę veiklą, nueitą mąstymo kelią ir sudėtingus visuomenėje vykusius procesus. Taip pat kai kuriuos aktyviausius minėtų įvykių dalyvius: žygeivystės pradininkus Tada Šidiškį, Rimantą Matulį, Juozą Dapkevičių, vidurinėsios kartos žygeivius Kęstutį Čeponį, Algimantą Stalilionį, Ramuvos pradininkus Joną Trinkūną, Vacį Bagdonavičių, igametį (1972-1995) VU Ramuvos vadovą Venantą Mačiekų) stengiasi pašnekonti laisvo nestruktūruoto pokalbio forma, bandant per jų prisiminimus susidaryti gyvesnę šio visuomeninio sąjūdžio vaizdą, pasitikslinti tam tikrus jo faktus ir aspektus. Siekta išsiaiškinti žygeivių ir ramuviečių veiklos paveldo apsaugos srityje prioritetus, ką ir kodėl jie stengėsi(iasi) išsaugoti sovietmečiu ir dabar. Taip pat rūpėjo sužinoti šiandieninę žygeivių klubų (VU Ramuvos veikla šiuo metu beveik užgesusi) situaciją - kaip pasikeitė veiklos kryptys, narių skaičius ir sudėtis.

Sąjūdžio banga davė impulsą periodiniams žygeivių leidiniams „Žygeivis“ (VU žygeivių klubas 1989-1995 m. išleido 16 numerių) ir „Atbalsis“ (Lietuvos Žygeivių Sąjungos leidinys, nuo 1990 m. išėina kasmet) atsirasti. Juose patys žygeiviai (daugiausia vyresniosios ir vidurinėsios kartos) aprašo ir vertina savo veiklos istoriją, pateikia žygeivystės idėjas ir pasaulėžiūrą. Apskritai daugiausia apie savo klubų veiklos istoriją yra rašę patys žygeiviai ir ramuviečiai – veteranai.²³

Tenka pažymėti, jog Lietuvos visuomenės ir kultūros raidą pažinti ir interpretuoti TSRS okupacijos laikotarpiu sunku dėl specifinių totalitarinio režimo suformuotų išlikusių istorinių šaltinių pobūdžio. Daugelis visuomenės judėjimų, sambūrių ir klubų, atskiros asmenybės buvo priversti tikruosius savo veiklos motyvus, siekius slėpti, prisitaikyti prie oficialaus diskurso reikalavimų. Tai puikiai iliustruoja VU kraštotyrininkų Ramuvos archyve (VU Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 169) saugomos klubo kompleksinių ekspedicijų programos ir ataskaitos, kurias skaitant susidaro įspūdis, kad klubo veiklos prioritetai buvo atsiminimų kolūkių kūrimosi, „revoliucine“ tematika rinkimas ir kaimo „socialistinės tikrovės“ tyrimai. Tačiau realiai tai tebuvo klubo vadovo pasirinkta taktika, padėjusi klubui išlikti, - oficialiose ataskaitose akcentuoti, tai ko iš kraštotyros reikalavo ideologai, o apie tradicinės kultūros tyrinėjimus kalbėti labai kukliai. Iš tiesų VU

²² *Universiteto žygeivių klubo metraštis*. Sud. G. Zavadckis. Vilnius, 1998; *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune: nuo slapto pogrindžio iki atviro protesto*. Sud. Tamoliūnienė R. Kaunas, 2007; pastaraisiais metais (nuo 2007 m.) „Liaudies kultūros“ žurnale publikuoti Saulės Matulevičienės pokalbiai su 7-8 dešimtmečių kraštotyros ir folkloro sąjūdžio dalyviais: J. Trinkūnu, R. Ozolu, V. Motiejūnu, V. Povilioniu, A. Patacku, A. Andriuškevičium, T. Šidiškiu. Jų pasakojimuose atsiskleidžia šio judėjimo mastas, pobūdis, tikslai, ideologija, taip pat istorinis ir kultūrinis kontekstas.

²³ Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3; *Traktatas apie žygeivius*. Panevėžys, 1997 (skelbiami žygeivių J. Dapkevičiaus, V. Almonaičio, K. Čeponio, D. Balčiūno, V. Kavaliausko, R. Krupicko, B. Mažylio, A. Petruolio ir kitų darbai); Vilniaus universiteto Ramuvos veiklos istoriją - kraštotyrinių ekspedicijų rezultatus, dalyvių sudėtį, skaičių, kraštotyrinio darbo sąlygas, klubo ideologinę priežiūrą, tradicinės kultūros puoselėjimą – savo straipsniuose yra aptarę buvęs jos vadovas V. Mačiekus.

kraštotyriminkų Ramuvos surinkta tautosaka, kalbos ir etnografinė medžiaga sudaro apie 3 proc. tokio pobūdžio Lietuvos mokslo įstaigose saugomos medžiagos.²⁴ Akivaizdu, kad iš susidariusių dokumentų, sukurtų deklaracijų ir aktų, be papildomų šaltinių - amžininkų atsiminimų - negalima suprasti argumentų, kodėl pasirinktas tas ar kitas veikimo būdas. Kita vertus, suprantama, jog atsiminimai yra individualizuojantis žvilgsnis į praeitį, be to, tai praeities įvykių interpretacija iš šios dienos perspektyvos, todėl šiame darbe jais remtasi lyginant su istoriografijoje pateikiamais duomenimis.

Teorinės tyrimo prielaidos. Šiam darbui aktualūs Vakarų teoretikų darbai, kuriuose nagrinėjama: 1) paveldo kaip kultūros *ištekliau* samprata, pagrindžianti aktyvią ir įvairialypę paveldo funkciją visuomenės gyvenime, kūrybingos ir efektyvios paveldonaudos reikšmę, 2) *istorinės sąmonės* problematika.

1. Paveldo kaip resurso vartojimą šiuolaikinėje visuomenėje konceptualizuoja paveldo vadybos teoretikai kanadietis John E. Tunbridge'as ir olandas Gregory J. Ashworth'as garsiojoje savo studijoje „Dissonant Heritage...”. Mokslininkai kalba apie trejopą paveldo naudojimą: 1) kaip kultūrinių išteklių, kurie vertingi patys savaime ir sudaro muziejinių rinkinių ir ekspozicijų pagrindą; 2) kaip politinių išteklių, skirtų valstybės kūrimui ar palaikymui, valdžios ir vyraujančių ideologijų legitimacijai užtikrinti; 3) kaip ekonominių išteklių, kurie naudojami rinkoje produktų ir paslaugų pavidalu tiesiogiai kaip industrija ar netiesiogiai – kaip kitų ekonominės veiklos rūšių papildas.²⁵ Ypač mano tyrimui svarbi paveldo kaip politinių išteklių panaudos, įtvirtinant valdančiosios daugumos ideologiją analizė. Paveldas naudojamas formuojant nacionalinį identitetą ir kuriant, konsoliduojant, legitimuojant nacionalinę valstybę. Įvairius disonansus²⁶ gali lemti tai, kad nacionalinė paveldo interpretacija pabrėžia tautos kančių ir kovų istoriją, praeities neteisybes, pretenzijas, priešiškus. Disonansai gali kilti ir dėl to, kad nacionalistinis naratyvas siekia pateikti aiškia, vientisą istorinę liniją, atmesdamas socialinius, politinius prieštarumus. Homogeniškas nacionalinis paveldas kuriamas iškeliant dominuojančios nacijos interesus. Disonansas sušvelninamas, jei į nacionalinį pavidalą pavyksta įtraukti

²⁴ V. Mačiekas – buvusio VU Ramuvos vadovo - pateikta informacija, 2009 04.

²⁵ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester, 1996. -34 p.

²⁶ Disonuojančio paveldo, arba paveldo disonansų, konceptas apibrėžia konfliktus, kylančius dėl atskirų visuomenės grupių skirtingų projekcijų į tą patį paveldo objektą. Paveldo vadybininko uždavinys tampa harmonizuoti paveldo multivartojimą ir švelninti disonansus. (Ten pat. -68, 69 p.). Paveldas suprantamas kaip produktas, sukurtas realizuoti tam tikrus *dabarties* kultūrinius, politinius, ekonominius tikslus. Paveldo ištekliai, juos interpretuojant, paverčiami produktais, tenkinančiais šiuolaikinius vartojimo poreikius. Paveldo produktu tampa ne pats išteklius, o būtent jo interpretacija. Išteklių bazė, potencialiai tinkama paveldo produktų kūrimui, yra platus istorinių įvykių, asmenybių, folklorinių, mitologinių, literatūrinių asociacijų mišinys kartu su išlikusiomis materialiomis praeities liekanomis, su kuriomis jie gali būti simboliškai susieti. Taigi praeitis matoma kaip neišsiamiamas galimybių karjeras, leidžiantis kurti įvairios paskirties paveldo produktus, tenkinančius skirtingus vartotojų poreikius. Tiek istorijoje, tiek paveldo praktikoje atliekama praeities atranka remiantis dabarties poreikiais ir panauda, o praeitis transformuojama per interpretaciją. (Ashworth G. J. *From History to Heritage – from Heritage to Identity*. In *Search of Concepts and Models*. In *Building a New Heritage Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. Ed. by Ashworth G. J. and Larkham P. J. London, 1994. -14, 16, 17 p.).

lokalius, socialinių ir etninių mažumų mikropaveldus.²⁷ Sovietinė politika praeities atžvilgiu buvo dviprasmiška. J. E. Tunbridge'as ir J. E. Ashworth'as pabrėžė, kad šalia *naikinimo, ignoravimo* lygia greta ėjo ir paveldo *perinterpretavimo* bei panaudojimo dabarties tikslams strategija, kuri tačiau kai kuriose SSRS vietose – Baltijos šalyse, Užkaukazėje ir Vidurinės Azijos respublikose - susidurdavo su gaja nacionalistine opozicija.²⁸

2. Pasaulinę šlovę pelniusio vokiečių istorijos profesoriaus Jörno Rüseno pasiūlytą santykio su istorine praeitimi tipologiją iš esmės galima taikyti ir santykiams su materialaus paveldo sfera. Pagal J.Rüseną, individo istorinė sąmonė turi galimybių evoliucionuoti (čia svarbus istorijos didaktikos vaidmuo) nuo nekritiškai į tradiciją žvelgiančios ir iš tradicijos organiškai išplaukiančios tradicinės istorinės sąmonės iki savimoningai tradiciją reflektuojančios ir todėl galinčios ją organiškai bei sąmoningai plėtoti genetinės istorinės sąmonės.²⁹

Paveldas neegzistuoja pats sau, savaime; jis yra tik dėl verčių, kurias jam priskiria žmonės³⁰, todėl svarbu jas identifikuoti ir suprasti, kaip ir kodėl vienokios ar kitokios vertės priskiriamos paveldo objektams. Kalbant apie paveldo vertes, vadovaujamasi UNESCO gairėmis, kuriose išskirtos dvi pagrindinės verčių grupės: kultūrinės vertės (tapatumo, meninė ar techninė, unikalumo) ir šiuolaikinės socialinės bei ekonominės vertės (ekonominė, funkcinė, švietimo, socialinė, politinė).³¹ Viena svarbiausių kultūrinių paveldo verčių yra tapatumo (identifikacijos) vertė, parodanti, kaip visuomenė save identifikuoja su paveldu. Tapatumas gali būti vienas svarbiausių paveldo išsaugojimo motyvų, o šio tapatumo stygius gali skatinti neigimą ar naikinimą. Tapatumo vertės pagrindas glūdi emociniuose visuomenės ryšiuose su paveldo objektais ar vietomis.³²

Etnokultūrinis sąjūdis 7-9 dešimtmečių Lietuvoje **istoriografijoje** dažniausiai įvardijamas kaip antisovietinio pilietinio pasipriešinimo, kultūrinės rezistencijos forma, tapusi vienu iš tautinio atgimimo šaltinių, šalia Katalikų bažnyčios ir tikinčiųjų teisių gynimo bei disidentinio judėjimų.³³ Tačiau daugelis autorių tik fragmentiškai nušviečia etnokultūrinio sąjūdžio problematiką. Išskirtini etnologo

²⁷ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester, 1996. -46-47 p.

²⁸ Ten pat. -138, 139 p.

²⁹ Plačiau žr. Rüsenas J. Pasakojamosios galios raida mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2*. Vilnius, 1997. -28-48 p.

³⁰ Hall M. and Mc Artur S. *Integrated Heritage Management. Principles and Practice*, London, 1998. -220 p.

³¹ Feilden B. M., Jokilehto J. *Pasaulio paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998. -20 p.

³² Ten pat. -20, 21 p.

³³ Bagušauskas J. R. *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*. Vilnius, 1999; Jakubčionis A. Antisovietinis pasipriešinimas ir kova dėl žmogaus teisių. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007; Anušauskas A., Burauskaitė B. *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė*. Vilnius, 2002; Apanavičius R. Sovietizmas ir lietuvių etninė kultūra. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996; Labanauskas P. Daina – laisvės ginklas. Iš *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940-1998)*. Sud. Ignatavičius I. Vilnius, 1999.

Vyčio Čiubrinsko straipsniai³⁴, kuriuose nemažai dėmesio skiriama etnokultūrinio sąjūdžio gimimo priežastims (akcentuojamas lietuviškasis patriotizmas, nacionalizmas) ir pobūdžiui (gretinami XIX a. pabaigos ir XX a. antros pusės nacionaliniai sąjūdžiai Lietuvoje ir jų tautiškumo sampratos). Kol kas nėra apibendrinančių, išsamių studijų, skirtų visapusiškai Ramuvos ar žygeivystės sociokultūrinių fenomenų analizei. Paminėtini keli straipsniai, kuriuose detaliau nagrinėjami šie judėjimai (vėlgi kaip sovietmečio kultūrinės rezistencijos dalis).³⁵

Kiek kitu rakursu į etnokultūrinį sąjūdį žvelgiama VDU Etnologijos ir folkloristikos tyrimų centro specialistės dr. Egidijos Ramanauskaitės straipsniuose.³⁶ Žygeivių ir ramuviečių grupių veiklą tyrinėtoja traktuoja kaip simbolinę subkultūrinių bendrijų raišką, gretindama šias bendrijas su įvairiose kitose kultūrinėse aplinkose nuo 7 dešimtmečio kilusiais alternatyviais oficialiai ideologijai sąjūdžiais: religiniais filosofiniais, kultūrinio meninio avangardo, akademiniais, vakarietišku kultūrinio jaunimo avangardu (roko muzikos grupės, hipių, pankų ir kt. bendrijos). 7 dešimtmečio Lietuvos kultūrinėje aplinkoje autorė pastebi kultūros individualėjimo tendencijas, pasipriešinimą kultūros niveliacijai, kultūros laisvėjimą. Tai, pasak jos, buvo žingsnis į ateitį, postmodernios savivokos link, įprasminant esminį kultūros kūrybos principą – saviraiškos laisvę. E. Ramanauskaitė analizavo ne tik subkultūrinių bendrijų (etnokultūrinių ir roko muzikos) susiformavimą sovietmečiu, bet ir jų transformacijos procesus po 1990-ųjų. Iš Etnokultūrinio jaunimo sąjūdžio (Ramuva, žygeiviai, folkloro ansambliai) susiformavo neopagonybės kultūrinė idėja, kurios ryškiausia išraiška – etnokultūrinės pakraipos „Romuvos“ bendrija (tai religinis bei kultūrinis sąjūdis, siekiantis atgaivinti senąjį baltų tikėjimą ir siejantis save su tradicinės etninės kultūros paveldu). E. Ramanauskaitė savo straipsniuose nagrinėja neopagoniškujų identitetų konstravimą Lietuvos jaunimo *undergroundo* kultūroje, pasitelkiant istorijos, mitologijos, etnografijos šaltiniuose atrastus baltiškiosios pasaulėžiūros liudijimus, folkloro tekstus.

Kalbant apie glaudžiai tarpusavyje susijusias istorinės sąmonės - identiteto – kultūros paveldo vertinimo visuomenėje problemas, pasitelkiami kol kas negausūs Lietuvos mokslininkų tyrimai,

³⁴ Čiubrinskas V. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, Nr. 1 (10); Čiubrinskas V. Sovietinė Lietuvos etnologija / etnografija: istorinio materializmo ir etnokultūrinio romantizmo susitikimas. Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetys N. Vilnius, 1999.

³⁵ Anglickienė L. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ažuolas“. Iš *Kauno istorijos metraštis*. T. 4. Kaunas, 2003; Račkauskaitė Ž. Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2 (4).

³⁶ Ramanauskaitė E. Postmodernizmo link: kultūros laisvėjimo pėdsakais. *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1, 3; Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos. Iš *Kauno istorijos metraštis*. T. 4. Kaunas, 2003; Ramanauskaitė E. Pagoniškosios Romuvos atšvaitai. *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 6; Ramanauskaitė E. Sugrįžtanti į alkus. Lietuvos Romuva. *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 31; Ramanauskaitė E. Neopagoniškujų identitetų konstravimas Lietuvos jaunimo *undergroundo* kultūroje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11). Pagrindiniai autorės naudojami subkultūrinių bendrijų tyrimo metodai - giluminis pusiau struktūruotas interviu ir stebėjimas dalyvaujant kultūrinėje aplinkoje.

kuriuose nagrinėjamos istorinės atminties formų konfigūracijos XX a. lietuvių visuomenės sąmonėje ir jų kaita epochinių sukrėtimų akivaizdoje. Čia pirmiausia paminėtini A. Bumblausko, N. Putinaitės, A. Streikaus tyrimai³⁷, kuriuose pateikiama išvalgų apie tai, kaip tarpukario Lietuvoje užgimę istorinės sąmonės vaizdiniai gyvavo sovietmečio ideologinėje terpėje. Pastaruoju metu atkreipiamas dėmesys į istorikų produkuojamų tyrimų sklaidos klausimą, istorijos mokslo ir visuomenės kontaktų stiprinimą, svarstoma, koks šių tyrimų santykis su visuomenėje vyraujančiomis istorinės sąmonės formomis, istorikų pastangos koreguoti tradicinius istorinės atminties vaizdinius, prisidedant prie tolerancijos visuomenėje įtvirtinimo.³⁸ Pažymėtini istorijos ir paveldosaugos mokslų dr. Rasos Čepaitienės darbai, kuriuose nemažai dėmesio skiriama paveldo „panaudojamumui“ tapatumo reikmėms nūdienos Lietuvoje, analizuojamos sampratos bei ideologijos, turėjusios ir turinčios įtakos šiandieniam kultūros vertybių suvokimui, įsisavinimui ir naudojimui, siūloma, kaip galima būtų spręsti kylančias problemas, išskiriami monoperspektyvus (nacionalistinis) ir multiperspektyvus (postmodernusis) požiūriai į kultūros paveldą.³⁹ Svarstymai apie šiuolaikinės lietuvių visuomenės istorinės sąmonės ir tautinio tapatumo kaitą po nepriklausomybės atkūrimo šiame darbe grindžiami sociologės Irenos Šutinienės atliktais tyrimais.⁴⁰ Mokslininkė, naudodama anketavimo ir biografinio interviu metodus tiria Lietuvos visuomenės ryšių su istorija, tradicijomis, paveldu, tautiškumu kaitą, lygindama skirtingų kartų respondentų pateiktus duomenis.

³⁷ Bumblauskas A. Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija? Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius, 1999; Putinaitė N. *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir vizijos XX a.* Vilnius, 2005; Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius, 2007; Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1 (21); Streikus A. Sovietų režimo pastangos dechrišanuoti tautos atmintį. *Kultūros aktualijos*, 2007, Nr. 5 (58).

³⁸ Istorikas – dabarties istorinės sąmonės ekspertas? (Diskusija apie Lietuvos istorikų I suvažiavimą, istoriją ir pilietinę visuomenę bei istorijos dėstymą mokyklose). *Kultūros barai*, 2005, Nr. 11; Aktyvėja istorikų pastangos prisidėti prie istorinės kultūros formavimo. A. Bumblausko „Gyvosios istorijos programa“ - vienas pirmųjų lietuviškosios istoriografijos tekstų, kuriame palieštos visuomenės istorinės sąmonės problemos, ir kuriuo siekiama daugelio kultūros sričių (paveldosaugos, muziejinkystės ir kt.) veiklai suteikti konceptualaus kryptingumo, pateikiami kultūros politikos prioritetai (žr. *Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui* (aut. Bumblauskas A., sud. Dabašinskas G.). Vilnius, 1998.). Pradėta kurti atskiras praeities įprasminimo programas, bendromis politikų, istorikų bei kitų kultūros sferoje dirbančių žmonių pastangomis. Pavyzdžiui, istorinės raidos Vilniaus mieste įprasminimo strategija, kurioje akcentuojamas multiperspektyvus, daugiakultūris žvilgsnis į praeities paveldą (žr. *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. Nikžentaitis A., Ragauskas A. Vilnius, 2004).

³⁹ Čepaitienė R. Kultūros paveldas ir lietuviškasis tapatumas. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Sud. ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas. Vilnius, 2006; Čepaitienė R. Daugiakultūrių miestų paveldas: interpretacijos problemos ir galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21; Čepaitienė R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53, Nr. 4 (72); Čepaitienė R. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005.

⁴⁰ Šutinienė I. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2*. Vilnius, 1997; Šutinienė I. Tautos praeities interpretacijos ir nacionalizmo ideologija. Iš *Lietuvos socialinės panoramos kontūrai*. Vilnius, 1998; Šutinienė I. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo reikšmės populiariosiose tautinio naratyvo interpretacijose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21.

Atliekant tyrimą buvo derinami sisteminis - analitinis ir komparatyvinis tyrimo **metodai**. Atlikta konkrečių sovietmečio visuomenės paveldo apsaugos iniciatyvų, analizė, pasitelkiant įvairius šaltinius ir istoriografiją, bei gautų rezultatų susistemimas leido atsakyti į išsikeltus probleminius klausimus ir įgyvendinti tyrimo tikslą. Tyrimui naudingas buvo komparatyvinio metodo taikymas. Siekta palyginti žygeivystės ir Ramuvos judėjimų veiklą paveldo apsaugos srityje, taip pat visuomenės požiūrį ir vertinimus kultūros paveldo atžvilgiu sovietų ir šiandieninėje Lietuvoje. Kaip pagalbinis metodas (suprantant jo trūkumus ir ribotumą) naudotas laisvas nestruktūruotas interviu su vyresniosios kartos žygeiviais ir ramuviečiais, padėjęs aiškinantis šių sąjūdžių veiklos motyvus ir tikslus, tikslinant žygeivių statytų ir atstatytų paminklų sąrašą (pateikiamas darbo priede), renkant informaciją apie žygeivių tvarkytus piliakalnius, kapines, šiandieninę žygeivių klubų veiklą, apie neopagoniškujų idėjų sklaidą sovietmečio Ramuvos judėjime ir kt.

Iškeltas darbo tikslas ir uždaviniai lėmė **darbo struktūrą**. Pirmame skyriuje aptariamos sovietų Lietuvos valdžios nuostatos praeities palikimo, istorijos atžvilgiu, kėlusios visuomenės nepasitenkinimą. Užslėptas kultūrinis / politinis valdžios – visuomenės konfliktas pasireiškė etnokultūriniame – kraštotyriniame – folkloriniame sąjūdyje, kuris nagrinėjamas antrame skyriuje. Siekiama nustatyti pagrindines žygeivių ir ramuviečių elgsenas saugant kultūros palikimą ir kaip per šias elgsenas pasireiškė požiūriai į tautos istoriją, jos herojus bei reikšmingiausias įvykius. Trečiame skyriuje apžvelgiamas tautinio atgimimo metu prasidėjęs tautos paminklų, istorijos ir atminties „bumas“, nuslopęs netrukus po nepriklausomybės atkūrimo. Bandoma apibendrinti priežastis, kodėl tai įvyko, ir gilinamasi į šiandieninę paveldo, istorijos reikšmę visuomenei, siekiant atsakyti į klausimą, kuo praeitis mums vertinga, kodėl turėtume ją saugoti. Akcentuojama visuomenės paveldošvietos būtinybė, formuojant paveldo, kaip dabarties ir ateities kultūros išteklių, užtikrinančių visuomenės gyvenimo saugumą, stabilumą ir tęstinumą, reikalingų kiekvienam ir kasdien, sampratą. Istorija, pateikdama dabarčiai priimtina praeities vaizdinį, gali prisidėti prie istorinės kultūros kūrimo ir praeities palikimo sampratos išplėtimo, aktualizuojant multikultūrinę paveldo interpretaciją. Apibendrinant atliktą tyrimą pateikiamos išvados. Darbo pabaigoje pridedamas Lietuvos žygeivių statytų, atstatytų ir atrastų paminklų sąrašas (1967-2009).

1. LIETUVOS KULTŪROS PAVELDAS IR (ANTI)SOVIETINĖ IDEOLOGIJA

Sovietmečiu ideologizuotą valstybės kultūros palikimo sampratą atspindi to meto paminklų apsaugos įstatymai, pagal kuriuos kultūros paminklai turi būti „saugomi ir efektyviai naudojami komunizmo kūrimo interesams“⁴¹, jie įkūnija „lietuvių tautos revoliucines tradicijas“⁴², yra „neišsenkama medžiaga politiniam – auklėjamajam darbui masėse“⁴³ ir pan. Architektės dr. Editos Riaubienės teigimu, valstybinėje paminkloaugos sistemoje paminklų atranka ir vertinimas priklausė nuo ideologinių nuostatų ir asmeninio tyrėjų supratimo.⁴⁴ Šiame skyriuje nagrinėjami valdžios ir visuomenės požiūriai (daugiausia dėmesio skiriant pastariesiems) į kultūros paveldą ir jo apsaugą sovietmečio Lietuvoje, aptariama, kokią vaidmenį paveldo saugojimo darbe valdžia priskyrė visuomenei, ir kaip pati visuomenė vertino kultūros palikimą, kokią reikšmę jam teikė, kaip pasireiškė visuomenės rūpestis kultūros vertybių išsaugojimu. Išryškinamos sovietinės valdžios nuostatos nacionalinės istorijos ir paveldo atžvilgiu, kėlusios visuomenės nepasitenkinimą ir skatinusios pasipriešinimą, pasireiškusių tam tikromis paveldo apsaugos praktikomis. Kita vertus, reikėtų pastebėti, kad atskirais atvejais daug kas priklausė nuo valstybinėse paminkloaugos institucijose dirbusių asmenų nuostatų ir požiūrių. Sovietmečio visuomenėje gyvavo, pasak Tomo Venclovos, deformuota kultūra, kurioje derinosi nesuderinami dalykai – konformizmas ir pasipriešinimas (kartais jie derinosi vieno asmens sieloje). Kultūrinei opozicijai buvo būdingas rafinuotas gebėjimas apeiti kliūtis, pasakyti dalį tiesos, palaikyti minimalų - o jei pavyks, ir ne visai minimalų – kultūros lygmenį.⁴⁵ Ir tarp paminkloaugininkų profesionalų neabejotinai buvo sugebėdavusių apeiti konjunktūrų barjerus ir (iš)vengdavusių ideologinių manipuliacijų kultūriniu ir istoriniu palikimu. Tačiau šiame tyrime, kaip minėta, siekiama atskleisti tuos sovietmečio paminkloauginės situacijos aspektus, kurie kėlė visuomenės susirūpinimą ir skatino ją ištraukti į paminkloauginę veiklą.

⁴¹ LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. *LTSR AT ir MT žinios*, Nr. 36, 1977 12 31, dok. 470.

⁴² Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. *LTSR AT ir MT žinios*, Nr. 11, 1967 04 20, dok. 80.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Riaubienė E. *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. (Daktaro disertacija). VGTU, 2003. -28 p.

⁴⁵ Venclova T. *Vilties formos (eseistika ir publicistika)*. Vilnius, 1991. -367 p.

1. 1. Sovietmečio politinė aplinka ir visuomeninės kraštotyros iniciatyvos

Stalinistiniu laikotarpiu lietuvių kultūra buvo tiesiogiai naikinama (istoriniai paminklai griaujami⁴⁶, bažnyčios uždarinėjamos, knygos deginamos arba uždarnosos į specialius visuomenei neprieinamus fondus), nelojalūs režimui kultūros veikėjai represuojami. Kiekvienam sovietinio saugumo aptiktam kitaminčiui grėsė mirtis arba ilgalaikis įkalinimas.⁴⁷

Politinės permainos po Stalino mirties apribojo sovietinių represinių struktūrų galią, susilpnėjo visuomenės kontrolė tiesioginės prievartos priemonėmis.⁴⁸ Po 1956 m. prasidėjęs vadinamasis **chruščiovinis „atšilimas“** sudarė sąlygas formotis pasyvaus pasipriešinimo formoms, kurios labiausiai buvo priimtinos inteligentijai, siekiančiai išlaikyti lietuvių tautos identitetą ir istorinę atmintį.⁴⁹ Būtent kultūroje ėmė telktis didžioji dalis tautos dvasinės energijos, kuriai kiti saviraiškos būdai (ypač politikoje) buvo uždrausti (tiesa, „tai buvo idėjinių ir moralinių kompromisų kultūra, kurioje išlaisvėjimo iliuzijos, savarankiškumo siekiai, tautiškumo pradai pynėsi su lojalumu esamai valdžiai“).⁵⁰ Anot filosofės Nerijos Putinaitės, „lietuviškumo prasmės rado priebėgą kultūros sferoje, kuri buvo savotiškai politizuota, įgijo nelygstamos tapatybinės vertės statusą. Savo ruožtu tapatybė tapo suvokta kaip kultūrinės kūrybos ir palaikymo reikalas“.⁵¹

Dar 1956 m. Maskvoje studijuojantys Lietuvos, Latvijos ir Estijos jaunuoliai įkūrė klubą „Balticum“, kuris, pradėjęs veiklą nuo folkloro koncertų rengimo, ilgainiui tapo diskusijų klubu. Jame buvo aptariami Baltijos tautų identiteto, kultūros paveldo išsaugojimo būdai. Jų veikla erzino KGB pareigūnus ir 1965 m. klubas buvo uždraustas, o jo nariai dar ilgai buvo persekiojami ir diskriminuojami profesinėje veikloje.⁵² Akademinis jaunimas buvo ypač imlus laisvėjimo procesų paveiktam patriotinių nuotaikų sustiprėjimui, pasireiškusiam susirūpinimu lietuvių kalba, Lietuvos istorija ir kitais svarbiais krašto reikalais. Studentų tautinė raiška, represinių struktūrų, partijos ir komjaunimo dokumentuose vadinta „nacionalistiniais išsišokimais“, buvo „atskleista“ visose Lietuvos

⁴⁶ Masinis paminklų naikinimas vyko 1948-1952 metais. 1950 m. Kaune buvo sunaikinta Laisvės statula, Nežinomojo kareivio kapas ir kitos skulptūros Karo muziejaus sodelyje. Tais pačiais metais nuo Vilniaus arkikatedros buvo nugriautos šventųjų skulptūros, barbariškai susprogdintas Trijų kryžių kalno monumentas. Buvo sunaikinti beveik visi istoriniai, ypač su kovomis dėl Nepriklausomybės susiję paminklai, jų vietoje pastatyti nauji, įamžinantys žymiausių rusų tautos atstovų ir sovietų valstybės vadovų atminimą. (Tininis V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje (1944-1953)*. (Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys). T. 3. Vilnius, 2003. -19 p.). Okupacinė valdžia suvokė, kad žmonėms sunkiau prisiminti praeitį, ją aktualizuoti, kai nėra medžiaginių objektų, kuriuos jie galėtų matyti.

⁴⁷ Genzelis B. *Imperijai griūvant. Žmonės, įvykiai, procesai*. Vilnius, 2006. -5 p.

⁴⁸ Burinskaitė K. KGB kova su antisovietinėmis apraiškomis Lietuvoje ir išėivijoje: žmonių kompromitavimas. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 19. -114 p.

⁴⁹ Jakubčionis A. Antisovietinis pasipriešinimas ir kova dėl žmogaus teisių. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007. -522 p.

⁵⁰ Streikus A. Sovietų valdžios kultūros politikos pokyčiai. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -560 p.

⁵¹ Putinaitė N. *Šiaurės Atėnų tremtiniai: lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX amžiuje*. Vilnius, 2004. - 158p.

⁵² Jakubčionis A. Antisovietinis pasipriešinimas ir kova dėl žmogaus teisių. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -522 p.

aukštosiose mokyklose.⁵³ Studentų tautinio susipratimo, patriotinių, antisovietinių nuotaikų akivaizdi raiškos forma tapo Vėlinių minėjimai, kartais virsdavę atviromis protesto manifestacijomis. Žmonės susiburdavo prie žymių visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjų (ypač tautos patriarcho J. Basanavičiaus, M. K. Čiurlionio, S. Dariaus ir S. Girėno⁵⁴ ir kt.), tautos didvyrių, nepriklausomybės karių kapų (pavyzdžiui, 1957 m. lapkričio 2 d. į Kauno miesto centrinės kapines, prie paminklo Lietuvos kariams, susirinko apie 1,5-2 tūkst. žmonių, įvyko susirėmimai su milicija, 105 asmenys buvo suimti⁵⁵), giedodavo Lietuvos himną, patriotines, religines giesmes.⁵⁶ Antisovietinės, patriotinės nuotaikos ir nesankcionuota istorinė atmintis reiškėsi uždraustų tautinių ir valstybinių sukakčių slaptais minėjimais (Vasario 16-oji), nelegaliais religinių švenčių šventimais, komunistinės valdžios sunaikintų ar oficialiai „užmirštų“ istorinių ir kultūrai svarbių atminimo vietų lankymu ir pagerbimu, patriotinių dainų dainavimu.⁵⁷ Visuomeninio gyvenimo liberalėjimo tendencijas paveikė 6 dešimtmečio vidurio Lenkijos ir Vengrijos politiniai įvykiai, Sovietų Sąjungos uždaramo sienoje atsiradę plyšiai. Laisvojo pasaulio radijo stotys - „Amerikos balsas“, BBC, „Laisvoji Europa“ - informuodavo klausytojus apie vykstančius pokyčius Rytų Europos vadinamosiose liaudies demokratijos valstybėse ir Sovietų Sąjungoje.

7 - 8 dešimtmečio Sovietų Sąjungos vidaus politikoje N. Chruščiovo „atšilimo“ laikotarpį pakeitė dalinė restalinizacija. Tačiau naujoji valdžia nepajėgė kontroliuoti visų procesų, prasidėjusių dar „atšilimo“ – režimo liberalizavimo - metu⁵⁸, SSRS visuomenė tapo ne tokia paklusni ir kontroliuojama⁵⁹. Lietuvoje kuriam laikui laisviau atsikvėpta, žmonės reiškė savo iniciatyvą, liberalėjo spauda, dygo kultūriniai leidiniai (1965 m. „Kultūros barai“, 1967 m. „Nemunas“), kuriuose keltos nacionalinės savimonės problemos, atsigręžta į istoriją.⁶⁰ „Daugeliui, ypač jaunimui, tuo metu atrodė, jog atsiveria galimybės laisvai veikti, kurti“, - rašo Jonas Trinkūnas – Ramuvos judėjimo iniciatorius ir ideologas.⁶¹ Lietuvą užtvindė kraštotyris judėjimas, gaivintos tradicinės lietuvių šventės, rinktas

⁵³ Kašauskienė V. Medžiaga apie studentų „nacionalistinę“ raišką Vėlinių dieną Vilniaus ir Kauno kapinėse 1955-1957 metais. *Lituanistica*, 1998, Nr. 3 (35). -95 p.

⁵⁴ 1955 m. per Vėlines Kauno kapinėse Dariaus ir Girėno paminklas buvo uždengtas Trispalve. Jau 1956 m. KGB pirmininkas K. Liaudis pranešė LKP CK, kad ant šio ir kito – žuvusiems už Lietuvos laisvę – paminklo ne visiškai sunaikinti tautiški ženklai ir užrašai. (Gaškaitė N. Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame – septintajame dešimtmetyje. *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 19. -33 p.).

⁵⁵ Valstybės saugumo komiteto prie Lietuvos SSR pirmininko K. Liaudžio raštas Lietuvos KP CK sekretoriui A. Sniečkui apie antisovietinių nuotaikų raišką 1957 m. lapkričio 2 d. Kauno kapinėse. Vilnius, 1957 m. lapkričio 19 d. *Lituanistica*, 1998, Nr. 3 (35). -101 p.

⁵⁶ Puzinavičius B. *Sovietinis okupacinis režimas Lietuvoje 1953-1965 metais*. Vilnius, 2001. -77 p.

⁵⁷ Ten pat. -74 p.

⁵⁸ Genzelis B. Psichologinis lūžis ir valdžia. Iš *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas, 2003. -9 p.

⁵⁹ Tininis V. Politiniai, ekonominiai ir kultūriniai pokyčiai. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -492 p.

⁶⁰ Genzelis B. Psichologinis lūžis ir valdžia. Iš *Kauno istorijos metraštis*. -10 p.

⁶¹ Trinkūnas J. Jaunimo etnokultūrinis sąjūdžio idėjos XX a. 7-8 dešimtmetyje. Iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. Kn. 4, Vilnius, 2003. -136 p.

folkloras. „Folkloro, senųjų papročių ir švenčių grąžinimas į gyvenimą tapo pagrindiniu uždaviniu. Jaunimas reguliariai rinkosi mokytis ir dainuoti liaudies dainų, buvo studijuojami papročiai, mitologija, atkuriamos ir švenčiamos senosios kalendorinės ir šeimos šventės, lankomi ir tvarkomi piliakalniai, kitos istorinės vietos. <...> Tai buvo 1968-1969 metai – masinio ansamblių judėjimo pradžia. Liaudies muzikos vakaronės ir koncertai tapdavo tikra švente – salės būdavo sausakimšos. Džiaugsmas buvo ne tik estetinis, buvo atrasta niekam nepavaldi laisva dvasios teritorija. Vakaronėse visi dainavo, visi šoko – išnyko riba tarp atlikėjų ir žiūrovų, ir tai liudijo sėkmingą grįžimą prie tradicinės tautinės kultūros. <...> Profesionalumo reikalavimai buvo antroje eilėje, svarbiausia – autentiškumas ir savo krašto, savo regiono tėvų dainos, taip pat visa apgaubianti tautiškumo nuotaika“.⁶² 1965 m. žygiuose, folklorinėse šventėse ir kituose renginiuose dalyvavo apie 20 tūkst. jaunuolių, o po 1967 m. – jau 200 tūkstančių.⁶³ LKP ir KGB pareigūnus išgąsdino staigus kraštotyrinio – folklorinio judėjimo plitimas Lietuvoje: 1971 m. LKP nurodymu žygeivių ir Ramuvos klubai likviduoti (išsilaukė VU Ramuva, kurios vadovavimą perėmė Venantas Mačiekus, sugebėjęs pratęsti ekspedicinę veiklą, žinoma, su griežta pareigūnų priežiūra). Tačiau panašūs sambūriai vėl kūrėsi ne tik Vilniuje, bet ir visoje Lietuvoje, keisdami pavadinimus, tačiau išlaikydami tą patį veiklos turinį.⁶⁴ Pasak dr. Arvydo Anušausko, „atlydžio“ metu užsimezgė savaiminė kultūros raida, maitinama atsivėrusių praeities tradicijų ir vis mažiau pavaldi partiniam aparatui.⁶⁵ Šis palyginti trumpas ir apgaulingas laikotarpis sukėlė visuomeninio vyksmo pagyvėjimą. „Atlydžio“ metais formavosi naujo laikmečio Lietuvos visuomenė, kuriai būdingos pastangos atkurti nutrauktas kultūrinės ir idėjinės tradicijas ir atrasti naujus gyvenimo orientyrus.⁶⁶

⁶² Trinkūnas J. Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996. -65,66 p.

⁶³ Burauskaitė B. Pilietinio pasipriešinimo ir protestų metai. Iš *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė. Baltijos šalių išsivadavimo kelių paieškos. Pilietinis protestas ir Europos Parlamentas (1979-1983 metais)*. Vilnius, 2002. -21 p.

⁶⁴ Ten pat. -21 p.

⁶⁵ Anušauskas A. Literatūra. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -565 p.

⁶⁶ Trinkūnas J. Jaunimo etnokultūrinio sąjūdžio idėjos XX a. 7-8 dešimtmetyje. Iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*, 2003, Nr. 4.-139 p.

Oficialusis istorijos mokslas⁶⁷, akivaizdžiai ignoruojantis ir klastojantis⁶⁸ Lietuvos istorijos faktus, Lietuvos jaunimui sukėlė savotišką istorinių žinių „alkį“. Įvairiose kraštotyros, turistų draugijose didingos Lietuvos praeities paieškos tapo iššūkiu marksistinės – lenininės istorijos mokymui, tautiškumo neigimui.⁶⁹ Marksistinės-lenininės ideologijos skelbiamas tautų susiliejinimas buvo akivaizdi grėsmė nacionaliniam išlikimui, be to, tas galutinis susiliejinimas buvo suprantamas kaip paprasčiausias SSRS tautų rusifikavimas.⁷⁰ Diegiama „jaunesniojo brolio“ koncepcija (jos potekstė – rusų tauta yra ne tik pažangos skleidėja, bet ir kitų tautų globėja) skambėjo kaip tautinis pažeminimas ir davė priešingą efektą – ugdė nacionalinį patriotizmą.⁷¹ Kita vertus, šalia nemažėjančios kultūrinio gyvenimo ideologizacijos, pradedant postalininiu laikotarpiu, sovietinės Lietuvos kultūrą mėginta labiau susieti su kultūrine tradicija.⁷² Tai pasireiškė J. Stalino laikais ignoruoto kultūros palikimo, - žinoma, savaip interpretuoto, - daliniu grąžinimu, taip pat pastangomis vadinamąją liaudies kultūrą padaryti sovietinės Lietuvos kultūros pagrindu.⁷³ Pastaroji tendencija ypač sustiprėjo 7 dešimtmetyje: būtent tuo metu įkurtos LTSR kraštotyros, liaudies meno draugijos, legalizuoti etnografiniai tyrimai, priimtas nutarimas steigti Liaudies buities muziejų Rumšiškėse, masiškai ėmė kurtis folkloriniai dainų

⁶⁷ Oficialioji istorija buvo „žiugždinė“, jos kanonus uoliai saugojo ideologiniai prievaizdai, nors pavieniai mokslininkai ir bandydavo oponuoti oficiozinėms schemoms. Juozas Žiugžda – ilgametis Istorijos instituto direktorius - sovietinės lietuvių istoriografijos diskursui darė milžinišką įtaką. Ideologiškai nepriekaištinga laikysena įvairiose tribūnose, neofito įkarštis atliekant partijos pavedimus jau tuometinės visuomenės istorinėje sąmonėje, pasak A. Švedo, Žiugždai garantavo „juodojo metraštininko“ vaidmenį. Jam netgi buvo atvirai grasinama susidorojimu dėl Lietuvos istorijos klastojimo. (Švedas A. *Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.)*. (Daktaro disertacija). VU, 2006. - 59, 181 p.).

⁶⁸ Sovietmečiu Lietuvos istorikai, pasak prof. Edvardo Gudavičiaus, turėjo atlikti didžiulį praeities vaizdinio iškraipymo darbą: reikėjo parodyti, jog Lietuvos istorija yra Rusijos šiaurės vakarų krašto istorija (tiesa, „etiketė“ buvo kita – vietoj „šiaurės vakarų krašto“ buvo sakoma „Lietuvos Tarybų Socialistinė respublika“). Jeigu buvo kalbama apie lietuvių tautą, tai visuomet nepamirštama pridurti, jog ji dabar yra „tarybinės liaudies sudedamoji dalis“ (savo ruožtu sąvoka „tarybinė liaudis“ vėlgė tebuvo etiketė, kuri turėjo pridengti rusų tautą). Žvelgiant į praeitį, reikėdavo konstatuoti, jog tarp lietuvių ir rusų tautų nuo seniausių laikų egzistuoja glaudūs ryšiai. Lietuvių tautos prijungimas prie „didžiojo brolio“ buvo vertinamas išskirtinai pozityviai, nes vedė prie pažangiausios socialistinės santvarkos sukūrimo. (*Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakytinės istorijos epizodų*. (Edvardą Gudavičių kalbina A. Švedas). Vilnius, 2008. -202 p.).

⁶⁹ Račkauskaitė Ž. Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2 (4). -59 p. J. R. Bagušausko atliktas Lietuvos jaunimo pasipriešinimo sovietiniam režimui tyrimas parodė, jog tautos istorine praeitimi jaunimas domėjosi per visus okupacijos metus. Vienas svarbiausių jaunimo pasipriešinimo veiklos uždavinių buvo ugdyti tautinį sąmoningumą. Pogrindinės jaunimo organizacijos (nuo 7 dešimtmečio pradžios iki 9 dešimtmečio pabaigos buvo susidariusios apie 70 tokių grupių, kuriose buvo apie 700 narių) savo programose Lietuvos istorijos studijavimą nurodydavo kaip svarbią veiklos kryptį rengiantis kovai dėl laisvės. Šių organizacijų nariai, norėdami geriau suprasti Lietuvoje vykstančius politinius procesus ir remtis istorine tautos praeitimi, ieškojo nepriklausomoje Lietuvoje išleistų istorijos vadovėlių, iš jų sėmėsi žinių apie Lietuvos praeitį. Jaunimas buvo skatinamas minėti reikšmingiausius tautos gyvenimo įvykius, pagerbti jos veikėjus. (Bagušauskas J. R. *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*. Vilnius, 1999. -294, 295, 317 p.).

⁷⁰ Račkauskaitė Ž. Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2 (4).-57 p.

⁷¹ Genzelis B. *Imperijai griūvant...* -207 p.

⁷² Streikus A. Sovietų valdžios kultūros politikos pokyčiai. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -562 p.

⁷³ Ten pat. -562 p.

ir šokių ansambliai.⁷⁴ Tačiau liaudies kultūrą reikalauta pritempti prie ideologinės schemos – kultūros forma nacionalinė, o turinys socialistinis. „Buvo palaikomos tik tam tikros tautiškumo raiškos formos, standartizuoti ir perkurti šokiai ir dainos, nuprasminti ir sukultūrinti ritualai bei standartizuoti liaudies rūbai“.⁷⁵ Anot N. Putinaitės, sovietinės ideologijos ribose liaudies kultūra buvo pasitelkiama kaip sovietinės socializacijos instrumentas, turėjęs padėti atitraukti žmones nuo galimų režimui priešišku veiklų.⁷⁶ Sovietų valdžia bandė pasinaudoti, N. Putinaitės žodžiais, „žemdirbiškais lietuvių sentimentais, valstietiško pavidalo tautiškumą asimiliuodama ir pasitelkdama savo reikmėms“⁷⁷, tačiau akivaizdu, jog tai nevisada pavykdavo. Nors kraštotyros draugijas valdžia kreipė į sovietinio palikimo fiksavimą, vis dėlto jos, kad ir atiduodamos duoklę sistemai, nuo pat pradžių turėjo etnokultūros kryptį, rinko autentiškos senosios kultūros palikimą, skatino domėjimąsi praeitimi, ugdė gyventojų tautinę savimonę⁷⁸ – ypač tai pasakytina apie Ramuvus ir žygeivių klubus. Šios akademinio jaunimo organizacijos siekė atgaivinti ir gražinti į visuomenės gyvenimą senuosius lietuvių papročius, šventes, dainas, skatino domėtis savo krašto istorija, puoselėti ir saugoti kultūros paveldą, lietuvių kalbą. Tautinio paveldo ieškančios ir jį palaikančios grupės sovietų Lietuvoje buvo organizuotos ir teikė alternatyvų gyvenimo modelį.

Brežnevinio laikotarpiu, ypač 8 dešimtmečio pradžioje, Sovietų sąjungoje padidėjo politinis spaudimas unifikuoti sovietinę imperiją, todėl suintensyvėjo „internacionalinė“ propaganda, nuolat buvo peršama ideologinė „tarybinės liaudies“ dogma, „nacijų susiliejiimo“ idėjos, buvo priveržiami ideologinės kontrolės varžtai. Lietuvoje stipriausi smūgiai (neskaitant pagrindžio veiklos) iš pradžių kaip tik ir buvo nukreipti prieš kraštotyrininkų draugijas ir etnografiją studijuojančias grupes bei organizacijas.⁷⁹ Lietuvos KGB pulkininkas G. K. Vaigauskas pripažino, kad „kurį laiką kraštotyrinių ir turistinių klubų veiklą nepakankamai kontroliavo partiniai ir tarybiniai organai“⁸⁰, tačiau pastebėjus šio judėjimo nacionalistinį pobūdį, imtasi priemonių jį griežčiau prižiūrėti. Antai 1982 m. plane kovai su ideologine diversija tarp inteligentijos teigiama, kad saviveikliniuose, kraštotyros, etnografiniuose, turistų ir kituose klubuose bei sekcijose kontržvalgybinį darbą reikia „nukreipti į tai, kad kraštotyrinis

⁷⁴ Ten pat. -562 p. Tai buvo ir ateistinės propagandos taktika - neutralizuoti katalikiškuosius papročius ir, remiantis etnografiniais papročiais, tautosaka, sukurti pseudosovietinius ritualus. Etnografai turėjo aktyviai prisidėti prie naujų, antireliginių socialistinių tradicijų (pavyzdžiui, civilinių krikštynų, vestuvių, laidotuvių su tam tikra doze liaudiškų – tautinių papročių) kūrimo. (Pogrindis, virtęs pastoge. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Algirdu Patacku). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 1. -51 p.).

⁷⁵ Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. V., 2007. -290 p.

⁷⁶ Ten pat. -183 p.

⁷⁷ Ten pat. -288 p.

⁷⁸ Jakubčionis A. Antisovietinis pasipriešinimas ir kova dėl žmogaus teisių. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -530 p.

⁷⁹ Tininis V. Politiniai, ekonominiai ir kultūriniai pokyčiai. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -495 p.

⁸⁰ Vaigauskas G. K. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*. -80 p.

ir turistinis judėjimas būtų apsaugotas nuo nacionalistinių ir klerikalinių elementų išiskverbimo į juos“.⁸¹ Buvęs ilgametis (1972-1989?) VU „Ramuvos“ vadovas V. Mačiekus prisimena, jog klubo priežiūra sustiprėdavo priklausomai nuo įvykių tarptautinėje arenoje. Pavyzdžiui, valdžios kontrolė suaktyvėjo 1981 m., Lenkijoje kilus Solidarumo judėjimui. V. Mačiekui buvo atvirai pasakyta, jog valdžiai nepatinka klubo ir jo, kaip vadovo, populiarumas.⁸² „Komunistinė sistema netoleravo nekontroliuojamos socialinės saviraiškos“.⁸³ Lietuvos KGB operatyvinės veiklos dokumentuose buvo kaupiama informacija apie nacionalistiškai nusiteikusių asmenų žalingą poveikį jaunimui per kraštotyros ir turistų klubus - „jie skatina nacionalinio egoizmo ir išskirtinumo jausmus, skatina rinkti faktus ir įrodymus apie lietuvių tautos rusifikaciją“.⁸⁴ Valdžia bijojo šios „kenkėjiškos“ veiklos, kuri taikliai buvo įvardyta kaip „organizacija be organizacijos“.⁸⁵ Tokia veikla buvo laikoma antivalstybinės veiklos užuomazgomis. Aktyvistai būdavo kviečiami pasiaiškinti, jiems užvedamos bylos, bandoma išsiaiškinti organizacijos tikslus, lyderius bei populiarumo priežastis – kaip pavykdavo pritraukti tiek jaunimo, pavyzdžiui, paprasčiausiam piliakalnio sutvarkymui.⁸⁶ „Vyko toks įdomus žaidimas – tarybinė kraštotyra egzistavo oficialiai, tad problema buvo ta, kad kraštotyra per daug nukrypo į tautiškumą, senovės istorijos garbinimą, ir labai mažai dėmesio skyrė tarybinei istorijai“.⁸⁷ „Tuo metu kraštotyra buvo suprantama kaip kolūkių, gamyklų istorija. Buvo bijomasi, kad tikėtai į praeitį nebūtų gręžiamasi. <...> buvome kraštotyrai „juoda dėmė“. Tai pirmiausia mus, tuos, kurie buvo laikomi vadovais <...> vos ne kas savaitę susirasdavo ir šaukdavosi pokalbiams į Kraštotyros draugiją“, - prisimena ramuvietis Vladas Motiejūnas.⁸⁸ 1961 m. įkūrusi Lietuvoje Kraštotyros draugiją, valdžia tikėjosi, kad kaip ir visoje Sovietų sąjungoje ši draugija aprašinės „tarybinės liaudies kovų žygius, organizuos „raudonųjų pėdsekių“ būrelius ir t.t.“⁸⁹ Vadovauti kraštotyrai buvo paskirti komunistiniai funkcionieriai (pavyzdžiui, Leokadija Diržinskaitė, Romas Šarmaitis; Kraštotyros draugijos Vilniaus miesto skyriaus pirmininkas kurį laiką buvo Juozas Jermalavičius). Pastangos kontroliuoti kraštotyros sąjūdį nepaprastai sustiprėjo 1972 m. (tai, matyt, sietina su Romo Kalantos susideginimu ir po to

⁸¹ LTSR KGB agentūrinių – operatyvinių priemonių planas kovai su ideologine diversija tarp inteligentijos, 1982 m. gruodžio 30 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990*. (Dokumentų rinkinys). Sud. Bagušauskas J. R., Streikus A. Vilnius, 2005. -425, 426 p.

⁸² V. Mačiekus žodinė informacija, 2009 03.

⁸³ Trinkūnas J. Jaunimo etnokultūrinio sąjūdžio idėjos XX a. 7-8 dešimtmetyje. Iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. Kn. 4. - 136 p.

⁸⁴ Vaigauskas G. K. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Vadovėlis praktikams*. Vilnius, 1992. -80 p.

⁸⁵ Račkauskaitė Ž. Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2 (4). -60 p.

⁸⁶ *Ažuolo kelias*. Sud. Rimkutė N. Kaunas, 2003. -16 p.

⁸⁷ Laikas kaip vandenynas. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Jonu Trinkūnu). *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 1. -62 p.

⁸⁸ „Kas mums buvo 1970-ųjų Ramuva?“ (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vladu Motiejūnu). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 2. -57 p.

⁸⁹ Trinkūnas J. Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996. -63 p.

sekusiais neramumais Kaune)⁹⁰ 1972 m. priimtas LKP CK nutarimas, kuriuo nurodoma „visų pirma tyrinėti socialistinio gyvenimo tikrovę, o kaupiant medžiagą apie praeitį, vadovautis aiškiais politiniais kriterijais, marksistine-leninine metodologija, griežtai kovoti su pasitaikančiomis senovės idealizavimo tendencijomis, praeities socialinių prieštaravimų tušavimu“.⁹¹ LKP CK sekretorius A. Barkauskas pabrėžė, kad nors „Respublikoje nemažai padaryta kultūros, revoliucinės praeities ir Didžiojo Tėvynės karo paminklų apsaugai bei propagavimui“, tačiau partijos miestų ir rajonų komitetai „dar nepakankamai vadovauja kraštotyros judėjimui, ne visada rūpinasi jo turiniu ir kryptingumu.“⁹² Minėtą nutarimą lydėjo veiklesnių Lietuvos kraštotyrininkų kvietimai į saugumą, kratos, vieši kritiški kraštotyrinės veiklos svarstymai darbovietėse, Kraštotyros draugijos vadovų keitimai.⁹³ 1971-1975 m. sustabdytas tęstinio leidinio „Kraštotyra“ leidimas, o vėliau jo turinys tapo žymiai labiau ideologizuotas. Kaip atidžiai buvo stebima, kad praeities vaizdiniai neužgožtų socialistinės dabarties „grožio“, atskleidžia „Kraštotyros“ kritikos kampanija. Aptardamas 1961-1967 m. kraštotyros kompleksinių ekspedicijų metu surinktą ir paskelbtą medžiagą S. Šimkus knygoje „Internacionalinis ir patriotinis auklėjimas“ kritikuoja, kad ekspedicijų dalyviai plačiai aprašė kaimo gyvenimą, jo buitį, papročius ir labai glaustai revoliucinę praeitį ir šiandieną“, „kai kuriuose straipsniuose visuomeniniai įvykiai ir reiškiniai pateikiami vienpusiškai, be gilesnio klasinio vertinimo“, piktinasi, kad nepakankamai kaupiama medžiaga „rodanti komunizmo statybos didingumą“, primena „žiūrėti, kad nebūtų idealizuojamas senasis kaimas“, „įsigilinti į įvairius komunistinės statybos barus“.⁹⁴

„Tais laikais labai ryškiai buvo skiriami du dalykai – asmeninė veikla ir visuomeninė. Mes tai jutom, nors tiesiai į akis niekas taip neformulavo“, - prisimena menotyrininkas, poetas ir eseistas, buvęs ramuvietis Alfonsas Andriuškevičius.⁹⁵ Pasak N. Putinaitės, režimui neabejotiną grėsmę kėlė bet koks laisvės ar tautinių vaizdinių savarankiškas aiškinimasis ir sutarimas dėl jų grupėse ar visuomenėje.⁹⁶ Neiškraipytos krašto istorijos ir kultūros paveldo pažinimas, ugdes tautinį ir pilietinį sąmoningumą, buvo režimui nepriimtinas, todėl žygeivių, kraštotyrininkų klubai, nors oficialiai leidžiami, tačiau buvo atidžiai prižiūrimi. Sovietinei pasaulėžiūrai neprieštaravo vidinės individo puoselėjamos neartikuluotos laisvės ar nepasitenkinimo tikrove jausenos. Pavojingos jos tapdavo įgavusios

⁹⁰ V. Mačiekus pateikta informacija, 2009 04.

⁹¹ Račauskas K. *Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje (1961-1986)*. Vilnius, 1987. -53 p.

⁹² Ištrauka iš LKP CK sekretoriaus A. Barkausko kalbos LKP CK plenumo apie pavojingus reiškinius kultūros gyvenime. Vilnius, 1972 m. liepos 3 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje (1940-1990)*. (Dokumentų rinkinys). Sud. Bagušauskas J. R., Streikus A. Vilnius, 2005. -385 p.

⁹³ Mačiekus V. Kraštotyros odisėja. *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 36. -10 p.

⁹⁴ Šimkus S. *Internacionalinis ir patriotinis auklėjimas*. Vilnius, 1973. -278, 279 p.

⁹⁵ Sakralumo paieškos. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Alfonsu Andriuškevičiumi). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 5. -61 p.

⁹⁶ Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. V., 2007. -193 p.

veiksmine išraiška.⁹⁷ Žygeivystė, kraštotyros klubai kaip tik ir teikė tokios išraiškos galimybių. „Mes atradom tuo metu tokią terpę veikti, savo tautiniams jausmams reikšti, ir tai buvo Atgimimo pradžia. Tie žmonės paskui daug davė ir Sąjūdžiui“⁹⁸, - pasakoja Tadas Šidiškis – vienas žygeivių judėjimo lyderių, daugybės jau istorinėmis tapusių iniciatyvų autorius. 7-ajame dešimtmetyje kraštotyryninkų ir ypač žygeivių veikla išties tapo patriotine mokykla, nukreipta prieš ideologiją, siekusi nugramzdinti užmarštin tautos istoriją. Juo labiau valdžiai nerimą kėlė etnokultūrinio judėjimo masiškumas. Kraštotyros ekspedicijos, krašto pažinimo žygiai, kurių metu buvo lankomi piliakalniai, pilkapiai, etnografiniai kaimai, istorinės krašto vietos, švenčiamos tautinės ir kalendorinės šventės, traukė ir telkė daugelį asmenybių, branginančių etnišką šaknis.⁹⁹

Kraštotyrynės – folklorinės krypties judėjimai kūrėsi ir kitose Baltijos, Kaukazo respublikose, vyko jų bendri renginiai.¹⁰⁰ KGB bandė nutraukti šią veiklą, surengdamas masinę akciją: per vieną dieną (1973 m. kovo 27 d.) sulaukė ir tardė daugiau kaip 100 kraštotyryninkų Vilniuje, Kaune, Rygoje, Taline ir Tartu. Po to dalis aktyviausių šio judėjimo narių suartėjo su pagrindinės spaudos leidėjais, disidentais ir įsitraukė į aktyvaus pasipriešinimo veiklą.¹⁰¹ Peržiūrėtos vieno ryškiausių tautinės krypties pagrindžio žurnalų „Aušra“¹⁰² publikacijos papildė kraštotyrynio-folklorinio sąjūdžio kultūrinės rezistencijos vaizdą. Leidiniui taip pat būdingas istorijos, kaip esminės tautinės tapatybės dalies, akcentavimas, atkirtis valdžios diegiamai Lietuvos istorijos versijai. Rūpinamasi istorinio lietuvių palikimo išsaugojimu, viešinami jo niokojimo atvejai. Pavyzdžiui, 1979 m. „Aušroje“ buvo paskelbtas atviras laiškas, kuriame grupė Lietuvos inteligentų rašė apie praeities palikimo naikavimo faktus, valdžios neapykantą „feodolinei ir buržuazinei“ Lietuvos praeičiai, kaip kontrastą parodydami visai šlovinamus Rusijos kunigaikščius ir carus. Atkreipiamas dėmesys į parodomąją valdžios rūpestį kultūros paminklams, bandymą panaudoti herojinius tautos istorijos puslapius, susijusius su kryžiaus

⁹⁷ Putnaitė N. *Nenutrūkusi styga*. -193 p.

⁹⁸ Saulės ir vėlių taku. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Tadu Šidiškiu). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -67 p.

⁹⁹ *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune: nuo slapto pagrindžio iki atviro protesto*. Sud. Tamoliūnienė R. Kaunas, 2007. - 43 p.

¹⁰⁰ Jakubčionis A. Antisovietinis pasipriešinimas ir kova dėl žmogaus teisių. Iš *Iš Lietuva 1940-1990. Okupuotos Lietuvos istorija*. -530 p.

¹⁰¹ Ten pat. -530, 531 p.

¹⁰² 1975 m. išleistas inteligentams skirtas pagrindžio žurnalas „Aušra“ (iš viso iki 1983 m. išėjo 35 numeriai) pasiskelbė tęsiantis 1883 – 1886 m. leistosios „Aušros“ tradicijas. (Liekis A. Antisovietinis pagrindis ir Lietuvos nepriklausomybė. Iš *Nenugalėtoji Lietuva*. T. 1. Sud. Liekis A. Vilnius, 1993. -115 p.). Pirmojo numerio įžangoje rašoma: „<...> carinė okupacija pasikeitė į tarybinę. Iš naujo iškilęs pavojus lietuvių tautos egzistencijai. Pavojuje atsidūrė ypatingai dvasinės vertybės: tikėjimas, dora, kalba, literatūra ir visa lietuviškoji kultūra“. (Aušros” leidėjai. Pirmieji „Aušros” spinduliai. *Aušra*, 1975, Nr. 1 (40), Čikaga, 1977. -9 p.). Vienas svarbiausių leidinio tikslų, su kuriuo susijęs ir rūpestis tautos kultūrinio palikimo išsaugojimu, buvo „gaivinti lietuvių dvasią, ugdyti tautinį susipratimą“, kad jaunimas pažintų Lietuvos praeitį ir dar labiau pamiltų savo tėviškės žemę. (Ten pat. -10 p.).

žygiais, SSRS ir Vokietijos karo metais.¹⁰³ Pogrindžio leidiniuose nemažai kalbama apie melagingą partijos ir vyriausybės rūpestį kultūros vertybėmis, pateikiamos žinios apie kryžių, koplytelių, bažnyčių¹⁰⁴, nepriklausomos Lietuvos paminklų (pavyzdžiui, Kauno karo muziejaus sodelyje) niokojimą, apleistas senąsias kapines (ypač Rasų), žymių Lietuvos visuomenės veikėjų tėviškes, sunaikintas, išvežtas į Rusiją bibliotekas ir archyvus, apie tokio valdžios elgesio su Lietuvos kultūros vertybėmis tikslus¹⁰⁵ (tautos istorijos klastojimas, nutautinimas, rusifikacija), taip pat kraštotyrininkų ir žygeivių darbus, kraštotyros, neatitinkančios komunistinės ideologijos dogmų, žlugdymą, kraštotyrininkų, ramuviečių, žygeivių persekiojimą¹⁰⁶ ir kt. Straipsniuose ne tik atskleidžiama esama padėtis, išdėstomi faktai, bet ir įspėjama apie gresiantį konkreitiems paminklams pavojų¹⁰⁷, skatinama visus, kam brangi Lietuvos praeitis, saugoti jos palikimą, aiškinama šio darbo svarba. Pagarba istorinėms asmenybėms, Lietuvos praeičiai ir jos paminklams suvokiama kaip tautinės savimonės išsaugojimo ir ugdymo garantas.

¹⁰³ Kodėl niekinama lietuvių tautos praeitis? (Atviras laiškas DLK Vytauto vainikavimo dieną). *Aušra*, 1980, Nr. 20 (60), Čikaga, 1980. -207-214 p. Apie Jurbarkę stovintį Vytauto paminklą rašoma: „Nuo sunaikinimo jį turbūt išgelbėjo autoriaus Vinco Grybo vardas. Apdaužę paminkle iškaltus Gedimino stulpus, nuplėšę lentą, sugriovę tvorelę, „Stalino sakalai“ paliko jį sunykimui. Kiekvienas, nuvykęs į Jurbarkę, gali įsitikinti apgailėtina paminklo būkle. O juk šis V. Grybo kūrinys įtrauktas į LTSR dailės paminklų sąrašą“. (Ten pat. -213 p.). Laišką pasirašė Julius Sasnauskas, Petras Cidzikas, Jonas Petkevičius, Jadvyga Petkevičienė, Algirdas Statkevičius, Antanas Terleckas, Liutauras Kazakevičius, Jonas Volungevičius ir kt. (iš viso 21 asmuo).

¹⁰⁴ Nemažai apie niokojamas bažnyčias, kraštotyrininkų persekiojimą rašyta LKB kronikoje. Pavyzdžiui, viename straipsnyje buvo pateiktas uždarytų Vilniaus ir Kauno bažnyčių sąrašas su nurodymais, kaip jos naudotos po uždarymo, padarant neįkainojamų nuostolių meno vertybėms, sunaikinant paveikslus, skulptūras, vitražus, vargonus, liturginius rūbus ir indus, sužalojan vertingus architektūrinius interjerus ir kt. (Ko nemato Vilniuje ir Kaune užsienio turistai. Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, 1975, Nr. 18, Čikaga, t. 3, 1976. -122-128 p.

¹⁰⁵ „Lietuvoj vyksta kultūrinis genocidas, pirmiausia nukreiptas prieš tautines aspiracijas“. „Susiliejiimo teorijai“, kurią dabar taip uoliai vykdo okupantai ir jų talkininkai kolaborantai, kenkia bet koks nacionalinis savitumas, domėjimasis savo tautine kultūra, istorija... Kraštotyra, kaip vienas tėvynės pažinimo būdų, kaip viena iš tautinio savitumo išsaugojimo priemonių, jau susilaukė ypatingo dėmesio iš KGB pusės.“ „Kraštotyra ir yra tas baras, kur slypi mūsų tautos giliausia praeitis, nepakartojama kultūra, tos medžiaginės ir dvasinės vertybės, kurias mūsų tauta per šimtmečius išsaugojo ir paliko mums“. (Jonas Aukštaitis (Vytauto Skuodžio slapyvardis). Kraštotyra – visų mūsų rūpestis. (Pažinkime savo tėvynę – Lietuvą!). Iš *Skuodis V. Balsas iš Lietuvos pogrindžio, 1972-1987*. Vilnius, 2006. -71, 72. Straipsnis buvo išspausdintas pogrindžio leidinyje „Alma Mater“, 1979, Nr. 2.

¹⁰⁶ Karalius V. (slapyvardis). Iš Lietuvos jaunimo sąjūdžių istorijos. *Aušra*, 1978, Nr. 9 (49), Čikaga, 1978. -135-145 p. „<...> KGB veikla, nukreipta prieš kraštotyrines organizacijas ir pavienius kraštotyrininkus liudija tikrąjį požiūrį į nacionalinę kultūrą – tarybinės valstybės aparatui ji reikalinga tik kaip propagandinis kevalas, uždengiantis tikrąjį vyksmą <...>. melagingas „susirūpinimas“ lietuviška kultūra žada jai prapultį vadinamam internacionalizmo, o iš tikrųjų betautiškumo katilė. Tą gerai supranta Lietuvos kraštotyrininkai“. (Ten pat. -144, 145 p.).

¹⁰⁷ „Aušroje“ buvo paskelbtas Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos posėdžio, įvykusio 1979 m. lapkričio 28 d., protokolai, kuriame svarstytas magistralės per Rasų kapines tiesimo projektas. Protokolą paskelbęs asmuo rašo ir apie Kauno, Klaipėdos senųjų kapinių, daugelio kitų kultūros vertybių sunaikinimą, išvežimą į Rusiją, apleidimą, nepriežiūrą. Į skaitytojus kreipiamasi: „skelbiami protokole faktai tepaskatina visus, kam brangi mūsų praeitis, ginti ją nuo niekšingos okupantų ir jų pakalikų rankos“. (Rasų kapinėms pavojus. *Aušra*, 1980, Nr. 25 (65), Čikaga, 1983. -230-237 p.).

1. 2. Kultūrinis palikimas sovietų Lietuvoje: valdžios ir visuomenės požiūriai

Šiame poskyryje siekiama atskleisti, kaip sovietmečiu kultūros paveldo vertinimuose ir apsaugos praktikoje susidūrė dominuojanti sovietinė ideologija ir kontr-ideologinis lietuviškasis patriotizmas.

Paveldas, nešdamas tam tikrus kolektyvinės atminties prasminius krūvius, tampa politikų ideologinio manipuliavimo įrankiu.¹⁰⁸ Iš tiesų, kaip teigia paveldo vadybos teoretikai J. E. Tunbridge ir G. J. Ashworth, visas paveldas yra faktinis arba potencialus politinis instrumentas¹⁰⁹, naudojamas atvirai ar slaptai, sąmoningai ar nesąmoningai, gerai arba blogai.¹¹⁰ Jis pasitelkiamas įvairių lygių grupinių tapatumų konstravimui ir palaikymui bei tam tikros politinės ideologijos įtvirtinimui.¹¹¹ Paveldo interpretacijos yra sąmoningai sukonstruojamos egzistuojančio politinio elito, kad įteisintų dominuojantį režimą, arba atvirkščiai, opozicinės grupės konstruoja priešingas interpretacijas, siekdamos nugalėti politinį varžovą.¹¹² Tokių teiginių puikiai iliustruoja komunistiniai režimai, kurie, diegdami „internacionalistinę“ sovietinę ideologiją, stengėsi *naikinti*¹¹³, *ignoruoti* nacionalinį paveldą arba jį *muzeologizuoti*, t. y. iškelti vien tik meninę, estetinę šio paveldo vertę, neigiant socialinę bei politinę jo reikšmę (turbūt daugiausia tai palietė religinio meno objektus, bažnyčias).¹¹⁴ Tačiau ideologinis operavimas paveldu kaip politiniu resursu gali įgauti ir konstruktyvų, konsoliduojantį poveikį visuomenei. Jau minėtas G. J. Ashworth kalba apie vienijančią bendro Europos paveldo idėją.¹¹⁵ Kita vertus tinkamas paveldo išteklių valdymas gali paremti socialinę ir politinę įvairovę, sustiprinti lokalius tapatumus. Paveldas gali būti perinterpretuotas taip, kad nacionalines paveldo interpretacijas papildytų bendraeuropinės temos, o seniems antagonizmams būtų rasti nauji sprendimai. Tiesa, paveldo interpretacijų kūrimas visuomet susijęs su tam tikromis problemomis, sunkumais ir pavojais, tačiau, anot Ashworth'o, jų įmanoma išvengti, nes paveldo ištekliai pasižymi gausumu,

¹⁰⁸ Jarutis V. Paveldo politika, ideologija, istorinė sąmonė. Ar egzistuoja tarpusavio ryšiai? (Magistro darbas). VU, 2007.-30p.

¹⁰⁹ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester, 1996. -46 p.

¹¹⁰ Ashworth G. J., *Heritage, Tourism and Europe: a European Future for a European Past?* In ? -80 p.

¹¹¹ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester, 1996. -46,47 p.

¹¹² Ten pat. -47 p.

¹¹³ Labiausiai buvo naikinami Lietuvos nepriklausomybės metinių, žuvusių už nepriklausomybę kovotojų, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių (ypač Vytauto), valstybės, visuomenės ir kultūros veikėjų paminklai, taip pat paminklai, bent šiek tiek primenantys Lietuvos valstybingumą. Buvo griaujami ir didelės meninės vertės koplytstulpiai, koplyčios, ir kuklūs pakelės kryžiai, naikinami kapai, verčiamos sandėliais bažnyčios, niokojamos dvarų sodybos. (*Nukentėję paminklai*. Sud. Skirmantienė M., Varnauskas J. Vilnius, 1994. -3 p.).

¹¹⁴ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. *Dissonant Heritage*. -48 p.

¹¹⁵ Ashworth G. J., Larkham P. J. A Heritage for Europe: The need, the task, the contribution. In *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. Ed. by G. J. Ashworth and P. J. Larkham. London, 1994. -1-9 p.

įvairumu, lankstumu, pritaikomumu.¹¹⁶ Paveldo interpretacijų priėmimas visuomenėje didele dalimi yra nulemtas ideologinio nešamos informacijos apie paveldą turinio ir pateikimo formos: nuo jo radikalumo ar lankstumo, tolerancijos priklauso, ar paveldas taps harmonizuojančiu visuomenės morale ir kolektyvinę kultūrą veiksniu, ar ją demoralizuos ir dezorganizuos.¹¹⁷ Komunistinis režimas konstravo naują supranacionalinį „tarybinio piliečio“ identitetą, tačiau jis neprigijo (tai parodė tautinis atgimimas ir etninio nacionalizmo gyvybingumas), nes buvo aiškiai melagingas, neigė autentišką istoriją ir visuomenės atmintį, buvo primestas, brutaliai diegiamas okupacinės valdžios. „Nors grupės atminties naratyvas (rišlus pasakojimas) yra nuolat naujai interpretuojamas iš dabarties perspektyvos, jis negali būti visiškai išgalvotas, o turi remtis kad ir selektyviai atrinktais, bet realiai išgyventais įvykiais.“¹¹⁸ Dėl to neprigijo ir oficialus sovietiniu laikotarpiu diegtas praeities pasakojimas (sovietmečio pabaigoje, 1989 metais, atliktas lietuvių istorinės atminties sociologinis tyrimas parodė, kad Lietuvos gyventojų (ne tik lietuvių) kolektyvinėje atmintyje oficialiojo, sovietinės ideologijos propaguoto praeities naratyvo klišės atitinkančios interpretacijos sudarė tik nežymią dalį, pavyzdžiui, Lietuvos prijungimą prie SSRS teigiamai vertino tik 6 %).¹¹⁹ Galima daryti prielaidą, jog prie to prisidėjo ir postaliniais metais gimęs platus etnokultūrinis sąjūdis, puoselėjęs tautinį sąmoningumą, tautinį istorinį naratyvą. Kita vertus minėto tyrimo metu išryškėjo lietuvių istorinės atminties „uždarumas“. Lietuvių kolektyvinėje istorinėje atmintyje istorija buvo suvokiama kaip tautos istorija, tautos likimas ir kančios. Svarbiausi - nacionalinės istorijos įvykiai, susitelkę dviejuose laikotarpiuose: nuo nepriklausomybės pradžios 1939-1940 m. iki totalinių represijų pabaigos (apie 1954 m.) ir Atgimimo įvykiai.¹²⁰

Totalitarinėje komunistinėje valstybėje istorija ir jos kultūrinis palikimas buvo svarbi ideologijos sritis, turėjusi tarnauti komunistų partijos valdžios legitimacijai ir įtvirtinimui. Istorinės sąmonės (atminties) problema buvo reikšminga visais laikais, tačiau sovietmečiu tapo gyvybiškai svarbi: režimas, naudodamas galingus prievartos ir kontrolės mechanizmus, stengėsi pakeisti praeitį, perkurti istoriją pagal savo ideologinę programą ir pažangos viziją.¹²¹ „Pasitelkus socialinę inžineriją, tautinis tapatumas per keletą kartų turėjo būti pakeistas nauju sovietiniu tapatumu, kurio pagrindas –

¹¹⁶ Ashworth G. J., *Heritage, Tourism and Europe: a European Future for a European Past?* In ? -73 p.

¹¹⁷ Jarutis V. *Paveldo politika, ideologija, istorinė sąmonė. Ar egzistuoja tarpusavio ryšiai?* (Magistro darbas). -30 p.

¹¹⁸ Šutinienė I. *Sovietinio laikotarpio atminties bruožai autobiografiniuose pasakojimuose. Iš Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys.* Sud. Šutinienė I. Vilnius, 2003. -14 p.

¹¹⁹ Gaidys V., Tureikytė D., Šutinienė I. *Istorinė lietuvių atmintis (empirinės charakteristikos).* Filosofija, sociologija, 1991, Nr. 1 (4). -81 p.

¹²⁰ Ten pat. -79, 80 p. Tautos istorijos herojų ir šviesiausių bei tamsiausių laikotarpių pasirinkimuose bei vertimuose vyravo „romantinio“ nacionalizmo bruožai: herojai ir laikotarpiai labiau idealizuoti, didesnė reikšmė suteikta tolimesniems laikotarpiams. Tačiau jau 1994 m. lietuvių kolektyvinė atmintis buvo daug mažiau negu 1989 m. paveikta nacionalizmo ideologijos: ji tapo atviresnė ir įvairesnė, platesnė jos geografija. Pasiekus pagrindinį nacionalizmo tikslą – atkūrus tautinę valstybę, nacionalizmo ideologijos įtaka tautos praeities interpretacijoms mažėja. (Šutinienė I. *Tautos praeities interpretacijos ir nacionalizmo ideologija. Iš Lietuvos socialinės panoramos kontūrai.* Vilnius, 1998. -53-55p).

¹²¹ Samalavičius A. *Postkomunistinės visuomenės atmintis ir amnezija. Iš Europos kultūros profiliai.* -51 p.

ištikimybė „pažangiausiai“ pasaulyje komunistų partijai ir jos vertybėms.“¹²² Panašiai elgiasi ir kiti totalitariniai režimai: užsimojus kontroliuoti dabartį ir ateitį, pirmiausia stengtasi „ištrinti“ ar pakeisti istorinę atmintį. Partijos elitas aiškiai apibrėžė praeities tyrinėtojų vaidmenį: „Mes turime paimti iš kultūrinio palikimo tą, kas reikalinga socialistinei valstybei“ - 1957 m. kalbėdamas komjaunimo plenumo nurodė LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus. Jis pateikė ir tokio utilitarinio santykio su istorija pavyzdžių: „Ir Kęstučio, ir Vytauto vardai gali prisidėti prie auklėjimo, bet ne nacionalistiniu atžvilgiu, o vertinant jų vaidmenį kovoje prieš vokiečių įsiveržimą“.¹²³ Kultūrinis palikimas, kurio nesugebėta nusiimti ar sunaikinti, buvo perkeičiamas, klastojamas, dalį senųjų kultūros reikšmių ir mąstymo būdų pripildant nauju turiniu. Be to, tokia praktika turėjo padaryti komunistinę ideologiją paveikesnę, ir padėti nutiesti tiltus tautos sovietizavimui.¹²⁴ Atvirai cinišką ir utilitaristinę partijos elito požiūrį į lietuvių tautos istoriją atskleidžia Aurimo Švedo atliktas tyrimas.¹²⁵ Istorikas Arūnas Streikus, išnagrinėjęs sovietmečiu vykusį lietuvių tautinio identiteto keitimą, kuriant naujas Lietuvos istorijos interpretacijas, įgyvendinant paminkloaugos politiką ir vykdant tautinę - kalbinę asimiliaciją, pastebi, jog į sovietinę apyvertą pirmiausia siekta įtraukti tuos tautinės istorijos elementus, kuriuos buvo galima panaudoti antivakaristiškų stereotipų kurstymui, turinčius stiprų antikrikščionišką (antikatalikišką) ar antilenkišką krūvį.¹²⁶ A. Streikus pažymi, jog Sovietų režimas iš dalies toleravo tik etnolingvistinio pobūdžio tautiškumą, o platesniu kultūrinio – pilietinio bendrumo pagrindu paremtą identitetą pripažino tik vienai bendrijai – naujai sovietinei tautai.¹²⁷ „Valdžios požiūris į lietuviškąjį nacionalizmą visada buvo dvilypis“, - rašo Tomas Venclova. „Žinoma, viena ranka ji stengėsi jam nusukti sprandą, bet kita, sakytum, po trupučiuką maitino. Darė keistas laikinas nuolaidas <...>“¹²⁸ (T. Venclova mini Lietuvos didžiųjų kunigaikščių istorijos „eksplotavimą“, Trakų pilies atstatymą, cenzūros ir partinės

¹²² Ten pat. -51 p.

¹²³ LYA, f. 16895, ap. 2, b. 73. -22 l. Cit. iš: Švedas A. *Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.)*. (Daktaro disertacija). VU, 2006. -38 p.

¹²⁴ Putnaitė N. *Nenutrūkusi styga*. -72 p.

¹²⁵ Pasak A. Švedo, bendriausią socialinio užsakymo pavidalą sovietmečiu dirbusiems istorikams apibrėžė E. Gudavičius: „Partijos požiūriu, Lietuvos istorikams buvo pateiktas labai svarbus uždavinys. Ir į mūsų istorijos paveldą nebuvo žvelgiama niekinančiai. Savaiame aišku, tai buvo utilitaristinis požiūris. „Pritaikyti taip, kaip reikia“. Tuo tarpu objektyvūs mokslų pasiekimai, nebuvo vertinami. Juos istorikai privalėjo perdaryti. (2005 m. balandžio 27 d. interviu su E. Gudavičiumi stenograma. Iš *Švedas A. Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.)*. (Daktaro disertacijos priedas). Sovietinė Lietuvos istorijos versija buvo sukurta ir įtvirtinta dar iki 6 dešimtmečio pabaigos. Jos pagrindu tapo didžiarusiškojo šovinizmo postulatai, demonstruojantys visą lietuvių tautos istorijos tėkmę kaip nuoseklų judėjimą sovietinės santvarkos sukūrimo XX a. link. (Švedas A. *Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.)*. (Daktaro disertacija). -32, 146, 180 p.).

¹²⁶ Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr.1(21). -12, 13, 27 p. Antilenkiški stereotipai, atsiradę XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių tautinio atgimimo ideologijoje, sovietmečiu dar labiau sustiprėjo ir iki šiol nėra galutinai įveikti. (Ten pat. -12 p.).

¹²⁷ Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr.1(21). -28 p.

¹²⁸ Venclova T. *Vilties formos (eseistika ir publicistika)*. Vilnius, 1991. -195 p.

kritikos aprobuotas madingas istorines dramas, pilnas įvairių neaiškių aliuzijų, dainų šventes). Pasak jo, kai kurios nuolaidos buvo taktinis žingsnis tautos pavergimo žaidime, kitais atvejais manevravo lietuvių tarybinis elitas, kuris „savo paties interesus gindamas, tylomis sabotavo rusifikaciją“, be to, buvo „žymiai lengviau valdyti siundant lietuvius prieš lenkus, lenkus prieš lietuvius, visus prieš žydus ir taip toliau“. ¹²⁹ Taigi valdžia naudojo nacionalizmą kaip papildomą kontrolės instrumentą (ir atsarginį vožtuvą). Tuo tarpu požiūris į katalikybę buvo kur kas labiau vienareikšmis: katalikybės valdžia nepritaikė savo reikalui, todėl stengėsi sunaikinti ir tiek. ¹³⁰ A. Streikus nurodo režimo svyravimą tarp noro panaudoti kai kuriuos lietuviškojo nacionalizmo simbolius sovietų režimo legitimacijai sustiprinti ir baimės, kad tai išprovokuos opozicinių nuotaukų sustiprėjimą. ¹³¹ Vis dėlto, pasak jo, nuo 6 dešimtmečio vidurio buvo reabilituojama vis daugiau tautinės istorijos simbolių, juos perinterpretuojant pagal sovietinį modelį. A. Streikus pateikia daug pavyzdžių, kaip ir kodėl į sovietinę apyvartą buvo įtraukiami kai kurie nacionaliniai didvyriai ar kultūriškai svarbios figūros, akcentuodamas sovietų režimo pastangas dechristianizuoti tautos atmintį. Anot A. Streikaus, buvo įtvirtinamas sovietų režimui priimtinas praeities vertinimo modelis - toleruoti tik tai, kas vyko iki unijos su Lenkija ir Lietuvos krikšto, viešajame diskurse vyravęs dar iki okupacijos ir nurungęs labiau iš krikščioniškos perspektyvos orientuotą žvilgsnį į Lietuvos istoriją. ¹³² Beje, valdžios pastangoms eliminuoti krikščioniškąją tautinės kultūros matmenį buvo parankios ir baltofilinės idėjos, senosios baltų kultūros tyrinėtojų (ypač Pranės Dundulienės) suformuluota „aukštos lietuvių pagoniškos kultūros“, kurią neva sugriovė krikščionybė, koncepcija. ¹³³

Reikia pabrėžti, kad nors ir buvo organizuojami oficialūs renginiai kai kuriems nacionaliniams herojams paminėti, statomi paminklai jų atminimui, jų vardais vadinamos gatvės, bet tuo pat metu ribotos spontaniškos jų pagerbimo akcijos. Pavyzdžiui, 1969 m. surengę akciją S. Dariaus tėviškei išsaugoti, žygeiviai dėl to patyrė didelių nemalonumų, nors pati valdžia rengė S. Dariaus ir S. Girėno

¹²⁹ Ten pat. -195 p.

¹³⁰ Ten pat. -196 p.

¹³¹ Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr.1(21). -15 p.

¹³² Streikus A. Sovietų režimo pastangos dechristianizuoti tautos atmintį. *Kultūros aktualijos*, 2007, Nr. 5 (58). -36 p. Pavyzdžiui, sovietmečiu miestų gatvėvardžiuose liko ar buvo naujai įamžinti didžiųjų Lietuvos kunigaikščių iki Vytauto imtinai vardai, tačiau pakeisti Jogailos, Žygimantų, B. Radvilaitės, L. Sapiegos, A. Goštauto gatvių pavadinimai. Neliko ir visų su krikščionybė susijusių gatvių pavadinimų, o štai Lizdeikos gatvė Vilniuje liko. (Ten pat. -36 p.). Būtent sovietmečiu Lietuvos kultūros paveldo panteone galutinai įsitvirtino Martynas Mažvydas ir Kristijonas Donelaitis: nuosekliai ignoruojant katalikiškąjį paveldą, stengiasi išskelti protestantizmo nuopelnus Lietuvos kultūrai, neoficialiai skatintas reformacijos tyrinėjimas. (Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr.1(21). -14 p.).

¹³³ Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr.1(21). -13 p.

skrydžio metinių minėjimus, pastatė jiems naują antkapinį paminklą Šančių kapinėse, o nuo 6 dešimtmečio pabaigos lakūnų vardais pavadintos gatvės atsirado beveik visuose Lietuvos miestuose.

Bendras ideologinis audeklas iš esmės nekito, net jei į jį ir buvo įpintos kai kurios lietuviškos gijos.¹³⁴ Lietuvos istorijos ir tautos atminties interpretavimo būdas kėlė abejones, menka lokalumo svarba sovietinio individo tapatybei¹³⁵ skatino lietuvius priešintis komunistinei ideologijai ir jos tiesoms. Atrodo, valdžios nacionalinė politika neretai duodavo nepageidaujamą rezultatą – tautinių jausmų sustiprėjimą, nacionalinės istorijos simboliai „išsprogdindavo“ jiems primestus turinius. Galima pastebėti tam tikrus atitikimus tarp etnokultūrinio sąjūdžio saugotų ir propaguotų bei Lietuvos sovietinės valdžios dalinai toleruotų, „reabilituotų“, „ekspluatuotų“ nacionalinės istorijos ir kultūros paveldo objektų. Matyt, taip pasireiškė valdžios pastangos gajus nacionalinius sentimentus, istorijos vaizdinius, kurių nebuvo įmanoma ištrinti, panaudoti savo reikmėms, pakreipti norima linkme. Savo ruožtu suinteresuota visuomenė, matydama nuolaidų valdžios požiūrį į kai kuriuos nacionalinės istorijos aspektus, siekė išradingai pasinaudoti šia situacija savo paminklosauginėje veikloje, tautinio sąmoningumo išsaugojimo darbe. Tai iliustruotų ir žygeivių veikla įamžinant 1863 m. sukilimą. Ko gero daugiausia paminklų žygeiviai sovietmečiu yra pastatę 1863 m. sukilimo dalyviams atminti. Pasak J. Dapkevičiaus, tai buvo labiau leidžiama, neutralesnė tema.¹³⁶ Ir pusiau legalioje, ir pogrindinėje veikloje 1863 m. sukilimas tapo pasipriešinimo tautinei priespaudai simboliu. Ne vienas matė tiesiogines analogijas tarp sovietų okupacijos ir XIX a. carinio režimo.¹³⁷ Žygeiviai organizuodavo išvykas po sukilimo vietas, tvarkydavo sukilėlių kapai, statė kryžius ir kt.¹³⁸

¹³⁴ Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga*. -72 p.

¹³⁵ Kaip rašo N. Putinaitė, oficialaus pasakojimo apie sovietinį gyvenimą apžavai buvo labai silpni, nes Lietuva tegalėjo save suvokti kaip nereikšmingą respubliką, atsidūrusią lemtingų įvykių pakraštyje. Nors Lietuvos istorija, nacionaliniai ir net religiniai jausmai buvo iš dalies įtraukti į sovietinės istorijos vaizdinį, tačiau tai reišė veikiau nacionalinės savimonės perkeitimą į nevisavertiškumo ir stokos savimonę, o ne jos išsaugojimą: apie jokią individualią Lietuvos vietą ar istoriją Sovietų Sąjungoje negalėjo būti nė kalbos, ji tebuvo „mažas“ papildinys didžiojoje istorijoje. (Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga*. -71, 73 p.).

¹³⁶ J. Dapkevičiaus žodinė informacija, 2009 05. Valdžios aprobuotoje interpretacijoje 1863-1864 m. sukilimo įvykiai buvo traktuojami kaip valstiečių judėjimas prieš dvarininkus ir caro valdžią - 1859-1861 m. Rusijoje susidariusios revoliucinės situacijos logiška išdava. Stengtasi paneigti antirusišką sukilimo pobūdį, pabrėžti „brolišką tautų kovą prieš socialinę priespaudą“. Režimas griežtai kontroliavo, kad sukilimo metinėms (1963) skirti renginiai neperžengtų oficialių rėmų. (Streikus A. Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje. *Naujasis židinys – aidai*, 2005, Nr. 9. -371 p.). Tačiau visuomenėje J. Žiugždos ir jo bendraminčių pateikta interpretacija nepriėjo, 1863 m. sukilimas tautiniame istoriniame panteone buvo laikomas kovos už Lietuvos laisvę simboliu. (Staliūnas D. Antanas Mackevičius Lietuvių istoriniame naratyve. *Naujasis židinys – aidai*, 2008, Nr. 6. -253, 254, 256 p.).

¹³⁷ Ten pat. -256 p.

¹³⁸ Ne vieną ekspediciją suorganizavo Gediminas Ilgūnas: buvo stengiamasi, „remiantis žandarų pranešimais, kautynių su rusų kariuomene aprašymais bei kitais archyviniais, istoriniais šaltiniais, surasti, aprašyti, nufotografuoti Antano Mackevičiaus gyvenimo ir jo vadovaujamų sukilėlių žygių ir kovų vietas“; po vienos iš ekspedicijų sukurtas ir mėgėjiškas dokumentinis filmas. (Ilgūnas G. *Antanas Mackevičius: sukilimo žygiai ir kovos*. Vilnius, 2007. -16, 237, 238 p.). G. Ilgūnas - žygeivis, Kovo 11-osios akto signataras - savo monografijoje pasakoja apie domėjimąsi sukilimu sovietmečiu ir pateikia sukilimo veiklos interpretaciją.

Sovietinės sistemos sąlygomis praeitimi ir paveldu manipuluota įvairiai: ribojant paveldo pažinimo galimybes (atsisakant paremti fundamentinius tyrimus bei inventorizavimą, beveik nerengiant specialistų, nesirūpinant visuomenės švietimu), pakeičiant tradicinės aplinkos regimuosius bruožus naujais, su ja nesuderinamais, ją neigiančiais statiniais, nutylint ir nuslepiant istorinius faktus bei vertes (geriausias įrodymas, pasak paveldosaugininkės Jūratės Markevičienės, – tuometinis paminklų sąrašas).¹³⁹ 1973 m. paskelbtas (o vėliau vis pildytas) istorijos, archeologijos, dailės, architektūros ir urbanistikos paminklų sąrašas atspindėjo to meto valdžios politines - ideologines nuostatas. Paveldosaugos specialistai Jurgis Bučas ir Jonas Varnauskas, išanalizavę sąrašo struktūrą, priėjo išvadą, kad jis nėra sistemiškas nei teritoriškai, nei aksiologiškai, sąrašo turinys akivaizdžiai rodo jo ideologinį tendencingumą ir istorijos klastojimą. Jame sureikšmintos tos „istorinės vertybės“, kurios atspindėjo sovietų laikotarpį ir sumenkintas LDK bei prieškarinio Lietuvos istorinis palikimas. Taigi buvo pažeistas istorinės tiesos objektyvumo principas.¹⁴⁰ Istorijos paminklus daugiau nei archeologijos, architektūros ir urbanistikos paveikė ideologinės ir politinės nuostatos. Istorijos paminklų sąrašas, pasak Jono Varnausko, yra dirbtinės istorijos išdava, kai buvo išpučiama vadinamoji „pažangiųjų jėgų ir veikėjų pažangioji veikla“ ir nutylėta (ar netgi niekinta) visa kita.¹⁴¹ Kaip žinia, sovietinė ideologija dalijo istoriją ir kultūrą į dvi kokybiškai skirtingas dalis – iki Spalio revoliucijos ir po Spalio revoliucijos vyksmo. Ši nuostata buvo privaloma visiems kultūros darbuotojams.¹⁴² Kultūros vertybės buvo suskirstytos į „pažangias“ ir „reakcingas“. Pastarosios negalėjo būti įvardytos valstybės saugomais paminklais. Taip buvo pažeistas istorizmo principas, reikalaujantis nevertinti praeities reiškinių šių dienų kriterijais.¹⁴³ Sudarant paminklų sąrašą, nusižengta ir teritorinės reprezentacijos principui, reikalaujančiam vienodai atspindėti visų šalies etnoregionų ar skirtingo istorinio administracinio pavaldumo kraštų (Klaipėdos, Vilniaus krašto) vertybių savitumus.¹⁴⁴ Martynas Purvinas atskleidė Klaipėdos krašto paminklų ignoravimo sąrašę pavyzdžius.¹⁴⁵ Nors sąrašo parengimą, kaip teigė jo sudarytojai, „lėmė būtinybė išsaugoti būsimoms kartoms praeities kultūrinio palikimo

¹³⁹ Markevičienė J. Teorija, praktika ir Vilniaus senamiestis. *Literatūra ir menas*, 1995, Nr. 32. -11 p.

¹⁴⁰ Bučas J. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1. –139-141 p. Antai visuomeninės ir valstybinės santvarkos tipologinėje grupėje visą LDK istoriją atspindėjo tik 10 paminklų, iš kurių 3 respublikinės ir 7 vietinės reikšmės, o trijų mėnesių sovietinio Vinco Mickevičiaus – Kapsuko vadovaujamo Litbello laikotarpį – 56 paminklai, iš kurių 16 respublikinės ir 40 vietinės reikšmės, LSSR keturių dešimtmečių laikotarpio atminimui įtvirtinti buvo skirti 26 paminklai – 8 respublikinės ir 18 vietinės reikšmės. Panašių kuriozų matyti ir kitose istorijos paminklų grupėse. (Ten pat. -140 p.).

¹⁴¹ Varnauskas J. Lietuvos žemėje išsaugoti. *Literatūra ir menas*. 1989 liepos 29d. -

¹⁴² Genzelis B. *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2001. -246 p.

¹⁴³ Bučas J. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1. -141 p.

¹⁴⁴ Ten pat. -141 p.

¹⁴⁵ Purvinas M. Sąrašas – skriauda Mažajai Lietuvai. *Naujasis dienovidis*. 1993, Nr. 50. – 11 p.

vertybes ir jas tikslingai panaudoti mokslo, ūkio ir darbo žmonių auklėjimo reikalams¹⁴⁶, tačiau iš tikrųjų 1973 m. Kultūros paminklų sąrašas buvo skirtas ne plačiajai visuomenei, o tarnybiniam naudojimui. Tad buvo ignoruotas viešosios apsaugos vaidmuo ir pažeista esminė vertybių apsaugos nuostata: apsauga be viešojo pažinimo – beprasme.¹⁴⁷

Paminklų sąrašas, pagrįstas ideologizuotais ir politizuotais kriterijais, o ne tautos sociokultūrinio intereso, atspindėjo to meto valstybės paminklo apsaugos ir apskritai kultūros politiką. Nenuostabu, kad ši politika kėlė visuomenės, kuriai rūpėjo tautos kultūros reprezentavimas ir jos savasties tęstinumas, nepasitenkinimą. Visuomeninis paveldosauginis interesas reiškėsi 7, 8 dešimtmečių kraštotyros sąjūdyje, o apogėjų pasiekė Atgimimo laikotarpiu, kai atsirado galimybės žymiai laisviau veikti.

¹⁴⁶ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973. -3 p.

¹⁴⁷ Bučas J. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. Kultūros paminklai, 1994, Nr. 1. -140 p.

2. PAMINKLOSAUGA KRAŠTOTYRINIAME SAJŪDYJE

Su paminklosauga susijusi visuomeninės veiklos sritis, kuriai pavykdavo (bent tarpais) ištrūkti iš partinės kontrolės gniaužtu, – kraštotyrisinis judėjimas. Jame susiliejo kelios srovės: žygeiviai, ramuviečiai, kraštotyrių ekspedicijų grupės, kraštotyros būreliai įvairiose įstaigose, liaudies muzikos ansambliai. Šiame skyriuje daugiausia dėmesio bus skiriama aktyviausiems paveldosauginėje veikloje visuomeniniams to meto sambūriams (žygeivių ir Ramuvos klubams) - apibendrinamos jų paminklosauginės veiklos kryptys, priemonės, tikslai, aiškinamasi, koks paveldas buvo saugomas, atskleidžiamos valdžios pastangos kontroliuoti šį judėjimą.

2.1. Žygeivių paminklosauginė veikla

Šiame poskyryje bus aptariamos paminklosauginės praktikos žygeivių sąjūdyje, siekiama apibrėžti, kokį paveldą, kaip, kokiais metodais ir kodėl žygeiviai saugojo.

Žygeivystės¹⁴⁸ ištakos 6-ojo dešimtmečio aukštosiose mokyklose įkurtuose turistų klubuose. Oficialūs jų tikslai buvo auklėti jaunosius socializmo statytojus ir, stiprinant jų fizinę galią, ruošti patikimus TSRS gynėjus.¹⁴⁹ 1952 m. toks klubas įsikūrė Vilniaus universitete, tačiau nuo pirmųjų šios organizacijos gyvavimo dienų joje susiformavo kryptis, kurios tikslai - „išlaikyti ir stiprinti tautos dvasią, nepasiduoti sovietinimui ir ruošti lietuvius būsimeis mūsų už tėvynės laisvę ir nepriklausomybę“¹⁵⁰ - gerokai skyrėsi nuo oficialių Universiteto turistų sekcijos nuostatų. „Karta po kartos šios krypties atstovai žodžiu ir asmeniniu pavyzdžiu perduodavo kitai studentų – turistų kartai nerašytus priesakus: pažink Lietuvą - savo tėvynę, domėkis jos istorija ir kultūra, prižiūrėk ir saugok tautos laisvės paminklus, gerbk ir prižiūrėk protėvių kapus ir kitas šventas lietuviams vietas, saugok jas nuo sunaikinimo ir išniekinimo, saugok Lietuvos gamtą, tyrinėk tautos papročius ir tradicijas, padėk išsaugoti lietuviybę atimtose iš Lietuvos etnografinėse lietuvių žemėse, ruoškis fiziškai ir dvasiškai kovoti už tėvynės Lietuvos laisvę ir Nepriklausomybę“, - prisimena to meto žygeiviai.¹⁵¹ 1969 m. studentai filologai ir gamtininkai įkūrė žygeivių sekciją prie Vilniaus universiteto turistų klubo, 1963 m. atskira žygeivių sekcija ėmė formotis prie Kauno Politechnikos instituto turistų klubo. Žygeivių judėjimas plito per aukštųjų mokyklų turistų klubus, suburdamas vis daugiau jaunimo, besidominčio

¹⁴⁸ Terminas „žygeivis“ buvo sugalvotas kiek vėliau - 1968 m., siekiant atsiriboti nuo kitų turistų: ekskursantų, poilsiautojų, komercinių turistų. Kaip aiškina patys žygeiviai, šis pavadinimas kilęs iš žodžio „žygis“. „Žygis“ – tai nelengva kelionė, darbas ar veiksmas. Pagrindinis žygeivių šūkis: „Nei vieno žygio be konkretaus tikslo“. Priesakai: „Keliauk, pažink, padaryk“. (*Traktatas apie žygeivius*. -4, 6 p.).

¹⁴⁹ *Traktatas apie žygeivius*. Panevėžys, 1997. -5 p.

¹⁵⁰ Ten pat -5 p.

¹⁵¹ Ten pat. -5 p.

savo krašto istorija ir tautinių tradicijų puoselėjimu.¹⁵² Žygeivystės skonio paragavę absolventai kūrė klubus kituose miestuose - Panevėžyje, Šiauliuose, Marijampolėje, Kybartuose ir kitur. Nuo 1982 m. Vytenis Almonaitis subūrė keletą moksleivių žygeivių būrelių prie Kauno Vaikų ekskursinės turistinės bazės.¹⁵³ Žygeivystės sąjūdis gimė iš idėjos žygiuose labiau akcentuoti kultūros pažinimą, propaguoti kraštotyra, pasipriešinti tuometinės valdžios pastangoms ištrinti iš žmonių atminties Lietuvos istoriją. „Tai galima būtų palyginti lyg su požeminėmis vandens gyslomis, kurios siejo žmones. Jaunimo tarpe vyravo nuostata skaityti senas knygas, laikraščius, žurnalų rinkinius, susitikti ir klausytis „disidentų“ prisiminimų ir minčių“ – pasakoja Juozas Dapkevičius, 1963 m. su bendraminčiais subūręs atskirą žygeivių grupę prie KPI turistų klubo.¹⁵⁴

Žygeivystė buvo sąmoningas pasirinkimas, gerai organizuotas judėjimas su aiškiai apibrėžtais tikslais, užrašytais dar 7-ojo dešimtmečio dokumentuose - 1966 m. visos Lietuvos aktyviausių turistinių klubų pasirašytuose Punios sutartyje ir Turistų statute¹⁵⁵, kur buvo numatytos pagrindinės žygeivystės gairės, etinės, ekologinės ir paminkloauginės nuostatos. Statuto įvade sakoma: „Tu – turistai: gamtos draugas, žmonių bičiulis, gimtosios žemės sūnus. Kiekvienas Tavo žygis teneša naudą gamtai, žmogui, Tėvynei“.¹⁵⁶ „Punios sutartis“ - reikšmingas tautinio ir dorinio sąmoningumo dokumentas¹⁵⁷, kuriame akcentuojama tikslinga, aktyvi, auklėjamoji, plečianti pasaulėžiūrą, ugdomi pažinimą ir meilę savo kraštui turistų (žygeivių) veikla (šis, galima sakyti žygeivių „garbės kodeksas“ išlieka jiems labai svarbus ir šiandien, 2006 m. susirinkę Punios sutarties signatarai ir kiti Lietuvos žygeiviai nutarė parengti naują sutarties redakciją ir jos vykdymo programą, tęsti sutarties idėjų įgyvendinimą, „žygiuose ugdyti Žmogaus ir piliečio dorovinius principus, patiems puoselėti gamtą ir aplinką, kovoti prieš jos niokotojus“¹⁵⁸ Atskirame sutarties skyriuje „Gamtos ir kultūros paminklų apsauga“ išdėstytos paminkloauginės žygeivių veiklos nuostatos.¹⁵⁹ Visi turistiniai maršrutai, objektai,

¹⁵² Ten pat. –4, 6 p. Žygeivių sekcijos steigėsi KPI (dabartinis KTU) - „Ažuolas“, „Eiklios kojos“, „Žilvinas“, „Perkūnas“, „Keliūnai“, Vilniaus universitete - „Aitvaras“, „Gabija“, LŽŪA – „Pilėnai“. Žygeivystės pradininkai: V. Baltrūnas, G. Motuza, R. Krupickas, T. Šidiškis, R. Matulis, K. Turonis, K. Labanauskas, E. Stankevičius, J. Dapkevičius ir kt.

¹⁵³ *Traktatas apie žygeivius*. -17,18 p.

¹⁵⁴ *Ažuolo kelias*. Sud. Rimkutė N. Kaunas, 2003. -6 p.

¹⁵⁵ Pilni šių dokumentų tekstai spausdinami leidinyje „*Traktatas apie žygeivius*“. -24-28 p.

¹⁵⁶ Turisto statusas (1966 m. liepos 3 d., Punios šilas). Iš *Traktatas apie žygeivius*. -24 p.

¹⁵⁷ Apie „Ramuvą“, tėvyniškumą ir neperžengiamas ribas. Paulius Subačius kalbina Algirdą Patacką. *Naujasis Židinys*, 1994. -45 p.

¹⁵⁸ 1966 m. liepos 3 d. Punios sutarties signatarų nutarimas. Punios šilas, 2006, liepos 8 d. *Atbalsis*, 2007, Nr. 13. -1 p.

¹⁵⁹ Šios nuostatos įpareigojo žygeivius: „17. Vieningai remti gamtos ir paminklų apsaugos darbą, propaguoti jį žygiuose bei kitose turistinėse priemonėse kaip neatskiriama turistų veiklos palydovą. 18. Demaskuoti gamtos ir paminklų apsaugos įstatymų pažeidėjus, signalizuojant apie juos bei jų parazitinės veiklos pėdsakus valstybės gamtos ir paminklų apsaugos komitetui, inspekcijoms arba (nežinant, kur kreiptis) tiesiog Punios Sutarties Centriniam štabui. 19. Šefuoti atskirus objektus (miškus, paminklus ir pan.). 21. Periodiškai rengti masinius turistinius draugystės žygius, gamtos bei paminklų globos, šefavimo ir pan. temomis. 22. Žygių ir kitų turistinių priemonių metu įrengti stovyklose tūrus ir palikti juose raštelius, populiaria forma propaguojančius gamtos ir paminklų apsaugą“. 27. Barbarišku elgesiu gamtos ir paminklų

gamtos kampeliai pagal Punios sutartį buvo skiriami į dvi kategorijas – turistinius ir ekskursinius. Pirmajai kategorijai priklausė dar neišpopuliarinti ir todėl nepaliesiti „naikinančios jų grožį žmogaus rankos“ maršrutai bei objektai. Į antrąją grupę įėjo plačiai žinomi ekskursiniai maršrutai ir objektai, į kuriuos jau praminti keliai masiniam turizmui. Tarp ekskursantų, t.y. tų, kurie „vengia aktyvių turizmo formų, sąmoningai ar nesąmoningai pažeidžia turistinio elgesio ir gamtos apsaugos normas“, nuspręsta propaguoti tik ekskursinius maršrutus. Nutarta periodiškai rengti Punios sutarties dalyvių sąskrydžius¹⁶⁰, juose dalintis patirtimi ir spręsti išskylančias problemas.¹⁶¹

Studento matematiko Vidmanto Kučo vadovaujami žygeiviai - Kraštotyros sekcijos prie VU Turistų klubo nariai - surinko nemažai duomenų apie kultūros ir gamtos paminklus.¹⁶² 1969 m. VU žygeivis V. Kučas parengė leidinėlį „Atmena žygeiviui“, kuris buvo atspausdintas ir platinamas tarp žygeivių.¹⁶³ „Atmenoje“ pateikiami kraštotyros ir paminklosaugos darbo žygyje pagrindiniai principai ir konkretūs patarimai. Joje sakoma, kad liaudies kultūros paminklų išsaugojimas – žygeivių garbės reikalas ir „kiekvieno savo Tėvynę mylinčio žmogaus pareiga“, be to, kraštotyrinė veikla suteikia žygiui prasmės ir įdomumo. Visi žygeiviai raginami aktyviai prisidėti prie paminklų apsaugos ir kraštotyros veiklos, nes „smarkiai didėja civilizacijos įtaka kaimui“ ir kas dieną keičiasi kaimo vaizdas, senų sodybų vietoje išauga mūriniai pastatai, keičiasi gyventojų butis, papročiai, nyksta liaudies kūryba ir amatai. „Todėl labai svarbu suspėti suregistruoti ir užfiksuoti visus istorijos, architektūros, dailės ir liaudies meno objektus“.¹⁶⁴ Daugiausia dėmesio „Atmenoje“ skiriama būtent

atžvilgiu užsirekomendavusias turistų grupes bei atskirus turistus bendrai šalinti nuo turistinio judėjimo“. (Punios sutartis, 1966 m. liepos 3 d., Punios šilas. Iš *Traktatas apie žygeivius*. -27 p.).

¹⁶⁰ Iki 1990 m. buvo surengti aštuoni Lietuvos žygeivių sąskrydžiai. Organizuočiausias ir labiausiai vykęs buvo III-is susitikimas, įvykęs Poškose (Šalčininkų raj.) 1970 m., į kurį atvyko apie šimtas žygeivių. Jo tikslas – padėti išlaikyti lietuvybę didžiausioje Ašmenos krašto lietuvių saloje. Atlikti darbai: paminklinių lentų statymas prie kultūros paminklų, pirmoji respublikinė talka – Bečėnų piliakalnio (Šalčininkų raj.) valymas, išvyka prie Geranainių pilies ir kt. (Šidiškis T. Prieš 20 metų. *Žygeivis*, 1990, Nr. 12. -4 p.). Penktasis ir šeštasis žygeivių sąskrydžiai buvo skirti piliakalnių aplinkos tvarkymui Nemenčinės (Vilniaus r.), Piliakalnių (Vilkaviškio r.) apylinkėse. (Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -61 p.).

¹⁶¹ Punios sutartis. Iš *Traktatas apie žygeivius*. -27,28 p.

¹⁶² Baltrūnas V. Turistų klubo... . *Tarybinis studentas*, 1969, Nr. 35. -3 p.

¹⁶³ „Atmenoje“ pabrėžiama, kad žygiui pirmiausia reikia pasiruošti kruopščiai išstudijuojant maršrutą ir jame esančius paminklus. Žygio metu rinkti informaciją apie pastebėtus žalojamus paminklus (kasamus piliakalnius ar kapinynus, skaldomus archeologinius akmenis, griaunamas senas trobas, malūnus, kitus ūkinius pastatus, žalojamus architektūros paminklus), juos nufotografuoti, sudrausti žalotoją. Apie tokius atvejus pranešti savo klubui ar Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijai. Atskirai nurodoma pranešti apie nukeliamas senas, ypač vertingas sodybas. Ypač raginama atkreipti dėmesį į liaudies skulptūrą - koplytstulpius, koplytėles, kryžius – nufotografuoti juos, aprašyti būklę, tikslią jų vietą. Lankydamiesi pas kaimo gyventojus, žygeiviai turėtų aprašyti liaudies meistrų kūrinius (skulptūros, grafikos, tapybos, tekstilės, keramikos, metalo), užrašyti jų savininkų adresus, taip pat pasikalbėti su įdomiais žmonėmis - liaudies menininkais, dailininkais, muzikantais, audėjais, laisvamaniais ir kt., jei galima, nufotografuoti juos, užrašyti jų pasakojimų, dainų, prisiminimų. Žygeiviai turi populiarinti gamtos ir kultūros paminklus, aiškinti kaimo gyventojams jų išsaugojimo reikšmę. Raginama fotografuoti ne tik atskirus kultūros paminklus, bet ir bendrą kaimo kraštovaizdį, gyventojus, jų darbus ir papročius. Surinktą kraštotyrinę medžiagą perduoti savo klubui arba valstybės muziejams, archyvams. (Atmena žygeiviui. Sudarė VU žygeivis Vidmantas Kučas 1969 m. Iš *Žygeivis*, 1989, Nr. 3. -2 p.).

¹⁶⁴ Atmena žygeiviui. Sudarė VU žygeivis Vidmantas Kučas 1969 m. Iš *Žygeivis*, 1989, Nr. 3. -2 p.

kaimo dvasiniam ir materialiniam paveldui. Domėjimasis etnine kultūra, t. y. susipažinimas su liaudies papročiais, senųjų liaudies dainų mokymasis, kalendorinių švenčių šventimas, dalyvavimas folklorinių ansamblių vakaronėse, kraštotyrinėse ekspedicijose buvo svarbi žygeivių veiklos kryptis.¹⁶⁵ Vilniaus miesto turistų klubo Žygeivių sekcija rengė žymių mokslininkų (Česlovo Kudabos, Rimutės Rimantienės, Eugenijos Šimkūnaitės, Vytauto Urbanavičiaus, Kazio Ėringio, Napoleono Kitkausko, Klemenso Čerbulėno) paskaitas apie Lietuvos istoriją ir kultūrą, buvo organizuojamos ekskursijos po Lietuvą, kurias vedavo menotyrininkas Stasys Pinkus.¹⁶⁶

1968 m. Butrimonyse (Šalčininkų r.) priimta Lietuvos žygeivių judėjimo programa. Vienas iš pagrindinių žygeivių iškeltų tikslų – išsiaiškinti dar išlikusius kovų dėl Nepriklausomybės paminklus, sudaryti jų sąrašą ir žemėlapi.¹⁶⁷ 1969 m. sudarytas tautos kultūros ir gamtos įžymybių, „kurias pamatyti, su jomis susipažinti turėtų kiekvienas išsilavinęs jaunuolis“ sąrašas.¹⁶⁸ Žygeiviai lankė ir tvarkė Lietuvos kultūros veikėjų (tautosakininkų, poetų, knygnešių ir kt.) gimtines ir kapus, mūšių ir rezistencijos kovų vietas, 1863 m. sukilėlių kapus, nepriklausomos Lietuvos istorijos paminklus, piliakalnius, prižiūrėjo liaudies architektūros paminklus. Bekeliaujant po Lietuvą kilo įvairių minčių registruoti ir restauruoti senovinius kryžius, koplytstulpius. „O kai žygiuose aptikdavome gamtos arba žmonių griaujamus piliakalnius, nukasamus pilkapius, sprogdinamus istorinius akmenis, tuoj eidavome į Kultūros ministeriją ir kitas įstaigas pranešti apie nykstančias tautos vertybes. Pagaliau nusprendėme, kad dideli žmonių sambūriai turistiniuose žygiuose gali ir patys pabandyti stabdyti gamtos ir žmonių griaujamus veiksmus. Aplankę labai daug piliakalnių pastebėjome, kad tie iš jų, kurie yra apaugę tvirta velėna, stovi labai mažai pakitę nuo seniausių laikų. O tie, kurie apaugę brūzgynais, labai greitai virsta paprasčiausiu žemės kupstu“, - rašo vienas to meto žygeivių vadų Rimantas Matulis.¹⁶⁹ Taigi buvo sutvarkytos daugelio piliakalnių apsauginės zonos, pavyzdžiui, Bečėnų (Šalčininkų r.), Bakutiškio (Švenčionių r.) ir kt., nuo Buivydžių (Vilniaus r.), Paparčių

¹⁶⁵ Anglickienė L. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ąžuolas“. Iš *Kauno istorijos metraštis*. T. 4. Vilnius, 2003. -173 p.

¹⁶⁶ Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -62 p.

¹⁶⁷ *Traktatas apie žygeivius*. -6 p. 1969 m. keliaudami po Vilniaus apylinkes, prie Bražuolės upelio, Baltamiškyje, žygeiviai surado Lietuvos pasieniečio Kybarto, žuvusio nuo lenkų legionierių rankų, kapą. Rykantų miškuose ieškojo savanorių kapų. Taučiūnuose (Kėdainių r.) ieškojo paminklo Povilui Lukšiui – pirmajam Nepriklausomos Lietuvos kareiviui, žuvusiam už Tėvynę. Deja, paminklas kolūkio pirmininko įsakymu jau buvo susprogdintas. Pas vietinius gyventojus žygeiviai aptiko paminklo liekanas ir paprašė išsaugoti nors blokus su teksto fragmentais. 1969 m. Vištytyje (Vilkaviškio r.) žygeiviai restauravo Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio paminklo įrašą (po to sulaukė grasinimų uždrausti žygeivių judėjimą). Reikėjo tuomet drąsos ir tvarkant Červonkoje (Latvija) Lietuvos savanorių, žuvusių kovose su bolševikais, kapus. Pasak T. Šidiškio, žinią, jog Latvijoje, vos 5 km nuo Lietuvos sienos, per stebuklą išliko nesugriautas didingas panteonas žuvusiems Lietuvos kariams, stengtasi kuo plačiau paskleisti, ir Červonką pradėjo lankyti Tėvynės praeities mylėtojai iš visos Lietuvos. (Šidiškis T. Nuo Perlojos iki Červonos. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11. -3 p.).

¹⁶⁸ Lietuvos jaunuoliui pamatyti. (Gamtos ir Kultūros paminklų sąrašas). Sudarė T. Šidiškis, V. Panumis, K. Labanauskas, V. Almonaitis, A. Jucevičius, S. Deveikis, R. Krupickas ir kiti. 1969 m. *Žygeivis*, 1989, Nr. 2, 3.

¹⁶⁹ Matulis R. Kaip sovietmečiu žygeiviai gelbėjo Lietuvos piliakalnius? *Lietuvos aidas*, 2006, Nr. 86. -1, 2 p.

(Kaišiadorių r.) piliakalnių pasuktos upelių vagos, ardžiusios piliakalnių šlaitus. Buvo valomi krūmynai nuo Vytauto kalno Birštone, Gedimino kalno Vilniuje, Karmazinų, Nemenčinės, Brodeliškių (Vilniaus r.) piliakalnių, Medininkų, Eišiškių piliavietėse ir kitur.¹⁷⁰ 1971-1972 m. VU žygeiviai, Kultūros ministerijai pritarus, sutvarkė nemažai piliakalnių: rimčiausiai padirbėta Kernavėje, Dūkšto apylinkėje, atrasti ir aprašyti pilkapiai Striūnaičio miške.¹⁷¹ Vienas išpūdingiausių žygeivių renginių įvyko 1968 m. Perlojoje: daugiau kaip 100 žygeivių su deglais rankose apjuosė didžiojo kunigaikščio Vytauto paminklą, aplankė buvusios Perlojos respublikos kovotojų kapus. 1969 m. Alsiuose žygeiviai aptiko paminklosaugininkams nežinomą paminklą kunigaikščiui Kęstučiui (vienintelį išlikusį; žygeivių pasiūlymu Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba įtraukė jį į paminklų sąrašą, taip apsaugodama nuo sunaikinimo).¹⁷² 1989 m. Linkmeno ežere (Ignalinos raj.) žygeiviai surado ir atstatė paminklinį akmenį A. Smetonai (1956 m. nuverstą vietinės valdžios įsakymu).¹⁷³ 1980-1987 m. Panevėžio žygeiviai rengė talkas Paberžėje. 1988-1994 m. jie sutvarkė neveikiančias Garšvių kaimo kapinaites: išvalė, pastatė stogastulpių, kryžių, skirtų įvairiems žmonėms ir įvykiams atminti.¹⁷⁴ Iš viso Lietuvos žygeiviai pastatė daugiau kaip 50 paminklų 1863 m. sukilėliams, partizanams, Lietuvos karininkams, žuvusiems prie Norilsko, tremtiniams, knygnešiams ir kitus (sąrašą žr. darbo priede). Į lietuviškas salas Baltarusijoje ir Kaliningrado srityje būdavo gabenamos knygos, kurias išdalindavo vietos gyventojams, renkama kraštotyrinė medžiaga, organizuojamos vakaronės ir kiti renginiai.¹⁷⁵ Tradiciniais tapo žygiai į Pelesą, Gervėčius, Apsą, Tilžę, Ragainę, Karaliaučių ir kitas, „neteisėtai nuo Lietuvos atplėštas lietuviškas žemes“.¹⁷⁶ Ko gero masiškiausias žygis (susirinko daugiau nei 700 dalyvių), ypač suvienijęs Lietuvos istorijos išsaugojimu besirūpinančius žmones, buvo 1969 m. talka lakūno Stepono Dariaus gimtinei išsaugoti. Sužinoję, kad ruošiamasi numelioruoti ir sunaikinti S. Dariaus tėviškę (prie Judrėnų, Klaipėdos r.), susirinkę žygeiviai, kraštotyrininkai, aviatoriai atkasė sudegusios sodybos pamatus, pritvirtino paminklinę lentą, supylė trijų metrų aukščio pilkapį, pastatė akmens aukurą, įkasė ažuolinį keturių metrų aukščio stulpą, simbolizuojantį lėktuvo propelerį su užrašu

¹⁷⁰ R. Matulio žodinė informacija, 2009 04 28.

¹⁷¹ Stankevičius E. Daugelis iš mūsų tapo Sąjūdžio aktyvistais, politikais, Seimo nariais. Iš *Universiteto žygeivių klubo metraščių*. Sud. Zavadckis G. Vilnius, 1998. -43 p.

¹⁷² Čeponis K. Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -4 p.

¹⁷³ Čeponis K. Prezidento Antano Smetonos ažuolas ir akmuo. *Žygeivis*, 1989, Nr. 9. -1 p.

¹⁷⁴ Mažylis B. Kur ošia Garšvių eglės. *Atbalsis*, 1993, gruodis. -4p.

¹⁷⁵ Vienas žygeivių vadų Tadas Šidiškis prisimena kelionę pas Baltarusijos lietuvius: „1970 metai, „lapkričio šventės“. VU ir KPI draugystės žygis į mažai žinomą lietuvišką salą dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. Kelionę pradėjome Dūkšte. Nakčia „siauruko“ bėgiais nuėję apie 40 km pasiekiamė pirmą lietuvių kaimą – Dvarčionis. Kitas dvi dienas, pasiskirstę į keturias grupes (apie 80 žmonių) patraukiame į 55 čia pabirusius lietuviškus kaimus. Visų kuprinės prikrautos knygu, kalendorių... Daug koncertavome. Surinkome duomenis apie paskutinius šio krašto lietuvius (vėliau visa surinkta medžiaga buvo perduota į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą)“ (Šidiškis T. Nuo Perlojos iki Červonkos. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11. - 3p.)

¹⁷⁶ Čeponis K. Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -4 p.

„1933-1969“, o pilkapyje užkasė metalinėje dėžėje įdėtą relikviją - „Lituanikos“ nuolaužą.¹⁷⁷ Pasak Tado Šidiškio, Mokslinėje metodinėje taryboje dirbę patriotiškai nusiteikę paminklotvarkininkai lakūno gimtinę įtraukė į valstybės saugomų objektų sąrašus, taip ją išsaugodami nuo sunaikinimo.¹⁷⁸ Panašūs dideli žygiai ir talkos žavėjo savo masiškumu ir įrodydavo viso judėjimo galią.¹⁷⁹

Žygių¹⁸⁰ metu dalyviai susipažindavo su valstybei ir Lietuvos kultūrai brangiomis vietomis, rengdavo talkas kultūriniam paveldui tvarkyti. Žygiai dažnai buvo tiksliniai, skirti kokiai nors įžymiai datai ar įvykiui paminėti. 1975-1976 m. surengtas penkiolikos etapų žygių ciklas Simono Daukanto takais (iniciatoriai Panevėžio „Ekranas“ žygeiviai, vadovaujami J. Beinorto; dalyvavo iš viso apie 300 žmonių iš Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Jonavos, Telšių, Skuodo ir kitų vietovių¹⁸¹). Vienas iš rimtesnių masinių ir tuo metu iššaukiančių renginių buvo etnografinis žygis (1978-1979 m.), skirtas prisiminti ir pagerbti Kristijoną Donelaitį (dalyvavo apie 400 žmonių). Keliauta per Karaliaučių į poeto gimtinę Tolminkiemį, aplankant kitas žymias istorines vietas.¹⁸² Teminiai ideologiniai žygiai iki pat nepriklausomybės atkūrimo 1991 m. buvo laikomi nepaprastai reikšmingais. Tuo laikotarpiu buvęs aktualus siekis puoselėti bei išsaugoti tautinę kultūrą, tradicijas, nepasiduoti sovietinimui, nulėmė ir žygių tematiką. Žygiuose ne tik buvo atliekami išliekamąją vertę turintys darbai, bet ir formuojamas klubo narių mentalitetas.¹⁸³ Buvusi žygeivių klubo „Ažuolas“ narė, humanitarinių mokslų daktarė, VDU docentė Laima Šinkūnaitė taip nusako pažintinių žygių dvasią, tikslus ir prasmę: <...> mažais

¹⁷⁷ Remeikaitė A. Ar tikrai praėjo stagnatorių laikai? *Žygeivis*, 1989, Nr. 4. -3 p.

¹⁷⁸ Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -59 p. VU Gamtos fakulteto žygeivių sekcijos „Gabija“ pirmininkė 1967-1972 m. Nijolė Leščinskaitė – Balčiūnienė taip prisimena talką S. Dariaus tėviškėje: „Tai buvo labai drąši akcija sovietinėje Lietuvoje. Jauni žmonės, nebijodami aplink slampinėjančių saugumiečių, saujomis nešė žemes ir pylė kalną benykstančioje Dariaus tėviškėje. Šlapi, sušalę, pavargę, bet sutvirtę dvasiškai, sekmadienio vakarą užkūrėme laužą, suskambo kanklės ir nuvilnijo Veronikos Janulevičiūtės – Povilionienės užvesta „Lietuva brangi, mano tėvyne“. Žinomas poetas Jonas Graičiūnas pirmą kartą viešai perskaitė eilėraštį, skirtą Dariui ir Girėnui, kurio cenzūra neleido spausdinti. <...> Tos trys gegužės švenčių dienos buvo tikra gyvenimo mokykla, ir visai nenustebau, kai pirmadienio rytą 9 valandą pamačiau grotuotą mašiną prie fakulteto durų. Prodekanė iškvietė iš paskaitos mane ir Joną Grabavičių, palydėdama pašaipia replika: „Tai vėl prisidirbot, žygeiviai...“. Mus nuvežė tiesiai į saugumo rūmus. (Nijolė Leščinskaitė – Balčiūnienė. „Jauni žmonės... saujomis nešė ir pylė kalną“. Iš *Universiteto žygeivių metraščių*. -125 p.).

¹⁷⁹ Anglickienė L. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ažuolas“. Iš *Kauno istorijos metraščių*. T. 4. Vilnius, 2003. -170 p.

¹⁸⁰ 1969-1970 m. surengta žygių Lietuvos nepriklausomybės kovų keliais (su maršrutu supažindino buvęs savanoris V. Landsbergis – Žemkalnis, aprodęs bunkerius, buveines, papasakojęs to laikotarpio istoriją) (*Ažuolo kelias*. – 24 p.), Vinco Svirskio keliais, fotografuojant išlikusius pastatymo vietoje jo kūrinius ir renkant žmonių, pažinojusių V. Svirskį prisiminimus (1976-1978), žygių ciklas „Vermės“ (1976) į žymių žmonių gimtines (Prano Vaičiūčio, Liudviko Rėzos, Jono Bielinio), žygis į Durbės mūšio vietą prie Liepojos, kur sunešamas aukuras protėvių atminimui (1969), žygis po buvusią Prūsiją (1977), kurio metu Karaliaučiuje, prie Katedros, žygeiviai įkasa „krikštą“, skirtą Liudviko Rėzos atminimui (po metų vietinės valdžios įsakymu paminklas buvo sunaikintas), žygių serija M. K. Čiurlionio 100 gimimo metinėms paminėti (1975), žygiai 600-osioms Kęstučio mirties metinėms paminėti (1982), Tado Ivanausko 100 gimimo metinėms paminėti (1982-1983), Saulės mūšio 750 metų jubiliejui (1986), jotvingių atminimui (1983), 600 m. Lietuvos krikštui (1987 m. surengė Panevėžio žygeiviai), Knygnešių keliais (1973, 1989) ir kt. (Čeponis K. Lietuvos žygeivių ištakos ir istorija. *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -4, 5 p.).

¹⁸¹ Beinortas J. Simono Daukanto takas. *Žygeivis*, 1990, Nr.14. -2 p.

¹⁸² *Ažuolo kelias*. -19-21 p.

¹⁸³ Ten pat. -21 p.

būreliais ir skirtingais keliais patraukdavome į sutartą vietą mažame miestelyje ar bažnytkaimyje, ten visuomet surengdavome vakaronę. Dainuodavome dainas, giedodavome giesmes, šokdavome liaudiškus šokius. Pakeliui stengdavomės atlikti ką nors naudinga: sutvarkyti apleistą kapą, suremontuoti pakrypusį kryžių ir panašiai. <...> Antai 1976-ieji metai buvo pavadinti „Liaudies dainų versmės“. Tuomet kas mėnesį keliaudavome vis į kitą vietą, susijusią su viena ar kita iškilia mūsų tautos asmenybe. Taigi kiekviena išvyka turėdavo savo pagrindinį tikslą. Mūsų pirmoji kelionė buvo į Neringą, Liudvikui Rėzai atminti. Antrąją kelionę į Sintautus aplankėme, prisiminėme ir pagerbėme poetą Antaną Vaičaitį. <...> Kodėl tai darėme? Nes dažniausiai sovietmečiu visų tų datų niekas neprisimindavo, todėl tai darėme mes. Domino krikščioniški dalykai ir tai, kas susiję su valstybingumu, su iškiliausiomis mūsų asmenybėmis, tautos savastimi. Mes iš tiesų buvome piliečiai, pačia geriausia to žodžio prasme. Valstybės, Respublikos piliečiai, kurie neturėjo teisės tokiais būti, bet buvo. Mums rūpėjo. Stengėmės skleisti tų esminių vertybių savąjį supratimą. Ir tikrai galiu liudyti, kad žmonės labai džiaugdavosi. <...>. Tai visada turėdavo poveikį“.¹⁸⁴

Žygeivių judėjimas ypač sustiprėjo ir išaugo 1968-1971 m. Kaip teigia patys žygeiviai, tam neabejotiną įtaką padarė Prahos pavasaris ir įvykiai kaimyninėje Lenkijoje.¹⁸⁵ Vilnius, Kaunas ir Panevėžys – miestai, kurių įvairaus amžiaus ir skirtingiausių profesijų žygeiviai sudarė judėjimo branduolį. Tuo metu buvo užmezgti ryšiai su Latvijos ir Estijos žygeiviais, rengiami bendri sąskrydžiai, keičiamasi idėjomis.¹⁸⁶ „Mes planavome plėsti tautinį judėjimą Sovietų Sąjungoje, ypač palaikyti ryšius su estais, latviais, domėtis jų kultūromis ir sudominti savąja“, - prisimena Vidmantas Povilionis – Kovo 11-osios akto signataras, tuometinis žygeivis ir kraštotyrininkas.¹⁸⁷ Siekiant išvengti sovietinių represijų, dažnai žygiai buvo derinami prie vadinamųjų „tarybinės liaudies šlovės kelių“, revoliucinių ir komjaunimo datų ir pan., atiduodant duoklę oficialioms komunistinėms struktūroms. Tačiau tokios „žaidimo taisyklės“ nevisada pasiteisindavo, anksčiau ar vėliau pastangos puoselėti tradicinę tautos kultūrą susilaukdavo persekiojimų.¹⁸⁸ Ypač jie sustiprėjo po Romo Kalantos protesto tragedijos. Žygeiviams atėjo sunkios dienos: „Visur ir visada juos ėmė sekti „vienintelės ir avangardinės“ partijos akis ir pirštas. „Kompetetingi organai“, iš anksto žinodami tradicinius sąskrydžius ir šventes, stengėsi užkirsti kelią bet kokiai turistinei kraštotyrinei akcijai dar pasiruošimo stadijoje, nesidrovėdami jokių priemonių“.¹⁸⁹ 1971 m. uždraudus Žygeivių sekcijos veiklą „kaip netikslingą“, žygiai buvo tęsiami

¹⁸⁴ Iš interviu su Laima Šinkūnaite. Užrašė Rimantė Tamoliūnienė. Kaunas, 2007 07 04. Iš *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*. Sud. Tamoliūnienė R. Kaunas, 2007. -61 p.

¹⁸⁵ Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -4 p.

¹⁸⁶ Ten pat. -4 p.

¹⁸⁷ Kraštotyrininkų byla. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vidmantu Povilioniu). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 6. -52 p.

¹⁸⁸ *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*. Sud. Tamoliūnienė R. -43 p.

¹⁸⁹ Beinortas J. Simono Daukanto takas. *Žygeivis*, 1990, Nr.14. -2 p.

toliau. Vietoj tradicinių žygeivių sąskrydžių kilo mintis organizuoti minėtus daugiaetapius žygius (pirmasis 1975 m. „Simono Daukanto taku“ ir kt.). Vadovaujami Rimanto Matulio, žygeiviai suregistravo visus apeiginius Lietuvos akmenis (iš viso apie 300; R. Matulio siūlymu daugelis jų buvo įtraukta į valstybės saugomų paminklų sąrašą¹⁹⁰), nuolatos vykdavo į Mažąją Lietuvą, kurioje buvo „surankioti“ vietovardžiai ir R. Matulio užrašyti lietuvių, vokiečių ir rusų kalbomis.¹⁹¹

Kultūros atmintis yra begalinė, todėl kiekvienas pasirenka savąjį jos pažinimo būdą. Vienas tokių būdų – prakalbinti istoriją gyva jos kultūros kalba. Ta kalba - dvasinis bei materialinis kultūros paveldas. Galimybę gyvai pajauti istoriją ir susikūrė sau grupės žmonių, pasivadavusių žygeiviais.¹⁹² Žygeivių pažintinis turizmas yra įtaigi, patraukli kultūros ir gamtos paveldo pažinimo ir propagavimo priemonė, kartu padedanti įtvirtinti tautinį tapatumą. Anot pačių žygeivių, pamatytas, paliestas žygyje kultūros ar gamtos paveldo objektas sukelia žmonėms platesnį susidomėjimą visa istorine epocha ar aplinkybėmis su juo susijusiomis, o visa tai ilgainiui pereina į domėjimąsi Tėvyne.¹⁹³ Prie žygeivystės ideologijos galima priskirti žygio parengimo sistemą, vadinamąją žygeivių atlasą.¹⁹⁴ Jis reikalingas kuo išpūdingiau pateikti duomenis apie lankytinus objektus, kad žygeiviui jie ilgam įstrigtų atmintyje, kad žmogus patirtų kuo daugiau emocijų, kad pamiltų savo kraštą ir išmanytų jo istoriją.¹⁹⁵ Apie lankomą objektą reikia pasakyti tai, kas svarbu, įdomu, sukelia emocijas, todėl žygio vadovas iš anksto turi išrinkti ir sukaupti pačios įdomiausios (ir tam tikromis proporcijomis) medžiagos. KPI turistų sekcijos žygeivių klubo „Ažuolas“ 1977-1979 m. vadovas ir dabartinis klubo narys Linas Kulakauskas prisimena kruopštų ruošimąsi netgi trumpam savaitgalio žygiui: „Mėnesį renki literatūrą, iškarpas, eini

¹⁹⁰ R. Matulio žodinė informacija, 2009 04. 1990 m. išleista R. Matulio parengta knyga apie apeiginius akmenis (Matulis R. *Istoriniai akmenys*. Vilnius, 1990).

¹⁹¹ Baranauskaitė Z. „Turi šviest širdy...“. *Dienovidis*, 1991, Nr. 24. -3 p.

¹⁹² Ramanauskaitė E. Žygeivių keliais. Iš VDU etnologų gyvenimo. *Universitas Vytauti Magni*, 1999, Nr. 8. <<http://uvm.vdu.lt/Universitas%20Vytauti%20Magni/1999%20m.%20Nr.8/>> [žiūrėta 2009 02 20].

¹⁹³ Balčiūnas D., Dapkevičius J. Žygeivystė ir žygių nuostatos (žygeivio formulė). *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -3 p.

¹⁹⁴ Žygeivių atlasas – tai lankytinų objektų ir išgrynintos informacijos apie juos sąvadas. Lankytinų objektų statusą turi visi objektai, įtraukti į Lietuvos kultūros objektų sąrašą arba naujai žygeivių ir kitų tyrinėtojų atrasti. Atlaso projektas buvo pradėtas kurti verčiant būtinybei keliaujant turėti visą išpūdingai pateiktą, pritaikytą grupei išklaudyti medžiagą apie maršrute esančius lankytinus objektus. Šiam darbui atlikti visa Lietuva buvo padalyta į keletą sutartinių rajonų, kurių kiekvienas atitinka tam tikro mastelio žemėlapių lakštą. Tai unikalios bibliotekos apie gamtos ir kultūros paveldo objektus, prie kurios gali būti istorinių šaltinių, straipsnių, kartografijos ar kitos įdomios medžiagos fondai, kaupimas. Šiuo metu atlasas yra kūrimo stadijoje, tai viena svarbiausių žygeivių veiklos krypčių. (Balčiūnas D., Dapkevičius J. Žygeivystė ir žygių nuostatos (žygeivio formulė). *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -3 p.)

¹⁹⁵ *Ažuolo kelias*. -14,15 p. Daugeliui šie žygiai buvo akių atvėrimas. Čia labai didelį vaidmenį turėjo grupės vadovas, jo nusiteikimas pažinti ir perteikti kitiems Lietuvos istoriją. „Šarūnas [Šarūnas Boruta – 8 dešimtmečio „Ažuolo“ lyderis – aut. past.] buvo mažakalbis, bet jis taip išnagrinėdavo, tiek žinojo apie Lietuvos istoriją, apie kiekvieną Lietuvos kultūros veikėją, rašytojus, poetus, žuvusius už Lietuvą. <...> Mes prieinam prie poeto kapo, jis paskaito to poeto eilėraščių, kas tuo metu tinka. Visus pagauna tokia nuotaika, tokia dvasia, kad iš tikrųjų, kažką tokio, tas šaknis pajunti. Tai buvo tiesioginis prisilietimas prie istorijos“. (Interviu su Donatu Samėnu (g. 1951), užrašytas 2001 01 17. VDU Etnologijos ir folkloristikos tyrimų centro archyvas, f. 2, b. 2. 1. Cit. iš: Anglickienė L. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ažuolas“. Iš *Kauno istorijos metraštis*. T. 4. Vilnius, 2003. -170 p.).

pas žmones. Reikėjo sužinoti, koks, tarkim, piliakalnis, kaip jį rasti, ar piliakalnį kas nors kasinėjo, tyrinėjo, ką apie jį rašo, gal yra kokia nors legenda apie jį ir pan.“¹⁹⁶

Prasidėjus Lietuvos atgimimui, iš pradžių Sąjūdžio spaudoje, vėliau ir kituose laikraščiuose, žurnaluose, radijo, televizijos laidose prabilta apie sunaikintus ir sužalotus paminklus. Žygeiviai kvietė visus Lietuvos piliečius įsijungti į sunaikintų ar išlikusių nepriklausomos Lietuvos paminklų išaiškinimą. Buvo platinama šiam tikslui parengta paminklotyros anketa.¹⁹⁷ 1989 m. Lietuvos žygeiviai surengė nemažai ekspedicijų į buvusias Lietuvių tremties vietas, kur rinko dokumentinę ir istorinę medžiagą, tose vietose tebegyvenančių žmonių atsiminimus, ieškojo senų kapaviečių, tvarkė jas ir statė paminklus.¹⁹⁸ Lietuvai atgavus nepriklausomybę atgimė ir žygeivių, ir Ramuvos klubai. 1990 m. įkurta Lietuvos žygeivių sąjunga viena pagrindinių veiklos kryptių laikė tautinį auklėjimą: tautinės, dvasinės ir istorinės savimonės ugdymą, tautinių papročių, švenčių ir apeigų atgaivinimą, kraštotyrinę veiklą, Lietuvos ir lietuvių istorijos pažinimą, gamtos ir kultūros paminklų pažinimą, tvarkymą ir apsaugą.¹⁹⁹ Ir po 1990 m. keliaudami po Lietuvą žygeiviai aiškinosi lankomų vietų istoriją, stengėsi jas įamžinti, aprašyti, nufotografuoti, daryti renginius šiose vietose. Taip atsirado paminklų kompleksas Lietuvos partizanams Žaliojoje girioje, atgimė naujam gyvenimui Garšvių kaimo kapinaitės ir kt. (Lietuvos žygeivių statytų, atstatytų, atrastų paminklų sąrašą žr. darbo priede). Lietuvos žygeivių sąjungos Panevėžio skyriaus išleistoje žygeivių istorijoje (*Traktatas apie žygeivius*) rašoma, jog žygeivių organizacijos narių įvairiuose Lietuvos miestuose 1997 m. buvo apie pora tūkstančių. Šiuo metu veikia VU žygeivių klubas, KTU žygeivių klubas „Ažuolas“, Kauno žygeivių – folkloro klubas „Gilė“, Panevėžio žygeivių klubas, savo veikla žygeiviams labai artimas yra ir Šiaulių „Aukuro“ klubas.²⁰⁰ Kaip teigia patys žygeiviai, praeityje puoselėta ideologija nėra svetima ir dabatinei žygeivių kartai. Tiesa, šiandien ji nėra tokia aktuali kaip sovietmečiu - niekas nekontroliuoja ir nebevyksta kova už lietuvių idėjas.²⁰¹ Vieno vyresniosios kartos žygeivio žodžiais, „Daug įdomiau buvo tada, nei dabar. Žygeivystė buvo lyg rezistencija, atrodė – nekalta, neprigriebs, bet vis tiek ant asmenų vaikščiojom“.²⁰² Panašiai rašo ir kitas žygeivystės veteranas R. Matulis: „Bet koks persekiojimas visada sukelia atvirkštinę reakciją. Todėl, kai sovietmečiu mus vertė garbinti „tarptautinę kalbą, kuria kalbėjo

¹⁹⁶ Iš interviu su Linu Kulakausku. Užrašė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas, 2007 06 28. Iš *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*. Sud. Tamoliūnienė R. -57 p.

¹⁹⁷ Dievui ir Tėvynei. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11. - 2,4 p.

¹⁹⁸ Čeponis K. Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -5 p. 1989 m. atliktas žygis „Lietuvių mirties zona, 1941-1953 metai“ Laptevų jūros pakrantėse, aplankyti Jakutijos lageriai, taip pat lageriai prie Baikalo ir Olchono saloje, Kazachstane ir kt. (Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr.3. -63 p.).

¹⁹⁹ Sąjunga jau įkurta. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11. -4 p.

²⁰⁰ Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -63 p.

²⁰¹ *Ažuolo kelias*. -13 p.

²⁰² Iš interviu su Linu Kulakausku. Užrašė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas, 2007 06 28. Iš *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*. Sud. Tamoliūnienė R. -57 p.

Leninas“ arba kurti kažkokią bedvasę sovietinę kultūrą, kaip tik stengėmės puoselėti savo tautos gražiausias tradicijas, rengėme keliones susipažinti su garbinga mūsų tautos praeitimi, stengėmės kiek galima daugiau išsaugoti praeities paminklų“.²⁰³ Anot Tado Šidiškio, vieno iš žygeivystės judėjimo iniciatorių ir lyderių, aktyvaus šiandieninio VU žygeivių klubo nario, - „Jau ne tie mastai, kurie buvo. Tuo metu tai buvo pasipriešinimas, trigubai viskas... Dabar žmogus užsidaręs savam kiaute, mūsų tauta nebeturi pagrindinio – bendruomenės jausmo“.²⁰⁴ Kęstučio Čeponio teigimu, dabar žygeivių klubai narių skaičiumi lyginant su sovietmečiu, žymiai sumažėję (klubą dažniausiai sudaro apie pora dešimčių narių)²⁰⁵ Vis dėlto, kaip teigia dabartiniai žygeiviai, vis dar išlikęs noras pažinti savo kraštą, domėtis istorinėmis vietovėmis, žygiuose tebeskamba dainos. Tiesa, jaunimas dabar daugiau dėmesio skiria sportui, moralės vertybių išsaugojimui, gamtos pažinimui, ekologijai.²⁰⁶ Kita vertus, Juozas Dapkevičius, vienas iš žygeivystės pionierių, pažymi, jog ir šiandien ažuoliečiai rūpinasi užmirštų ar dylančių iš žmonių atminties istorinių įvykių – pirmiausia antisovietinio partizaninio judėjimo kovų ir jų dalyvių atminimo - įamžinimu. 2007 m. „Ažuolo“ klubo žygeiviai savo lėšomis pastatė skulptūrą– žymeklį (betoninis žmogaus aukščio paminklas su Vyčio kryžiumi; autorius – skulptorius Rimantas Milkintas) karininko, žurnalisto, partizano Julijono Būtėno žuvimo vietoje Lekėčių miške (Šakių r.); tokius paminklus partizanams planuojama statyti ir kitur.²⁰⁷ Panevėžio žygeivių klubas jau keletą metų bendradarbiauja su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centru – gerai pažindami apylinkes, žygeiviai padeda registruoti partizanų bunkerius, mūšių vietas, jau pastatytus paminklus. Pasak Algimanto Stalilionio, šiuo metu labiausiai domimasi partizanų tema, nes dar galima rasti liudininkų. Per metus panevėžiečiai pastato 1-2 paminklus (pavyzdžiui, šiais metais - paminklas knygnešiui Baniui prie jo gimtosios sodybos Paįstrio miestelyje).²⁰⁸ Žygių metu tvarkomi piliakalniai, pilkapiai (Gasparėlių, Miesteliškių, Raginėnų ir kt.), senos, apleistos kaimų kapinaitės (ypač per Vėlines – ši tradicija tęsiama nuo sovietmečio; švenčiant Vėlines, stengiamasi laikytis senųjų papročių): Garšvių, Jakubonių, Žaliapurvių, Glitėnų, Paberžės, Moliūnų ir kt., jose remontuojami seni paminklai, statomi nauji kryžiai, koplytstulpiai - visi padaryti žygeivių rankomis ir lėšomis.²⁰⁹ Panevėžio žygeiviai 1996

²⁰³ Matulis R. Kaip sovietmečiu žygeiviai gelbėjo Lietuvos piliakalnius? *Lietuvos aidas*, 2006, Nr. 86. -1 p.

²⁰⁴ Saulės ir vėlių taku. Saulės Matulevičienės pokalbis su Tadu Šidiškiu. *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. -67 p.

²⁰⁵ K. Čeponio žodinė informacija, 2009 05.

²⁰⁶ *Ažuolo kelias*. -13 p. Pavyzdžiui, dabartiniuose VU žygeivių klubo įstatuose teigiama, kad klubo veiklos tikslas yra vienyti keliauti mėgstančius universiteto bendruomenės narius ir populiarinti keliavimą kaip aktyvią, kultūringą ir aplinką tausojančią laisvalaikio praleidimo formą. Klubo nariai įsipareigoja saugoti gamtą, kultūros ir istorijos paveldą. (Vilniaus universiteto žygeivių klubo įstatai. Projektas. 2008 11 30. <<http://www.zygis.vu.lt/index.php?language=lt&page=3>> [žiūrėta 2009 03 09].

²⁰⁷ J. Dapkevičiaus žodinė informacija, 2009 05. 2005 m.

²⁰⁸ A. Stalilionio pateikta informacija, 2009 05.

²⁰⁹ *Vėlinės 1974 – 2005*. Panevėžio žygeivių klubo savilaida, 2005.

m. paskelbė ilgalaikę savo veiklos programą „Vincas Svirskio atminimo įamžinimas iki 2016 m.“²¹⁰ Nepriklausomybės metais pradėti Vasario 16-osios žygiai, 2006 m. žygeiviai ant Punios piliakalnio surengė respublikinį renginį, skirtą paminėti Pilėnams, jau keleri metai sausio 25-ąją, Pilėnų žūties dieną, organizuojama piliakalnių sąšauka.²¹¹

Taigi Žygeivystės judėjimas gimė iš poreikio pasipriešinti tautos istorijos faktų iškraipymui ir nuslėpimui, kalbos, papročių, kultūros ir istorijos paminklų naikinimui, gamtos niokojimui. Žygeiviai siekė pažinti bei puoselėti dvasinį ir materialinį savo krašto paveldą, atrasti, aktualizuoti, atgaivinti, populiarinti jo vertybes. Domiedamiesi šiais dalykais, juos lankydami ir saugodami, žygeiviai, jų pačių žodžiais tariant, „priešinosi iš Rytų primestai ideologijai ir gyvenimo vertybių skalei“.²¹² Dabartinė vyresnioji žygeivių karta 6 dešimtmetyje pradėjo tylią rezistenciją prieš ideologiją, siekusią nugramzdinti užmarštin mažųjų tautų istorijas.²¹³ L. Kulakauskas taip apibūdino to meto pažintinį kraštotyrinį turizmą: „Žmonėms rūpėjo rasti Lietuvoje, Altajuje, Kaukaze arba Sibire objektus, žmones, vietas, susijusius su Lietuva“.²¹⁴ Žygeiviai dėmesį telkė į labiausiai valdžios ignoruojamą, apleistą ar net naikinamą tautos kultūros paveldą: tarpukario Lietuvos paminklus, žuvusių už nepriklausomybę kovotojų, didžiųjų kunigaikščių (iš ankstyvojo LDK istorijos laikotarpio - ypač Vytauto ir Kęstučio), valstybės, visuomenės ir kultūros veikėjų paminklus, - kitaip tariant, paminklus, primenančius Lietuvos valstybingumą. To meto baltofilinių idėjų, pagoniškosios pasaulėžiūros sklaida lėmė susidomėjimą piliakalnių, pilkapių tvarkymu, mitologinių akmenų paieška. Galima sakyti, jog tarp žygeivių vyravo ramuvinė (pagoniškoji) kryptis, bet buvo ir krikščionių (kauniečiai ir ypač panevėžiečiai rūpinosi krikščioniškojo kultūros paveldo sklaida ir išsaugojimu).²¹⁵ Išskirtinį dėmesį žygeiviai skyrė ir etninės kultūros paveldui. Anuo metu tai buvo labiausiai propaguojama, - tiek valdžios, tiek ir pačios visuomenės iniciatyva (tik dėl skirtingų motyvų), - sritis, į liaudies kultūros

²¹⁰ Programoje rašoma, kad Vincas Svirskis – žymiausias XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Vidurio Lietuvos dievdirbys yra nepakankamai žinomas plačiajai visuomenei, tinkamai neįamžinta jo gimtinė Glitėnų kaime ir mirties vieta Burvelių kaime. V. Svirskio kūryba yra unikalus liaudies meno pavyzdys, tačiau jo darbų, stovinčių pirmą kartą vietose ir puošiančių Vidurio Lietuvos kraštovaizdį, beveik neliko. Taigi keliami tokie programos tikslai: pirmas - memorialinis – tinkamai įamžinti V. Svirskio atminimą (jo tėviškės ir mirties vietos sutvarkymas ir įamžinimas, visuomeninio V. Svirskio muziejaus įkūrimas, turistinių takų meistro gyvenimo ir kūrybos vietomis paruošimas, pasiūlymas išplėsti Krekenavos regioninio parko ribas, įtraukiant į parko teritoriją V. Svirskio gimtinę ir kitas vietas, susijusias su jo kūryba); antras - populiarinant V. Svirskio tradiciją liaudies mene, atkurti jo darbų kopijas, kurios padėtų rekonstruoti Vidurio Lietuvos kraštovaizdį (jau 1997 m. Burveliuose buvo pastatyta V. Svirskio kūrinių „Burvelių madona“ kopija; šį darbą atliko Panevėžio žygeivis, P. Galaunės premijos laureatas, liaudies meistras Arvydas Petrulis). (Vincas Svirskio atminimo įamžinimo programa (1996-2016 m.). *Atbalsis*, 1998, Nr. 8. -1 p.). Pasak A. Stalilionio, šiuo metu programos įgyvendinimą stabdo lėšų trūkumas.

²¹¹ Saulės ir vėlių taku. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Tadu Šidiškiu). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -67 p.; Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -63 p.

²¹² Balčiūnas D., Dapkevičius J. Žygeivystė ir žygių nuostatos (žygeivio formulė). *Atbalsis*, 1994, rugsėjis. -2 p.

²¹³ Ramanauskaitė E. Žygeivių keliais. Iš VDU etnologų gyvenimo. *Universitas Vytauti Magni*, 1999, Nr. 8. <<http://uvm.vdu.lt/Universitas%20Vytauti%20Magni/1999%20m.%20Nr.8/>> [žiūrėta 2009 02 20].

²¹⁴ Ten pat. -57 p. Žygeiviai lankydavo ir lietuviškas „salas“ Baltarusijoje, keliavo po Karaliaučiaus kraštą.

²¹⁵ Saulės ir vėlių taku. Saulės Matulevičienės pokalbis su Tadu Šidiškiu. *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. -65 p.

palikimo atgaivinimą ir išsaugojimą buvo orientuotas visas kraštotyris - folklorinis sąjūdis. Žygeiviai, atkreipę dėmesį į spartų tradicinio kaimo kraštovaizdžio nykimą, kėlė uždavinį jį (ne vien pavienius statinius) bent jau ikonografiškai užfiksuoti. Pažintinis (galima sakyti, kraštotyris), tausojantis gamtos ir kultūros vertybes (ekologinis) žygeivių turizmas buvo efektyvus paveldo pažinimo, propagavimo, aktualizavimo būdas, puikiai padėjęs puoselėti tautinį sąmoningumą. Tam buvo pasitelkiama ir žygių ruošimo sistema, kai apie lankytinus kultūros ar gamtos paveldo objektus sukaupiama svarbiausia ir įdomiausia, įvairiapusiška informacija, kurią žygio metu vadovas stengiasi kuo patraukliau perteikti. Keliaujant paveldo objektai buvo ne tik lankomi, bet ir tvarkomi, aprašomi, fotografuojant užfiksuojama jų būklė, pranešama atitinkamoms institucijoms apie jų žalojimo atvejus, taip pat išaiškinami ir siūlomi įtraukti į valstybės sąrašus nauji objektai. Žygeiviai bendradarbiavo su valstybinėmis paminklosaugos institucijomis (ypač su Mokslinė metodine paminklų apsaugos taryba – siūlydavo objektus į paminklų sąrašus²¹⁶), valstybiniais muziejais (perduodavo savo surinktą kraštotyrinę medžiagą), Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija. Tačiau praktiškai visi paminklosauginiai darbai buvo atliekami jų pačių iniciatyva ir jėgomis.²¹⁷

2. 2. Ramuviečių paminklosauginė veikla

Čia bus siekiama plačiau paanalizuoti Ramuvos judėjimo susikūrimo priežastis, veiklos paskatas ir tikslus, išskiriant du laikotarpius šio judėjimo istorijoje – nuo 1967 iki 1971 m., kai stipriai suvaržyta jo veikla, pasikeitė VU Ramuvos vadovas, o Vilniaus miesto Ramuva buvo likviduota, – ir vėlesnį etapą, kai griežtoje valdžios priežiūroje veikė tik VU kraštotyrininkų Ramuva. Bandoma atsakyti į klausimą, kokį paveldą ir kaip šis sąjūdis siekė išsaugoti. Daugiausia remiamasi publikuotais 7-8 dešimtmečio etnokultūrinio sąjūdžio dalyvių prisiminimais.

Žygeiviškas ir kraštotyros judėjimas buvo viena laikais reiškiniai, juose dalyvavo tie patys žmonės – „įvairiausių pakraipų ir specialybių jaunimas iš Universiteto, Politechnikos instituto, Konservatorijos, Žemės ūkio akademijos, Veterinarijos akademijos ir kitur“, - prisimena Nepriklausomybės akto signataras, tuometinis žygeivis ir kraštotyrininkas Vidmantas Povilionis.²¹⁸ Vilniaus miesto Ramuvą daugiausia sudarė inteligentija, žmonės iš plačiausių menininkų ir humanitarų sluoksnių (buvo dailininkų, architektų, rašytojų ir kt.).²¹⁹ Ramuvos ištakos – 7 dešimtmečio pradžios Vilniaus universiteto studentų - kraštotyrininkų ir žygeivių - veikloje. „Šis laikotarpis buvo įdomus savo įvairove, jaunimas domėjosi viskuo – naujom menų srovėm, filosofija, orientalistinėmis

²¹⁶ R. Matulio žodinė informacija, 2009 04.

²¹⁷ R. Matulio žodinė informacija, 2009 04.

²¹⁸ Kraštotyrininkų byla. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vidmantu Povilioniu). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 6. -49 p.

²¹⁹ Šliogeris A. Sąmonės laisvėjimo ištakų beiškant. *Akiračiai*, 1993, Nr. 2. -9 p.

religijomis ir pan.“ - rašo Jonas Trinkūnas – Ramuvos judėjimo iniciatorius ir ideologas.²²⁰ Nors ir menko laisvėjimo sąlygomis, iš Vakarų atsklisdavo naujos idėjos ir dvasiniai ieškojimai. 1967 m. Vilniaus universitete buvo įsteigta Indijos bičiulių draugija, tačiau, anot J. Trinkūno, gimtosios kultūros trauka buvo tokia stipri, jog netrukus dauguma jos narių perėjo į besikuriančią Ramuvą, buvo suprasta, jog lietuvių senojoje kultūroje yra ne mažiau sakralumo, kuriuo viliojo Rytų mitologijos ir religijos.²²¹ Kaip Vilniaus kraštotyrininkų klubas prie LTSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus miesto Ramuva buvo įteisinta 1969 m., o 1970 m. oficialiai įsteigta Vilniaus universiteto Ramuva kaip miesto Ramuvos padalinys (klubas privalėjo būti oficialiai „pritvirtintas“ prie kurios nors įstaigos – tai užtikrindavo klubo kontrolę per partinės organizacijos sekretorių ir saugumo įgaliotinį.²²²)

Ankstyvosios Ramuvos esmę galima apibūdinti kaip orientaciją į pagoniškąją religiją²²³, nors antikatalikiškas nusiteikimas buvo išreiškiamas tik radikaliausių judėjimo narių (iš kraštutinių ramuviečių pažymėtinas J. Trinkūnas). Mistinės – maginės senosios baltų pasaulėžiūros paieškoms labiausiai pasitarnavo tiek Daukanto, Vydūno, Basanavičiaus baltofiliniai²²⁴ raštai, tiek ir naujieji archeologų Gimbutienės ir Vytauto Urbanavičiaus, mitologų Vėliaus bei Greimo, etnologės Dundulienės veikalai.²²⁵ Nemažą įtaką šiam judėjimui darė tokios asmenybės kaip Česlovas Kudaba, Eugenija Šimkūnaitė, Ričardas Mironas, Antanas Poška ir kt. Filosofas, 8 dešimtmečio ramuvietis Romualdas Ozolas taip apibūdino baltiškiosios pasaulėžiūros rekonstrukcijos bandymus: tai buvo iš

²²⁰ Trinkūnas J. Jaunimo etnokultūrinio sąjūdžio idėjos XX a. 7-8 dešimtmetyje. Iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. Kn. 4. - 138 p.

²²¹ Trinkūnas J. Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė...* -64 p.

²²² V. Mačiekas pateikta informacija, 2009 04 28.

²²³ Pasirinktas „Ramuvos“ vardas tarsi nurodė nusiteikimą orientuotis į senąją pagoniškąją lietuvių kultūrą. Kaip rašoma 1969 m. „Ramuvos“ laikraštyje, Ramuva viduramžiais buvo vyriausia baltų pagoniška šventovė prūsiose. (Mažiulis V. Romuva, ramuva. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 01 31. -3 p.). Menotyrininkas, poetas, eseistas, o anuomet pirmasis Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos pirmininkas Alfonsas Andriuškevičius, prisimindamas tuos laikus, suformulavo gana griežtą Ramuvos ideologinės krypties apibūdinimą – tai buvusi konfrontacija su vakarietiška kultūra ir krikščionybė. „Mūsų akimis, krikščionybė buvo viena iš ekstremaliausių vakarietiškos kultūros išraiškų. Tad natūralu, kad mes ėmėmės tų etninių dalykų, kuriuos neva ir Vakarų kultūra, ir krikščionybė naikino, smerkė, draudė“. Sakralumo paieškos. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Alfonsu Andriuškevičium). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 5. -56 p.). J. Trinkūnas patikslina, kad tas antikrikščioniškumas buvo jų vidinė, asmeniška pozicija: „<...> kitaip tariant, mes nesusiliejoje su oficialia ateistine politika. <...> Aš pasakyčiau taip - mums nerūpėjo nei krikščionybė, nei Vakarai“. (Laikas kaip vandenynas. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Jonu Trinkūnu). *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 1. -63 p.).

²²⁴ Baltofilija, anot šios sąvokos autoriaus A. Bumblausko, - tai daukantiškasis antivakarietiškas, izoliacionistinis Lietuvos istorijos modelis, kuriame „aukso amžius“ – ikikrikščioniškoji epocha, o pastarojoje apibendrintai surandama ir „baltų civilizacija“. (Bumblauskas A. Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija? Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir metodologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetys N. Vilnius, 1999. -110 p.).

²²⁵ Pasak V. Čiubrinsko, patys populiariausi tapo mokslininkų tekstai, interpretuojantys lietuviškus ritualus, mitus ir simbolius. Jie pasitarnaudavo kaip vadovėliai, puoselėti ir gaivinti ne tik autentišką tautiškumą, bet ir pagoniškąjį tikėjimą. Neregėtą mastą įgavo tuometinės Vilniaus universiteto profesorės etnologės Pranės Dundulienės bei tautosakininko ir mitologo dr. Norberto Vėliaus veikalų populiarumas. (Čiubrinskas V. *Sovietinė Lietuvos etnologija / etnografija: istorinio materializmo ir etnokultūrinio romantizmo susitikimas*. Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetys N. Vilnius, 1999. -192, 196, 197 p.).

mūsų laikus pasiekusios autentikos ėjimas atgal, galimos pirmapradės autentikos rekonstrukcija, žiūrint, ką gali paliudyti archeologija, etnografija, tradicijos, papročiai, atmetant visų pirma, kas negali būti priimtina kaip autentika, o paskui bandant įsivaizduoti, kaip buvo pora tūkstančių metų prieš mūsų erą, - kas jau yra naujo kūryba. Tai kūryba ant etnografinio folkloro pamato.²²⁶

Istorikas A. Streikus rašo, jog kraštotyros, folkloro sąjūdžiu valdžios mėginta pasinaudoti, siekiant „atriboti sterilizuotą tautiškumą nuo krikščioniškosios tradicijos, ar net supriešinti juos“.²²⁷ J. Trinkūno teigimu, ta konfrontacija buvusi neesminė: „<...> mes jokių akcijų prieš katalikybę nerengėme. Tiesiog darėme savo darbą, ėjome, to taip pat neafišuodami, senosios baltų tradicijos keliu. <...> Ir persekiojimas buvo kaip reikiant“.²²⁸ Sovietmečiu baltofilija tarnavo identitetui palaikyti, o tai savaime buvo tam tikra opozicija sovietiniam internacionalizmui. A. Bumblausko nuomone, ši aplinkybė paaiškintų baltofilijos apraiškas fundamentaliuose mūsų kultūros reiškiniuose – Sigitos Gedos poezijoje, Petro Repšio dailėje, Broniaus Kutavičiaus muzikoje.²²⁹ Grėžimasis į archajiškiasias tradicijos formas, domėjimasis jos rekonstrukcijomis, regis, buvo laikmečio reiškinys, palaikomas tautinės gynybos poreikio.²³⁰ Visuomeninis-kultūrinis Ramuvos judėjimas galėjo turėti įtakos menininkams profesionalams ir atvirksčiai, – pasak A. Andriuškevičiaus, kontaktų buvo, ir tie kontaktai pastiprindavo vieni kitus. Vis dėlto, anot jo, nors tada bemaž visi menininkai garbino liaudies kultūrą, bet nemaža jų dalis palankiai žiūrėjo ir į katalikybę, neabejojo moderniosios Vakarų kultūros verte. „<...> o mes ja abejojome. Tai buvo svarbus skirtumas“.²³¹

Etnokultūrinis sąjūdis iškėlė valstietišką lietuviškumo sampratą. A. Šliogerio teigimu, ramuviečiai suvokė, jog viena iš bolševikinės strateginės programos dalių buvo kaimo griovimas. „Buvo toks supratimas, kad Lietuva neribotą laiką gali išlikti nesurusinta, išlaikyti savo tautiškumą, lietuviškumą tik tuo atveju, jeigu išliks kaimas. <...> Tokios nuotaikos vyravo ne tik ramuviečių, bet ir kitų tarpe. <...> imperatyvas išsaugoti kaimą buvo aiškiai įtrauktas į Ramuvos

²²⁶ Iš pokalbių su Romualdu Ozolu: 7-8 dešimtmečio dvasinės erdvės. (R. Ozolą kalbina Saulė Matulevičienė). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5. -50 p.

²²⁷ Streikus A. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990)*. Vilnius, 2002. -258 p.

²²⁸ Laikas kaip vandenynas. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Jonu Trinkūnu). *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 1. -63 p.

²²⁹ Bumblauskas A. Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija? Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir metodologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetys N. Vilnius, 1999. -110 p.

²³⁰ Pasak E. Gudavičiaus, tarp to meto inteligentijos funkcionavo Teodoro Narbuto pasiūlytas baltiškosios kultūros modelis. Kaip tik prasidėjo Vilniaus katedros kasinėjimai, buvo atrasti lyg ir Mindaugo katedros pamatai. „Visuomenę apėmė didžiulis ažiotažas: „štai kokia ta mūsų praeitis!“ E. Gudavičius prisimena, kaip jo bandymai kritiškiau pažvelgti į šį populiarių lietuvių praeities vaizdinį, sulaukdavo priešiškos visuomenės reakcijos: „Ir štai, įsivaizduokite, atsiranda toks šunsnukis kaip aš, kuris pradeda spjaudyti į „tautos aukso amžių“. <...> paskaitų-susitikimų metu aš matydavau žmonių žvilgsnius, kurie bylodavo, jog prieš auditoriją stovi ne kas kitas kaip pagrindinis labai populiarus prancūzų filmo „Fantomas“ herojus arba – velnio išpera“. (*Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakinės istorijos epizodų. (Edvardą Gudavičių kalbina A. Švedas)*). -174 p.).

²³¹ Sakralumo paieškos. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Alfonsu Andriuškevičium). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 5. -59 p.

programą, nors griežtos programos nebuvo“.²³² XX a. 7-9 dešimtmečių tautinių tradicijų gaivintojų sąjūdis telkė dėmesį į sparčiai nykstančių kaimo senovės dalykų aprašinėjimą, ikonografinį užfiksavimą ir muziejinių rinkinių gausinimą. Tuo metu ir profesionalai etnologai buvo apimti visuotinės tautinės / liaudiškos senovės autentiškų ir tipiškų liekanų rinkimo – fiksavimo aistros, kuri buvo tikrai patriotinė, gausinant muziejų kolekcijas bei archyvus (šie darbai iš esmės nuosekliai tęsė prieškarinių muziejų etnografinę – muzeologinę tradiciją).²³³ Lietuviškumo sergėtojams, siekusiems veikti legaliai ir vengusiems konfliktų su valdžia, teliko siaura niša raiškai bei tyrimams – liaudies kultūra.²³⁴ Tačiau valdžia diegė tokią jos sampratą, kurioje į liaudinį tautiškumą „žvelgiama kaip į žemesnės pakopos sąmoningumo apraišką, kaip į savotišką naivumą ar liaudinį nebrandumą“. „Jis tegalėjo būti istorijos tyrimo dalykas, savotiška muziejinė vertybė, neturinti nieko bendra su progresyvios įvairiautės liaudies kasdiena“.²³⁵ Ramuvos judėjimas, priešingai, kėlė tikslą palaikyti, puoselėti, *gaivinti* bei „sugrąžinti į gyvenimą“ autentiškas tautines tradicijas.²³⁶ Pasak J. Trinkūno,

²³² Šliogeris A. Sąmonės laisvėjimo ištakų beiėškant. *Akiračiai*, 1993, Nr. 2. -8, 9 p.

²³³ Čiubrinskas V. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, Nr. 1 (10). -105, 109 p.

²³⁴ 7 dešimtmetyje jau buvo pasirodę leidinių apie liaudies architektūrą, skulptūrą, medžio raižinius, A.Vyšniauskaitės knyga „Lietuvių šeimos tradicijos“ (1967), filmas apie vestuvių papročius „Čiūtyta rūta“, vyko kraštotyros ekspedicijos. 1968 m. miesto gyventojams pradėtos rodyti etnografinės vakaronės, etnografiniai kolektyvai ėmė kurtis ir miestuose. Taip buvo ieškoma galimybių, kaip adaptuoti liaudies kūrybą mieste. (Kudirka J. „Prahos pavasaris“ ir lietuvių liaudies kultūra. *Literatūra ir menas*. 1993, Nr. 34. -11 p.). Į Pavilo Mataičio etnografinį teatrą susibūrė jaunimo teatro aktoriai, Valstybinės konservatorijos liaudies instrumentų katedros studentai ir VU studentė Veronika Janulevičiūtė. Teatras stengėsi iškelti gryno pavidalo liaudies kūrybą, klausytojams atskleisti senųjų vertybių grožį, išlaikyti liaudies interpretacijos specifiką (*Literatūra ir menas*, 1968 12 21). Spauldoje imta naujai įvertinti liaudies architektūros palikimą, kalbėta apie praktinį jo panaudojimą, planuojant naujas kaimo gyvenvietes. Apie tai rašė architektai E. Balaišis (Komjaunimo tiesa, 1968 01 03), V. Landsbergis-Žemkalnis (Komjaunimo tiesa, 1968 04 06), J. Minkevičius (Švyturys, 1968, Nr. 10). „Kultūros baruose“ pasirodė nemažai publikacijų apie liaudies meną, buvo pristatoma ir sakralioji liaudies skulptūra. Pasak tuometinio žurnalo redaktoriaus Romualdo Ozolo, buvo kalbama apie krikščionybės ir pagonybės sąveiką, apie tai, kad pagonybė nebuvo nužudyta visiškai, kad ji atitinkamai veikė lietuviškąją katalikybę, kad, tarkim, kryžių saulutės yra simbiozė. Tai buvo nesvetima internacionalistinio integralizmo oficialiajai politikai. Viskas priklausė nuo analitikų, menotyrininkų, kaip kas ką sugebės pateikti. (Iš pokalbių su Romualdu Ozolu: 7-8 dešimtmečio dvasinės erdvės. (R. Ozolą kalbina Saulė Matulevičienė). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5. -47 p.).

²³⁵ Putinaitė N. *Šiaurės Atėnų tremtiniai*. -147 p.

²³⁶ Vilniaus Ramuvos kūrėjai taip pristatė savo klubo veiklos siekius: „Mes įsteigėme Vilniaus kraštotyrininkų ramuvą, norėdami patys geriau pažinti per tūkstantmečius sukrautus liaudies kultūros turtus ir padėti susipažinti su jais visuomenei. Mes manome, kad šviesus liaudies žvilgsnis į ateitį, jos sveika pasaulėjauta, grindžiama žmogaus ir visatos vieningumo pajautimu, grožio ir gėrio supratimas pravers mūsų laiko žmonėms. Todėl ramuvos kūrėjų tikslas – ne tik tyrinėti liaudies kultūros apraiškas, bet ir padėti žmonėms turėti iš jų naudą kasdieniniame gyvenime. Liaudies meną, papročius, tautosaką mes laikome ne užgesusiomis vertybėmis, o mūsų kasdienai reikalingų dvasinių vertybių šaltiniu. Mes esame įsitikinę, kad gaivintis šio šaltinio vandeniui ypač svarbu šiandien, kai Vakaruose kylantioms mums svetimos pasaulėžiūros ir pasaulėjautos bangos atsirita iki mūsų. Ramuvoje klausysimės senų žmonių dainuojamų dainų ir sekamų pasakų bei stengsimės jas suvokti; dainuosime ir seksime patys; švėsime senas liaudiškas šventes, kurias kadaise pasisavino ir bandė sau pritaikyti krikščionybė, minėsime įvairias kultūrinės sukaktis. Be to, keliausime po gimtąjį kraštą, lankysime jo žmones ir paminklus“. (Ką ramuva veiks. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 01 31. -1 p.). Vilniaus Ramuvos tarybą sudarė: Alfonsas Andriūškevičius, Vacys Bagdonavičius, Veronika Janulevičiūtė, Vida Jasiukaitytė, Marcelijus Martinaitis, Algirdas Statkevičius, Jonas Trinkūnas. (Ten pat. -1 p.). VU kraštotyrininkų Ramuvą kūrė J. Trinkūnas ir A. Šliogeris (tada Filosofijos katedros aspirantai), jiems talkino studentai Vingaudas Baltrušaitis, Vladas Braziūnas, Viktorija Daujotytė, Vida Jukniūtė, V. Kučas, Edmundas

idėjos ryšys su veikimu buvo svarbiausia ramuviečių veiklos ypatybė. „Tradicinės kultūros vertybės turėjo gyvuoti, o ne gulėti knygų lentynose ar muziejuose. Todėl veikla ir idėjos buvo neatskiriamos“.²³⁷ „Baltofilija orientavosi į originalias tautines vertybes, o tai savaime vertė ją atsigręžti į pagonybę ir kartu ignoruoti visas vėlesnes įtakas, jas laikant nelietuviška kultūra“. Paradoksalu, bet „patriotinė“ baltofiliją su komunistine ideologija vienijo antikrikščioniškas, arba antivakarietiškas nusistatymas.²³⁸ Kalbinti ankstyvosios Ramuvos nariai teigė, kad krikščionybė jų buvo traktuojama kaip atneštinė, jėga lietuviams primesta religija. Todėl buvo ieškoma senesnių, gilesnių lietuviškos tradicinės kultūros šaknų. Tai pirmiausia lėmė lietuviškasis patriotizmas - pasak R. Matulio, rūpėjo tautiškumo pagrindimas.²³⁹ Kaip rašo V. Čiubrinskas, to meto etnografai su antisovietiniu bei romantiniu užsidegimu irgi užsibrėžė atrasti *tipiškai specifines*, autentiškas-archajiškas tradicijas. Archajiškumas, anot jo, netgi tapo lenktyniaujančiųjų, kuris suras senesnę senovę savotišku prestižo ženklu. „Nepaisant mokslinio kritiškumo, neretai iš sovietinio laikotarpio „kolektyvizuoto valstiečio“ užrašyti atsiminimai buvo traktuojami kaip archajinių tradicijų aidas, o to meto kaime aptiktų naminių audinių raštai interpretuojami kaip baltiški simboliai“.²⁴⁰

Viena svarbiausių Ramuvos veiklų - ekspedicijos²⁴¹ į įvairius Lietuvos rajonus. Jų tikslas – kaimo kultūros (daugiausia tautosakos) rinkimas, o svarbiausia - ritualinė dalis: ekspedicijos susidėdavo iš savotiško ritualų komplekso, pavyzdžiui, dainos buvo ne tik renkamos, bet ir dainuojamos, susidarydavo ansambliukai.²⁴² Būdavo kuriami etnografiniai ansambliai ir lankomuose kaimuose (J. Trinkūnas suorganizavo Žiūrų ansamblį, gyvuojantį ir šiandien - iš pačių kaimiečių atsirado aktyvesnių žmonių, kurie palaikė ansamblio egzistavimą). „Impulsas buvo duotas kaimo žmonėms pajusti, ką jie savyje turi. Žiemą buvo rengiami vakarai supažindinti žmones su pagoniškom religijom ir apskritai su liaudies kultūra“.²⁴³ Šventės bei ekspedicijos geriausiai atskleidžia pastangas

Stankevičius ir kt. (Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvai dvidešimt penkeri. *Mūsų kraštas*, 1995, Nr. 1 (6). -147 p.).

²³⁷ Trinkūnas J. Jaunimo etnokultūrinio sąjūdžio idėjos XX a. 7-8 dešimtmetyje. Iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*, 4 knyga, Vilnius, 2003. -140 p.

²³⁸ Bumblauskas A. Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija? Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir metodologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetytys N. Vilnius, 1999. -111, 112 p.

²³⁹ J. Trinkūno, R. Matulio, V. Bagdonavičiaus žodinė informacija, 2009 04.

²⁴⁰ Čiubrinskas V. Sovietinė Lietuvos etnologija / etnografija: istorinio materializmo ir etnokultūrinio romantizmo susitikimas. Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetytys N. Vilnius, 1999. -191, 198, 201 p.

²⁴¹ 1970 m. VU Ramuvos kraštotyrininkai organizavo teminę ekspediciją Griškabūdžio apylinkėse (Šakių r.), skirtą kalbininko Jono Jablonskio atminimui įamžinti (vadovavo doc. J. Pikčilingis, dėst. I. Steponavičiūtė). Dalyvių surinkti eksponatai panaudoti steigiant memorialinį J. Jablonskio muziejų Rygiškiuose. Pirmosioms kompleksinėms ekspedicijoms vadovavo doc. Č. Kudaba (1970 m. Dūkštose), aspirantas J. Trinkūnas (1970 m. Marcinkonių apylinkės kaimuose), aspirantas A. Šliogeris (1971 m. Tverėčiaus apylinkėse Ignalinos r.). (Mačiekus V. Iš Vilniaus V. Kapsuko universiteto kraštotyrininkų klubo istorijos. Iš *Kraštotyra*, 1980, Nr. 10. -109 p.).

²⁴² Šliogeris A. Sąmonės laisvėjimo ištakų beiškant. *Akiračiai*, 1993, Nr. 2. -9 p.

²⁴³ Ten pat. - 9 p

atgaivinti liaudies kultūrą. Saugumas būtent to labiausiai bijojo, labiausiai kontroliuodavo šventes ir ekspedicijas.²⁴⁴ 1969 m. ramuviečiams pavyko išleisti 3 laikraščio numerius (200-300 egzempliorių tiražu; 4 numeris buvo sustabdytas), kuriuose jie propagavo savo idėjas. J. Trinkūnas iškėlė lietuvių liaudies dainų vertę, būtinybę mokytis iš senųjų kaimo dainininkų, perimti iš jų ne tik dainų žodžius ir melodijas, bet ir pačią dainavimo dvasią.²⁴⁵ Buvo rašoma apie liaudies kalendorines šventes, jų ikirikščiioniškąsias prasmes, sudėtingą papročių, tikėjimų, apeigų sistemą.²⁴⁶ Grožėtasi senuoju kaimu „su senoviniaisiais namais, langų pjaustiniais, šuliniais, gėlynais, dainomis“.²⁴⁷ Ramuvietis Marcelijus Martinaitis apie Valkininkuose matytus dzūkiškus audinių raštus rašė: „Audinių elementai labai charakteringi. Čia užtiksimė giliausias, iki mūsų dienų išsaugotas senovės pasaulėjautos lytis“, - ir gėrėjosi kaimo audėjų kūrybingumu, spalvos dermių pajautimu, individualumu, savitu „braižu“. Rašyta apie tautos kūrybos aktualumą, reikšmingumą, vertingumą: „Dar tebedainuoja lietuvių moterys. <...> Ir būtų nedovanotina klaida laikyti šias dainas naiviomis, archajiškomis, mums nebetinkančiomis. Svarbiausia, kad jos yra kuklios atplaišos kitados gyvavusios darnios kultūros, kurios mes nebegalėsime pakartoti, bet kurią privalėsime naujai sukurti“.²⁴⁸

Istorikai Ramuvos judėjimą aptaria kaip viešą kultūrinio gyvenimo alternatyvą, greta tuo pat metu plūstelėjusių vakarietiškos kultūros formų – domėjimosi džiazu, roko muzika, hipių judėjimu.²⁴⁹ Dr. Egidija Ramanauskaitė, tyrinėjusi jaunimo avangardo kultūros idėjų raidą vėlyvojo modernumo kultūros kontekste (1960-2000), teigia, kad nuo 7 dešimtmečio tarp Lietuvos jaunimo, kaip ir Vakaruose pasireiškė vėlyvojo modernumo (postmodernumo) dvasinės tendencijos tarp kurių – individualizmas ir asmens laisvė. Išryškėjusios alternatyvios oficialiai ideologijai 7 dešimtmečio

²⁴⁴ Ten pat. - 9 p.

²⁴⁵ Trinkūnas J. Lietuvių daina. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyriminkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 01 31. -2 p.).

²⁴⁶ Tuo tarpu apie Užgavėnių šventę Plateliuose, kurią surengti padėjo apylinkės valdžia ir rajono kraštotyros vadovai, rašoma, kad čia jautėsi tam tikras dirbtinumas, atotrūkis nuo tradicinės liaudies kultūros, dažnas įvairiuose masiniuose renginiuose. (Indronis A. Vaidynės Žemaitijoje. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyriminkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 02 28. -3 p.).

²⁴⁷ Martinaitis M. Žiūri – ir akys gražėja. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyriminkų ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 06 15. -4, 5 p.

²⁴⁸ Venskevičius S. Gyvenimo ir kūrybos darna. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyriminkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 06 15. -1 p. „Įkūnydama dvasinius siekimus ir atspindėdama tautos gyvenimo būdą, toji kūryba atspindi savo meto gyvenimo esmę, apvalo ją nuo smulkių kasdienybės apnašų. Taip kaupiasi išmintis ir ryškinamos tikrosios gyvenimo vertybės. Taip susikuria didieji tautinės kultūros idealai. Saviti jie būna ir ilgaamžiai, tačiau visada – didžiųjų žmogiškumo idealų dalis <...>. (Ten pat. -1 p.).

²⁴⁹ Jakubčionis A. Antisovietinis pasipriešinimas ir kova dėl žmogaus teisių. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. -531 p. 7 dešimtmečio alternatyvių oficialiai ideologijai bendrųjų kultūrinė veikla rodo, jog dvasinis pasipriešinimas sovietmečio ideoginiam standartams buvo ryškus laikotarpio kultūros bruožas, kuris reiškėsi įvairiomis kultūrinėmis formomis skirtingose kultūrinėse aplinkose: etnokultūriniai, istoriniai, religiniai filosofiniai, kultūrinio meninio avangardo, akademiniai sąjūdžiai. Visiems jiems būdinga individo kūrybinės laisvės paieška. (Ramanauskaitė E. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje. *Kauno istorijos metraštinis*. T. 4. Kaunas, 2003. -158 p.).

pabaigos kultūros apraiškos buvo vieni iš pirmųjų kultūros individualėjimo, subjektyvėjimo ženklų.²⁵⁰ Tradicinės (etninės) kultūros raiškos sfera sovietmečiu buvo ne mažiau alternatyvi negu jaunimo moderniosios grupės. Ramuvos, žygeivių klubai, folkloriniai ansambliai kūrė gyvenamąją aplinką, užpildytą savomis vertybėmis bei reikšmėmis.²⁵¹ Išties Ramuva nuo pat pradžių buvo ne faktus fiksuojantis, o dvasią, gyvenimo būdą atkurti bandantis judėjimas. „Tai buvo tos pačios pakraipos paieškos – susirasti savo gyvenimo būdą va šitoj aplinkoj“.²⁵² Ankstyvosios Ramuvos nariai šį judėjimą taip pat sieja su sakralumo arba tikrumo, autentiškumo jausmo paieška. „Daugelis aną gyvenimą suvokė kaip okupaciją, kaip netikrą gyvenimą <...>. Bendra savijauta buvo tokia – yra du sluoksniai: mūsų ir ne mūsų, tikra ir netikra. <...> Kraštotyra fiksavo ne tik tai, kas tikra, bet ir tai, kas naikinama“.²⁵³ A. Andriuškevičiaus žodžiais, abu aspektai egzistavo: rasti liaudies kultūroje dvasinę atgaivą ir tiesiog kaip kokiam muziejininkui apsaugoti ją nuo sunykimo. Vis dėlto labiausiai rūpėjo būtent dvasinė atgaiva, remiantis nematomais etninėje kultūroje glūdinčiais reiškiniais.²⁵⁴ Kaip svarbios dvasinio gyvenimo atramos buvo atrandami lietuvių etninio pasaulėvaizdžio gelminiai klodai.

1971 m. Vilniaus miesto partijos komiteto nurodymu Kraštotyros draugijos Vilniaus taryba Ramuvą panaikino²⁵⁵ (po to dalis ramuviečių susibūrė į Liaudies dainų klubą prie Profsąjungų rūmų; „Raskilos“ pavadinimu klubas gyvuoja ir dabar). Toliau oficialiai liko veikti tik griežtai kontroliuojamas²⁵⁶ universiteto kraštotyryninkų klubas. Šio laikotarpio VU Ramuva pasižymėjo

²⁵⁰ Ramanauskaitė E. Postmodernizmo link: kultūros laisvėjimo pėdsakais. *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1. -55, 56 p. Vakarų Europoje postmodernaus laikotarpio pradžia laikomi 1960 metai, kai studentų protesto demonstracijomis, jaunimo subkultūros ir muzikos išraiška buvo siekiama įkūnyti humanizmo, įtvirtinančio asmens ir kūrybos laisvę, idėjas. Lietuvos jaunimo avangardo kultūra yra Europos jaunimo kultūros raidos sudėtinė dalis, tačiau jos vystymąsi suvaržė ir iškreipė visą Rytų Europą palietusi socialistinės sistemos kūrimo praktika. (Ten pat. -55 p.). Subkultūrinių bendrijų veikla sovietmečio kontekste įgijo savitų bruožų (tarp jų ryški tautinės savimonės, „tautinio aš“ gynyba).

²⁵¹ Ramanauskaitė E. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje. Kauno istorijos metraštis. T. 4. Kaunas, 2003. -130 p.

²⁵² Iš pokalbių su Romualdu Ozolu: 7-8 dešimtmečio dvasinės erdvės. (R. Ozolą kalbina Saulė Matulevičienė). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5. -50 p.

²⁵³ Iš pokalbių su Romualdu Ozolu: 7-8 dešimtmečio dvasinės erdvės. (R. Ozolą kalbina Saulė Matulevičienė). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5. -46 p.

²⁵⁴ Sakralumo paieškos. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Alfonsu Andriuškevičium). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 5. -59 p. „Etninę kultūrą mes pirmiausia išivaizdavome kaip tam tikrą sakralumą, kurio tuometinėje situacijoje ir mums, ir kitiems trūko, antra, tas sakralumas buvo pranašesnis už krikščioniškąjį <...> tuo, kad jis buvo ir egzotiškas, ir vietinis. <...> Mums tuo metu imponavo teorijos, teigiančios lietuvių genetinį ryšį su indais, su arijais, bendrą kilmę. Apie tai užuominų esama ir Gimbutienės tekstuose, bet svarbiausias keliautojas buvo Antanas Poška. <...> Populiaru buvo gretinti sanskrito ir lietuvių kalbos žodžius, dievus ar šventybes vienoje ir kitoje sistemoje. Tada tai žadino giminytės jausmus <...>. (Ten pat. -58 p.).

²⁵⁵ LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus darbuotojas Žurauskas Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos plenumė kritikavo ramuviečių darbą ir draugijos Vilniaus miesto skyriaus tarybą už nepakankamą klubo veiklos kontrolę. „Buvo iškeltos ramuviečių padarytos klaidos (senųjų papročių per didelis garbinimas, vėlinių šventimas ir kt.), nepritarta Rasos šventei, ypatingai kad šiose šventėse dalyvaudavo visos respublikos kraštotyryninkai“. Tokiai darbo kryptčiai nepritarė ir Vilniaus m. partijos komitetas. (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus m. skyriaus tarybos posėdžio, įvykusio 1971 m. birželio 14 d. protokolas. Lietuvos nacionalio muziejaus Etninės kultūros skyrius. PAKD centro tarybos archyvas (dokumentai čia kol kas saugomi nesukataloguoti).

²⁵⁶ Ideologinė prievarta būdavo reiškiamą ne tik saugumo dėmesiu, bet ir nuolatiniais svarstymais net šešiose partijos, komjaunimo ir oficialiose kraštotyros grandyse. (Mačiekus V. Kraštotyros odisėja. *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 36. -11

kruopščiu ir itin gausiu kaimo kasdienybės kultūros *fiksavimu*, pripildė archyvus, rankraštynus ir muziejus gausiais etnografiniais rinkiniais, pradėjo leisti lokalines – regionines monografijas.²⁵⁷ Tačiau ir šiuo veiklos periodu buvo stengiamasi ne tik fiksuoti, aprašyti, bet ir palaikyti etnines tradicijas. Pasak V. Mačiekiaus, nerašyta klubo programa apėmė dvi glaudžiai susijusias veiklos sritis: pirma, kompleksiniai tradicinės lietuvių kultūros tyrinėjimai ir, antra, tradicinės kultūros pavertimas dvasiniu kiekvieno turtu.²⁵⁸ Ekspedicijose užrašytos ir vėliau išmoktos liaudies dainos buvo dainuojamos, iš kaimų parsivežti šokiai šokami gausiose vakaronėse, rengiamose ne tik VU, bet ir kitose aukštosiose, vidurinėse mokyklose, ekspedicijose ir kitur. Vakaronės, kuriose po pranešimo (pasakojimo) buvo dainuojama, einami rateliai, šokama, įvairiose Lietuvos vietose leido pajusti tradicinės kultūros vertę ir platesnei visuomenei.²⁵⁹ Ramuvoje buvo skaitomos įvairių kultūros sričių specialistų, istorikų, folkloristų, archeologų paskaitos, kas 3-4 metai buvo kartojamas lietuvių etnografijos kursas (paskaitas skaitė V. Milius, R. Merkienė, A. Vyšniauskaitė ir kt.).²⁶⁰ Kaip rašo V. Mačiekus, prisitaikyti prie bolševikinės ideologijos reikalavimų ir išlikti VU Ramuvai padėjo pasirinkta strategija nedaryti to, kas griežtai smerkiama ir draudžiama, ir šiek tiek daryti tai, kas propaguojama ir skatinama. Bolševikų ideologų propaguojamiems dalykams („socialistinio gyvenimo tikrovei“, atsiminimams istorine-revoliucine tematika, kolūkių istorijai) tyrinėti buvo skiriama ne daugiau kaip 10-15 proc. žmonių, bet oficialiose ataskaitose apie tai rašoma 70-80 proc. viso teksto, tuo tarpu lietuvių etninei kultūrai taikytas atvirkštinis santykis.²⁶¹

Ekspedicijose, kurių per 25 metus (1970-1995 m.) VU Ramuva surengė 28 (22 Lietuvos rajonuose), vidutiniškai dalyvaudavo šimtas žmonių (bendrai šiose ekspedicijose, V. Mačiekiaus apskaičiavimais, dirbo 2730 kraštotyrininkų).²⁶² Ekspedicijose yra dirbę studentai iš visų Lietuvos aukštųjų mokyklų, nemažai dėstytojų, kitų mokslininkų, moksleivių. Jie galėjo iš pirmų lūpų

p.). Pasak V. Mačiekiaus, Ramuvos veiklos svarstymų apogėjus buvo 1974-1975 mokslo metai. Svarstymų metu padarytuose pranešimuose jis akcentuodavęs tai, ko oficialiai reikalaujama iš kraštotyros, ir labai kukliai kalbėdavęs apie tradicinės kultūros tyrinėjimus („daugiau apie kalbos faktų rinkimą, prie ko ideologai mažiau kabinėdavosi, šiek tiek apie tautosakos, o apie papročių fiksavimą labai nedaug“). V. Mačiekus prisimena, kaip kartą apklausiamas KGB įgaliotinio pasamprotavo, jog „valstybei daug kainuoja tokių kaip mačiekai sekimas ir ar yra prasmės taip elgtis“. Jam rimtai buvo paaiškinta, kad SSRS yra tokia nuostata, jog visi, kurie veikia kultūros srityje, ypač tie, kurie veikia savo iniciatyva kaip Ramuva, turi būti „po gaubtuku“ („pod kolpačkom“), t. y. prižiūrimi. (V. Mačiekiaus pateikta informacija, 2009 04).

²⁵⁷ Sovietmečiu pavyko išleisti dvi (Sariams-Luoeki ir Joniškeleliui skirtas) knyguotes, be to, paskelbti šiek tiek tų pačių ekspedicijų autosakos, kiti parengti leidiniai nebepajėgė įveikti ideologinių barjerų. Tėstiniam „Kraštotyros“ leidinyje dar pasirodė Kvėdarnos, Tauragnų, Upninkų ekspedicijose surinktos medžiagos. (Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuva išgyveno. *Ramuva*, 1998, Nr. 4. -23 p.). Po nepriklausomybės atgavimo buvo išleista keletas rimtų kraštotyros monografijų iš Ramuvos ekspedicijų medžiagos: 1996 m. *Sintautai-Žvirgždaičiai* (1987 m. ekspedicija), 1998m. *Žagarė* (1975) ir *Obeliai-Kriaunos* (1980), 2005 m. *Tauragnai* (1977) ir kt.

²⁵⁸ Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvai dvidešimt penkeri. *Mūsų kraštas*, 1995, Nr. 1 (6). -148 p.

²⁵⁹ Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuva išgyveno. *Ramuva*, 1998, Nr. 4. -21 p.

²⁶⁰ Ten pat. -20, 21 p.

²⁶¹ Ten pat. -19 p.

²⁶² Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvai dvidešimt penkeri. *Mūsų kraštas*, 1995, Nr. 1 (6). -148 p.

susipažinti su liaudies dainomis, papročiais, tarmėmis. Ne vienas jų vėliau kūrė tautosakas, kraštotyros būrelius, klubus, dirbdami mokyklose ar kitur.²⁶³ Ekspedicijos – tai ne tik mokslinis darbas, tautos kultūros paveldo kaupimas, bet ir mokymasis suprasti, pajauti tradicinę kultūrą. Būtent šį pajautimą akcentuoja ramuviečiai, prisimindami savo ekspedicijas. „Jose pirmą kartą išgirsta autentiška – ne iš televizoriaus, ne harmonizuota – daina, ilgainiui tapusi savotišku ramuviečių katekizmu“.²⁶⁴

Surinktos medžiagos kokybė labai priklausydavo nuo atskirų darbo grupių mokslinių vadovų pastangų.²⁶⁵ Didelę metodinę paramą ramuviškiams etnografams suteikė Istorijos instituto vyr. mokslinis bendradarbis, istorijos mokslų kandidatas (dabar habil. humanitarinių mokslų daktaras) Vacys Milius, jam vadovaujant (nuo 1976 m.) etnografų grupė tapo gausiausia. Ramuviškiai etnografai daugiau tyrinėjo dvasinę kaimo kultūrą.²⁶⁶ Buvo renkama tautosaka, kalbos medžiaga, užrašinėjami atsiminimai apie istorinę-kultūrinę praeitį (tabu, aišku, buvo rinkti rezistentų ir tremtinių atsiminimus), atliekami sociologiniai tyrimai (įvairių amžiaus grupių gyventojų ekonominių, kultūrinių ir kt. problemų), šiek tiek dėmesio buvo skiriama ir pasirinktos vietovės gamtai, lankomi kultūros ir istorijos paminklai.²⁶⁷ Rinkti ir eksponatai muziejams (daug jų padovanota LTSR Liaudies buities, LTSR istorijos ir etnografijos, taip pat vietos kraštotyros muziejams), seni dokumentai, istorinę vertę turinčios fotografijos, retesni spaudiniai VU Mokslinei bibliotekai.

Artėjant Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejui, ramuviečiai nemažai dėmesio skyrė pačiam universitetui - buvo susirūpinta mirusių universiteto profesorių kapų globa. Sudarytas 155 pozicijų registras, kuriame pateikti trumpi biografiniai duomenys, mirimo data ir, jeigu žinoma, palaidojimo vieta. Organizuotos nežinomų kapų paieškos, kurių metu surastas buvusio universiteto rektoriaus prof. S. Malevskio kapas Turgeliuose (Šalčininkų r.), keli kapai Rasų ir Bernardinų kapinėse Vilniuje. rengtos talkos tiems kapams tvarkyti.²⁶⁸

²⁶³ Mačiekus V. Kraštotyros odisėja. *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 36. -11 p.

²⁶⁴ Baranauskaitė Z. Turi šviest širdy...“ *Dienovidis*, 1991, Nr. 24. -3 p.

²⁶⁵ Tautosakos rinkėjų vadovai ir konsultantai: J. Trinkūnas, hab. dr. N. Vėlius, Laima Burkšaitienė, vėliau Gražina Mališauskienė – Meilutytė ir kiti savi labiau prityrę ramuviškiai, kalbininkams vadovavo prof. Aleksas Girdenis, doc. Bonifacas Stundžia, Birutė Jasiūnaitė, vietovardžių rinkėjams -Kazimieras Eigminas, istorikams - Antanas Šenavičius, Aloyzas Petrašiūnas, sociologams – Anelė Vosyliūtė, dr. Jonas Mardosa, seniųjų rinkimui – Liaudies buities muziejaus mokslinis bendradarbis, ramuvietis Vingaudas Baltrušaitis ir kt. (Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuva išgyveno. *Ramuva*, 1998, Nr. 4. -22 p.).

²⁶⁶ Pagrindinės temos buvo: sodybų apželdinimas ir darželiai, gyvenamasis namas ir jo interjeras, tradiciniai verslai (bitininkystė, žvejyba ir kt.), žemdirbystės ir kalendoriniai papročiai, šeimos (vestuvių, krikštynų, laidotuvių, vardinių ir kt.) papročiai, liaudies žinynas (astronomija, meteorologija, medicina, veterinarija, pedagogika ir kt.), paprotinė teisė. (Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvai dvidešimt penkeri. *Mūsų kraštas*, 1995, Nr. 1 (6). -151 p.).

²⁶⁷ Ramuviečių surinkta įvairi medžiaga buvo perduodama Lietuvos literatūros ir tautosakos, Lietuvos kalbos, Istorijos institutams, taip pat VU Mokslinei bibliotekos rankraštynei, Liaudies buities muziejui, Kraštotyros darbų saugykiai, vietos kraštotyros muziejams. Tokios taktikos sovietmečiu buvo laikomasi siekiant apsaugoti aprašus nuo galimo sąmoningo sunaikinimo ir norint, kad jais galėtų pasinaudoti vietos inteligentai. (Ten pat. -151, 152 p.)

²⁶⁸ Mačiekus V. Iš Vilniaus V. Kapsuko universiteto kraštotyrininkų klubo istorijos. *Kraštotyra*, 1980, Nr. 10. -113 p.

Apibendrinant galima pasakyti, kad etnokultūrinis, prieš sovietinę kultūrą nukreiptas sąjūdis buvo įsiūbuotas neoromantiškai nusiteikusios, neretai dar iš kaimo kilusios jaunosios inteligentijos ir studentijos.²⁶⁹ Sąjūdžio populiarumą lėmė pirmiausia antiideologinis, į tautines tradicijas besiorientuojąs angažuotumas (tyrinėti, išsaugoti ir puoselėti autentiškas, lietuviškas liaudies, - neretai sinonimiškai suprantamos kaip tautos, - tradicijas). Taip pat neabejotinai didelės įtakos turėjo praktinis, iš dalies pramoginis (šventės, žygiai, folkloriniai koncertai²⁷⁰ ir pan.) veiklos pobūdis.

Tiek J. Trinkūno, tiek (po 1972 m.) V. Mačiekaus vadovaujamos VU Ramuvos veiklos pagrindinė sritis buvo kompleksinės kraštotyros ekspedicijos, kuriose jaunimas turėjo galimybę „iš pirmų lūpų“ pažinti autentišką, o ne sovietišškai „sušukuotą“ ir standartizuotą liaudies kultūrą. Ypač autentiškos liaudies dainos „daugeliui atvėrė nepatirto grožio pavidalus“.²⁷¹ Tautosakos ekspedicijos, ramuvietiškas judėjimas paskatino kurtis daugelį autentiško folkloro ansamblių kaimuose ir miestuose.²⁷² Pasak folkloristo Stasio Skrodenio, folkloriniai sąjūdžiai tuo metu stiprėjo visoje Rytų Europoje.²⁷³ Po 1971 m. valdžia bandė kraštotyrinį - folklorinį sąjūdį užgniaužti. Norėdama išgyventi ir tęsti ekspedicijas, VU Ramuva turėjo atiduoti nemažą duoklę ir ideologų propaguojamai „tarybinei kraštotyrai“. Klubo veikloje neliko ankstesnės ryškios pagoniškojo tikėjimo gaivinimo krypties.

Ramuvos judėjime dalyvavo įvairūs žmonės ir jų santykis su etninėmis tradicijomis buvo įvairus. Tai buvo ne vien kultūrinės rezistencijos²⁷⁴, tautinių patriotinių jausmų raiškos forma, bet ir sakralumo, netgi tikėjimo paieška ar tiesiog alternatyvaus gyvenimo būdo, pasaulėžiūros pasirinkimas. Jaunimą traukė ir Ramuvos propaguotos mistinės – maginės baltiškiosios pasaulėžiūros, senjo lietuvių tikėjimo - pagonybės – egzotiškumas.

Žygeivių programa artima Ramuvos programai, tik daugiau dėmesio buvo skiriama žygiams, istorijos paminklų lankymui, materialinio tautos kultūros paveldo išsaugojimui. Tuo tarpu Ramuvos

²⁶⁹ A. Šliogeris prisimena: „Mes orientavomės į kaimą ne tik dėl rezistencijos, bet dar ir dėl to, kad dauguma mūsų buvo iš kaimo. Tai buvo reakcija prieš industrializaciją, prieš miestėjimą, prieš senjo kaimo griovimą, melioraciją, vienkiemių naikinimą, kėlimąsi į gyvenvietes – visa tai mus smarkiai veikė. <...> Sentimentai kaimui buvo didžiuliai“. (Šliogeris A. Sąmonės laisvėjimo ištakų beiškant. *Akiračiai*, 1993, Nr. 3. -15 p.). „Santykis su kaimo kultūra – labai svarbus klausimas, manau, ne tik man, bet ir visai mūsų inteligentijai“, - sako kultūrologas Algirdas Patackas, dalyvavęs ramuviečių veikloje. (Pogrindis, virtęs pastoge (Saulės Matulevičienės pokalbis su Algirdu Patacku). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 1. -48p.).

²⁷⁰ Pasak žurnalisto, kraštotyryninko, Ramuvos nario Vlado Motiejūno, ramuviečius jungė daina. „75 procentai mūsų veiklos buvo dainos – jų rinkimas ir dainavimas... Dainose atradavome daug dalykų, kurių ir nežinojome esant... Ir tuose žodžiuose, ir melodijose...“ („Kas mums buvo 1970-ųjų Ramuva?“ (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vladu Motiejūnu). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 2. -59 p.).

²⁷¹ Trinkūnas J. Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė...* -65 p.

²⁷² Gudelis A. Rasos įvykių seka. *Ramuva*, 1998, Nr. 4. -15 p. 9 dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje buvo apie 900 folklorinių ansamblių. (Ten pat. -15 p.).

²⁷³ Skrodenis S. Diskusijų fragmentai. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė...* -203 p.

²⁷⁴ „Mums svarbiausia buvo tautiškumas. <...> Žinojome, kad kraštotyra mums yra pasipriešinimas, rezistencija - bet gana nekaltas, nes liaudies dainos nėra rimtas pretekstas tave griebti ir suimti“. („Kas mums buvo 1970-ųjų Ramuva?“ (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vladu Motiejūnu). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 2. -59 p.).

judėjimas orientavosi daugiau į dvasinį liaudies paveldą – papročius, tradicijas, tautosaką. Čia buvo ieškoma senosios baltų kultūros, kuri vertinta kaip žmogaus ir gamtos darnos, šeimos tradicijų ir apskritai žmoniškumo kultūra²⁷⁵ – tęstinumo. Ankstyvosios Ramuvos veiklai būdingas siekis iš lietuviškųjų tradicijų rekonstruoti ikirikščioniško – lietuviško – baltiško – indoeuropietiško paveldo klodus. Rekonstruoti „autentiški“ papročiai buvo „sugražinami į gyvenimą“, pagal juos stengtasi jei ne gyventi, tai bent viešas šventes švęsti (iškalbingas pavyzdys – ikirikščioniškojo pavidalo vasaros solsticijos ritualinės šventės rekonstrukcija ir praktikavimas Kernavėje nuo 1967 m.; tai buvo tikras iššūkis režimui, sulaukęs persekiojimų).²⁷⁶ Viena svarbiausių sovietmečio palikimo lietuviškajai savivokai dalių – senosios baltų kultūros samprata, kuri šiandien transformavosi į neopagonybę.²⁷⁷

Ryškiausia neopagonybės kultūrinės idėjos išraiška Lietuvoje – etnokultūrinės pakraipos „Romuvos“ bendrija²⁷⁸, kurios ištakos sovietmečio etnokultūriniame (Ramuvos, žygeivių, folklorinių ansamblių) judėjime, o galutinai ji susiformavo po 1990-ųjų, kai Lietuvoje susidarė palankios aplinkybės individualių bendrijų plėtrai. Romuva sieja save su tradicinės etninės kultūros paveldu.²⁷⁹ Pasak dr. E. Ramanauskaitės, Lietuva įsiliejo į Vakarų Europos postmodernumo kontekstą, kuriame tarp įvairių kultūros savirefleksijos krypčių išskiriama refleksija į praeitį.²⁸⁰ Greta moderniųjų

²⁷⁵ Trinkūnas J. Etninės kultūros perspektyvos. Iš *Lietuvių etninės kultūros draugija. (Steigiamojo suvažiavimo medžiaga. Įstatai. Darbo programa)*. Vilnius, 1989. -39 p. J. Trinkūnas pateikė savo meto kraštotyrinio – folklorinio sąjūdžio moralinį imperatyvą. „Senoji pasaulėjauta Ramuvoje buvo idealas, išreiškiantis visas svarbiausias dvasines vertybes. Apie didžiausias pasaulio tiesas kalbėjo gimtinės gamta ir kitos senosios Lietuvos apraiškos“. (Trinkūnas J. Jaunimo etnokultūrinio sąjūdžio idėjos XX a. 7-8 dešimtmetyje. Iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*, 4 knyga, Vilnius, 2003. -141 p.).

²⁷⁶ Čiubrinskas V. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, Nr. 1 (10). -110 p. Trys Rasos šventės vyko pusiau legaliai. Jokia valdžios institucija nei organizavo, nei globojo tų švenčių, kas tuo metu buvo negirdėtas dalykas. Dalyvių susirinkdavo nuo kelių šimtų (pirmojoje) iki kelių tūkstančių (trečiojoje), vėliau irgi būdavo apie kelis šimtus. Nuo 1970 m. Rasos šventės dalyvius ėmė vaikyti, KGB dokumentuose Kernavės Rasa imta vadinti „nacionalistiniu sambūriu“, o švenčių organizavimas prilygintas antitarybinei veiklai. Nepaisant visų trukdymų ir persekiojimų, Rasos nepajęgta užgniaužti, šventė vykdavo įvairiose Lietuvos vietose. (Gudelis A. Rasos įvykių seka. *Ramuva*, 1998, Nr. 4. -12, 13 p.).

²⁷⁷ Putinaitė N. *Šiaurės Atėnų tremtiniai*. -151 p.

²⁷⁸ Baltų tikėjimo religinė bendruomenė „Romuva“ oficialiai įregistruota 1992 m. Šiandien Romuvos bendrijų tinklas apima visą Lietuvą. Teigiama, kad baltų tikėjimas egzistavo palaikomas iš kartos į kartą perduodamų etninių tradicijų, o jo atgimimas Lietuvoje prasidėjo XIX a. (Trinkūnas J. *Lietuvių pasaulėjauta, papročiai, apeigos, ženklai*. Vilnius, 2000. -6, 21, 22 p.) 2002 m. J. Trinkūnas buvo iššventintas senovės baltų tikėjimo bendrijos vyriausiuoju žyniu – kriviu. Kasmet rengiamos Lietuvos Romuvos bendrijų stovyklos, kuriose skaitomos folkloro, papročių, mitologijos, tautodailės paskaitos, keliaujama po apylinkes, mokomasi dainų, sutartinių, liaudiškų amatų, rengiamos liaudiškos vakaronės. Bendrijų nariai įvairaus amžiaus ir socialinių sluoksnių. Tradicinės Romuvos nuostatos – ieškoti gyvenimo išminties tautos mitologijoje, papročių, tautosakos koduose. (Ramanauskaitė E. Sugrįžtanti į alkus. Lietuvos Romuva. *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 31. -243, 245, 260 p.).

²⁷⁹ Ramanauskaitė E. Neopagoniškųjų identitetų konstravimas Lietuvos jaunimo *undergroundo* kultūroje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11). -96, 97 p.

²⁸⁰ Kalbėdamas apie 7-8 deš. procesus Vakarų Europoje, J. Trinkūnas pastebi ir skirtumų, ir bendrumų. Kraštotyrinio-folklorinio sąjūdžio populiarumą Rytų Europoje visų pirma lėmė patriotizmas bei iš nacionalinio identiteto palaikymo kylantis poreikis atsiriboti nuo sovietinių manipuliacijų senosiomis tradicijomis, istorija, kultūriniu palikimu. Tačiau, pasak J. Trinkūno, bendra buvo grįžimas prie „savo šaknų“: populiarėjo senoji Europos mitologija, keltų, druidų palikimas (kai 1971 m. panaikinta Vilniaus Ramuva, panašus judėjimas („Asatru“) Islandijoje buvo oficialiai pripažintas senojo islandų pagonių tikėjimo tęsėju, 1973 m. Anglijoje senovės dievo Odino draugija sulaukė viešo pripažinimo). Taigi Ramuvos

technologijų skatinamų „triukšmingų“ kultūros (ypač jaunimo) formų, vienos įdomesnių yra visoje Europoje ir Lietuvoje besikuriančios pagoniškos pasaulėžiūros grupės.²⁸¹ Šiandien Lietuvoje veikia įvairios savarankiškos bendrijos, ieškančios praeities kultūros „restauravimo“ būdų: viduramžių kovų klubai, liaudiškų amatų būreliai, ezoteriniai būreliai, jaunimo folkloro ansambliai, autentiško folkloro teatras, žygeiviai. „Baltiškiosios“ etninės kultūros tęstinumas šio kultūrinio lauko dalyvių suvokiamas skirtingais būdais, tarkim, žygeivių organizaciją vienija kelionės ir praktinės istorijos studijos, kurių esmė – pajauti kiekvieną žemės lopinėlių savo pėdomis. Tarp žygeivių galima išskirti studentų grupes, vidurinėsios ir vyresnėsios kartos bendrijas, tęsiančias šią tradiciją nuo 7 dešimtmečio, kai žygeivių veikla buvo rezistencinė.²⁸² Romuvos bendruomenės religinis pagrindas – senovės lietuvių pasaulėžiūros atspindžiai liaudies dainose, legendose, literatūrinuose mituose, istoriniuose šaltiniuose, - pagrindinė kultūrinė saviraiška – lietuvių liaudies folkloras. Jaunimas mėgsta formuoti naujus ritualus – lietuvių folkloras, baltų bei skandinavų mitologijos šaltiniai, asmeninės iniciatyvos susijungia į vieną ritualinį vyksmą. Tai lyg bandymas sakralizuoti ir romantizuoti pilką gyvenimo kasdienybę.²⁸³ Jaunimas teigia, jog praeities refleksijos gimsta kaip alternatyva dvasinei gyvenamojo meto tuštybei, dabarties visuomenės pragmatizmui, jie įsitikinę, jog „moderni visuomenė neturi savo tiesos sistemos“. Kitas tokio pasirinkimo argumentas – nesantara su katalikybe, kuri atstovauja vėlyvesniajam kultūros laikotarpiui ir „siekia įtvirtinti tikėjimo prasmes naujais simboliais“. Ryškus ir bendresnis, egzistencinio pobūdžio poreikis turėti savo dvasinę nišą, gyvenimo orientyrą.²⁸⁴

Akivaizdžiausia simbolinė Romuvos bendrijų etnokultūrinio tapatumo raiška – kalendorinės šventės, kurių tradicijos daugiausia suformuotos dar 7 dešimtmetyje, kai Kernavėje buvo atšvęstos pirmosios Ramuvos sąjūdžio Rasos, panaudojant autentišką folklorą.²⁸⁵ Naudojantis folkloristų, etnografų surinkta medžiaga, atkuriamos dainavimo, pasakojimo, šokio, muzikos kūrinio formos. E. Ramanauskaitės nuomone, folklorinio gyvenimo restauracija – tai ne poreikis gyventi praeities prasmių pasaulyje, atsisakyti civilizacijos, veikiau tai yra jaunos dvasinės nišos kūrimas, XXI amžiaus žmogui būdingas savęs ieškojimas, savita aplinkinio gyvenimo refleksija. Galima kalbėti ne apie tradicijos

tendencijos nebuvo atsitiktinės, skyrėsi tik socialinė ir politinė aplinka. (Trinkūnas J. Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. -66,67 p.).

²⁸¹ Ramanauskaitė E. Neopagoniškųjų identitetų konstravimas Lietuvos jaunimo *undergroundo* kultūroje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11). -97 p.

²⁸² Ramanauskaitė E. Sugrįžtanti į alkus. Lietuvos Romuva. *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 31. -242, 244 p.

²⁸³ Ten pat. -243, 257

²⁸⁴ Ten pat. -257 p.

²⁸⁵ Pagrindiniai šiandienos kalendorinių švenčių apeiginiai veiksmai paremti rašytiniais šaltiniais, pvz., lenkų istoriko J. Długoszo XV a. tekstais apie lietuvių ir žemaičių Ugnies garbinimą, J. Balio surinktomis maldomis Gabijai („Lietuvių tautosakos lobynas“, t. 1-2, Bloomington, 1951), tautosakos rinkiniais. Tačiau griežtai standartizuotų pavidalų ritualai neturi, jų simbolių struktūros priklauso nuo pačių šventės kūrėjų. (Ramanauskaitė E. Sugrįžtanti į alkus. Lietuvos Romuva. *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 31. -247 p.).

tęsimą, o apie baltišką mitologiją prasmę citavimą šiandienos kultūros kontekste. Citata šiuo atveju tampa vertinga kultūrų sąsąuka, nuoroda į savo identiteto kūrimo stilistinę pasaulėžiūrą lygmenį. Skirtingų laikotarpių liaudies kūryba pritaikoma šiuolaikinei aplinkai, taigi šventė tampa labiau panaši į naują kultūrinį mitą – estetinį žaidimą, būdingą postmoderniam kultūros būviui.²⁸⁶

3. ŠIANDIENOS VISUOMENINĖS PAVELDOSAUGOS PROBLEMOS - SOVIETMEČIO PALIKIMAS?

Dažnai teigiama, jog pokomunistinę visuomenę apibūdina jos pilietinių / demokratinių institucijų, tradicijų silpnumas, o totalitarinė praeitis dar tokia nesena, kad jos slėgis tebedaro įtaką piliečių mąstymui, emocijoms ir elgsenai, nepaisant socialinių ir politinių reformų.²⁸⁷ Sovietinėje valstybėje visuomenės valdymo bei jos perauklėjimo procesai vyko ne vien tik ideologinėje sferoje – tai buvo vyksmas, kuris apėmė gyvenimo būdo, psichologijos, santykių tarp žmonių sferas.²⁸⁸ Šiame skyriuje bus bandoma įvertinti sovietinės patirties įtaką šiandieniniam visuomenės santykiui su kultūros paveldu ir jos paveldo išsaugojimo iniciatyvoms.

3. 1. Tautinis atgimimas ir paminklosaugos sąjūdis

Istorinė atmintis tapo vienu pagrindinių atgimimo veiksnių. Siekta susigrąžinti prarastą tiesą ir tautos istoriją.²⁸⁹ Sovietmečiu slėptą, ignoruotą ar falsifikuotą įvykių - „baltųjų istorijos dėmių“ (ypač susijusių su Lietuvos valstybingumo praradimo aplinkybėmis) užpildymas buvo vienas svarbiausių Atgimimo epochos intelektualų uždavinių.²⁹⁰ Istorinės atminties reikšmė pabrėžiama ir Sąjūdžio programoje: „istorinė atmintis yra būtina bet kurios tautos savimonei, padeda išlaikyti tautinę tapatybę ir tęstinumą. Ši atmintis yra ypač svarbi lietuvių tautai, turinčiai turtingą ir dramatišką istoriją,

²⁸⁶ Ramanaukaitė E. Pagoniškosios Romuvos atšvaitai. *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 6 (15). -140, 141, 143 p.

²⁸⁷ Samalavičius A. Kaita ir tęstinumas. Vilnius, 2008. -37 p.

²⁸⁸ *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakytinės istorijos epizodų.* (Edvardą Gudavičių kalbina A. Švedas). Vilnius, 2008. - 110p.

²⁸⁹ Senn A. E. *Lithuania awakening*. Vilnius, 2002. -23, 27 p. Ryškų visuomenės nepasitenkinimą diegiama oficialia istorijos versija atskleidė milžiniškas Adolfo Šapokos „Lietuvos istorijos“ (1936) populiarumas (sakoma, kad juodojoje rinkoje 1987 m. ji kainavusi kelis šimtus rublių). (Ten pat. -43 p.). Žlugus komunistiniam režimui, jo suformuota praeities versija buvo be apeliacijų atmesta, kartu susigrąžinant sovietmečiu eliminuotą ankstesnįjį istorijos vaizdinį (iš esmės analogiški procesai būdingi visoms pokomunistinėms šalims). Šalia populiarių didžiojo nacionalistinio naratyvo siužetų – viduramžių kunigaikščių ir tautinio atgimimo veikėjų epochų – siekta prikelti ir tarpukario respublikos dvasią, kaip tikrąjį, tik okupacijos užgniauztą lietuvišką valstybingumą. (Čepaitienė R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53, Nr. 4 (72). -45 p.

²⁹⁰ Čepaitienė R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53, Nr. 4 (72). -39 p.

tradiciškai semiančiai gyvybingumo iš praeities“. „Sąjūdis sieks <...> tausoti istorijos ir kultūros paminklus <...>“.²⁹¹

M. Gorbačiovo viešumo politika, nors ir netiesiogiai, provokavo visuomenės kritinę mintį, norą surasti ir pasakyti tiesą apie praeitį ir to meto tikrovę. 1987 m. antroje pusėje inteligentija, visuomenės aktyvas, pasinaudodami kritikos ir žodžio laisve prabilo apie kraštui svarbias problemas: ekologiją, tautos praeitį - „baltąsias ir juodąsias“ istorijos dėmes ir kt. Persitvarkymo metais, - rašo Bronius Genzelis, - Vilniuje susiformavo paminklosauginis judėjimas, kurio priedangoje dėl tautos atminties išsaugojimo būrėsi ir organizavosi įvairių politinių ir religinių įsitikinimų žmonės.²⁹² Vilniaus senamiestis ir pastangos sovietinės okupacijos metais išsaugoti jo vertybes tapo neatskiriama inteligentijos biografijos dalimi. Kūrėsi pirmosios neformalios kultūros paveldo ir gamtosaugos-ekologijos organizacijos, kurioms gamtos ir kultūros paveldo apsaugos rūpesčiai tapo bendri.²⁹³ Išskirtinis vaidmuo čia teko Lietuvos kultūros fondui (įkurtas 1987 m.), kuriam vadovavo mokslininkas, kultūros ir gamtos mylėtojas Česlovas Kudaba.²⁹⁴ LKF plėtojo aplinkosauginę veiklą, rūpinosi Lietuvos kultūros vertybių atskleidimu, tyrimu, propaganda visuomenėje, lėšų rinkimu Vilniaus senamiesčio tvarkymui, Žemutinės pilies atstatymui, kitų paminklų restauravimui. Fondas rūpinosi praeities kultūros paveldo įprasminimu pastatant paminklus nusipelnusiems krašto žmonėms, kėlė viešumon bažnyčių, vienuolynų gražinimo religinėms bendruomenėms klausimus. LKF Kauno taryba organizavo visuomenės protestus dėl neapgalvotų statybų, galinčių pakenkti Šv. Gertrūdos, Bernardinų, Šv. Jurgio bažnyčioms, rūpinosi M. K. Čiurlionio galerijos atstatymu, senųjų knygų apsauga. Prie LKF įsteigta (1988 m.) „Vilnijos“ draugija Pietryčių Lietuvos tautiškumui gaivinti, kiek vėliau susibūrė „Karių kapų“, „Prūsos“ klubai. Pastarasis kėlė tikslą rūpintis Kaliningrado srityje gyvenančių

²⁹¹ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programa. *Atgimimas*, 1988, Nr. 3. – 2 p.

²⁹² Genzelis B. *Istorija ir mes. Kalbos, straipsniai, atsiminimai*. Vilnius, 1998. -26 p. B. Genzelio teigimu, paminklosauginį ir gamtosauginį judėjimą išprovokavo ne tiek partiniai hierarchai, kiek be skrupulų užaugę technokratai. Su šia problema susidurta ir Rusijoje – ten taip pat niokota gamta (atsirado „didieji gamtos pertvarkytojų“ planai), dangstantis technikos pažanga, naikinti istoriniai paminklai. Pasirodė projektai per Vilniaus senamiestį, Rasų kapines ir kitas istorines vietas nutiesti magistralės, išgriaunant ištikus miesto kvartalus (panašiai planuota Kaune ir kituose Lietuvos miestuose). Šie technokratų užmojai susilaukė griežtos visuomenės reakcijos. (Genzelis B. *Imperijai griūvant...* -188 p.).

²⁹³ Bauža Č. Kova dėl nepriklausomos demokratinės Lietuvos. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007. -606, 608 p. 1987 m. gegužės mėnesį studentai, paminklosaugininkai, mokslinių institutų darbuotojai susibūrė į „Santarvės“ draugiją (vėliau pavadinta „Žemyna“). Tai buvo neformali organizacija – klubas, kuriame viešai diskutuota aplinkos apsaugos ir kitais klausimais. Panašiai veikė ir 1987 m. kovo mėnesį įsteigta „Talka“, vadovaujama Gintaro Songailos. Ji kvietė vilniečius teikti pagalbą archeologų tyrimams Žemutinės pilies teritorijoje, Katedros požemiuose, rengė Kernavės piliakalnių, Baltadvario pilies (Molėtų raj.) ir kitų paminklų tvarkymo talkas, protestavo prieš projektuojamas automagistralės, pažeidžiančios Rasų kapinių teritoriją, tiesimą. Kaune atkurtas „Atgajos“ klubas organizavo viešas diskusijas, prisidėjo prie senamiesčio tyrimų, tvarkė architektūriniu istoriniu atžvilgiu vertingas apleistas miesto vietas. (Ten pat. -607, 608 p.)

²⁹⁴ Formaliai LKF įsteigė LSSR Kultūros ministerija, kaip centrinės Maskvoje veikusios atitinkamos institucijos padalinį, tačiau faktiškai LKF veikė nepriklausomai. Ten pat. -608 p.

lietuvių reikalais bei senųjų krašto gyventojų prūsų kultūros reliktais.²⁹⁵ Valdžia kaip vieną iš priežasčių, paskatinusių nepageidaujamų tendencijų atsiradimą neoficialių visuomeninių sambūrių veikloje, pripažino valdžios kontroliuojamų visuomeninių organizacijų (Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, Kovos už blaivybę draugija ir kt.) neveiklumą, jų viduje įsigalėjusį formalizmą ir biurokratinę rutiną, dėl to numatyta atnaujinti šių organizacijų vadovybę jaunesniais ir energingesniais žmonėmis, kurie sugebėtų atgaivinti jų veiklą.²⁹⁶

Didelis visuomenės dėmesys skirtas paminklinei skulptūrai. Pasak Giedrės Jankevičiūtės, 1988 m. Lietuvoje kilo „paminklomanijos“ banga: visuomenės pokyčiai leido keisti memorialinius ženklus. Maždaug iki 1993 m. buvo nugriauti reikšmingiausi paminklai socialistinei santvarkai bei jos kūrėjams ir atstatyti ar iš naujo pastatyti paminklai, simbolizuojantys kovas už nepriklausomybę bei pagerbiantys reikšmingiausius asmenis ir įvykius.²⁹⁷ Atgimimo paminklų, pastatytų ir atstatytų 1988-1991 m. sąvade - religiniai paminklai (kryžiai, koplytstulpiai, koplytėlės, šventųjų skulptūros), valstybingumo (laisvės kovų, nepriklausomybės, paminklai valstybės veikėjams – daugiausia Vytautui), paminklai tremtiniais, stalinizmo aukoms, „tautos kančioms“ atminti, visuomenės ir kultūros veikėjams (J. Basanavičiui, M. Valančiui, J. Tumui-Vaižgantui, J. Šliūpui, V. Kudirkai ir kt.; įsidėmėtina, kad nėra nei vieno paminklo XVI-XIX a. I pusės valstybės ar kultūros veikėjui), taip pat keletas žydų žudynių vietose, Mažosios Lietuvos istorinei atminčiai įamžinti. Šio sąvado pratarinėje rašoma: „Tautos atmintis prisikelia dvasine jėga. Ji atsiveria paminklais – atstatytais ir naujai pastatytais. Atstatytais, nes stalinizmo metais dešimtys mums brangių paminklų buvo sunaikinta, tarsi į nebūtį išstremta. Per trumpą Atgimimo laiką miestuose ir rajonuose iškilo daug naujų paminklų“.²⁹⁸ Pasikeitus Lietuvos valstybiniam statusui 1988-1989 m. siekta rekonstruoti įvairius tarpukario metų Lietuvos Respublikos atributus. Buvusiųjų paminklų atstatymo akcijos apėmė visą Lietuvą, apie jų atidengimo ceremonijas, statybos rūpesčius išsamiai informuodavo spauda. Paminklų atstatymas buvo suvokiamas kaip simbolinis aktas. Šiuo atveju buvo svarbus atstatymo faktas ir paminklo informatyvumas, o estetiškos savybės turėjo antraeilę reikšmę (panašiai ir 3-4 dešimtmečių paminklai buvo vertinami kaip atminimo ženklai, jų estetinė pusė tebuvo papildomas priedas prie dokumentinio turinio). Tiek tarpukario jaunoje

²⁹⁵ Ten pat. -608 p.

²⁹⁶ Streikus A. Išsivadavimas iš sovietinės kultūros kontrolės sistemos gniaužtų. *Kultūros aktualijos*, 2008, Nr. 4 (63). -33 p.

²⁹⁷ Jankevičiūtė G. Apie paminklus tautinio atgimimo laikotarpiais. Lietuva 1918-1940 ir 1988-1993. *Menotyra*, 1995, Nr. 2. -56 p.

²⁹⁸ *Atgimimo paminklai: „Politikos“ žurnalo priedas*. Sud. Semaška A. Vilnius, 1991. -3 p. Šis leidinys, į kurį buvo atrinkti „didžiausią istorinę ir meninę vertę turintys paminklai“, turėjo pasitarnauti ir kaip vadovas keliautojams, norintiems pamatyti vieną ar kitą atgimimo paminklą. (Ten pat. -3 p.).

tautinėje valstybėje, tiek 9 dešimtmečio tautinio atgimimo laikotarpiais paminklai Lietuvos visuomenei buvo svarbūs savo konsoliduojančiu poveikiu.²⁹⁹

Netrukus po Nepriklausomybės atkūrimo, visuomenės susidomėjimas paveldo išsaugojimu ėmė labai greitai rimti. Nors spaudoje ir buvo raginama nepalikti šio reikalo vien intelektualų ar valdžios malonei, gerą dešimtmetį nebepavyko platesniu mastu įtraukti gyventojų į paminklotvarkos darbus, ir visuomeninė paveldo apsauga, išskyrus pavienių entuziastų bandymus burtis į „suinteresuotos visuomenės“ organizacijas bei atskirų piliečių pastangas išsaugoti pavienius paveldo objektus, iki maždaug 1998 m. taip ir nepasiekė reikšmingesnių rezultatų, - konstatuoja R. Čepaitienė.³⁰⁰ Sunku vienareikšmiškai įvardinti tokios situacijos priežastis. Filosofas, vienas iš 1990 m. Lietuvos kultūros kongreso organizatorių Krescencijus Stoškus, kalbėdamas apie pakilias idealistines Atgimimo laikotarpio nuotaikas, pažymi, jog anuo metu veikė ta pilietinė visuomenė, kurios dabar pasigendama. „Pirmojo Kongreso³⁰¹ metu beveik nebuvo matyti, kas valdžioje, o kas už jos – visi buvome savo šalies piliečiai“.³⁰² Tačiau, pasak filosofo, trumpas Sąjūdžio formavimosi laikotarpis nesukūrė pilietiškumą palaikančių struktūrų, netrukus prasidėjo valdžios susvetimėjimas ir atsiribojimas nuo žmonių iniciatyvos. „Buvo visos prielaidos valdžios ir visuomenės bendradarbiavimui, tik tą bendradarbiavimą reikėjo paversti taisykle. Dėl valdžios ir visuomeninių organizacijų bendradarbiavimo būdų juk buvo galima diskutuoti. Bet to neįvyko“.³⁰³ Posovietinėje valstybėje, kur judėjimas demokratijos link buvo stabdomas kelių politinio vadovavimo kartų, nebuvo skatinama iniciatyva ir nebuvo įsisąmoninta, kad visuomenė gali būti atsakinga už savo ateitį.³⁰⁴ Tokias tendencijas pirmiausia sąlygojo ilgametė sovietinės totalitarinės sistemos patirtis, kai valdžia buvo prisiskyrusi sau absoliučią sprendimų teisę, o visuomenė tegalėjo jiems pritarti ir vykdyti. Atvira diskusija visuomenei rūpimais klausimais buvo uždrausta pusšimtį metų, tad atgavus nepriklausomybę, tiek valdžiai, tiek ir pačiai visuomenei buvo sunku suvokti, jog visuomenės dalyvavimas įvairių

²⁹⁹ Jankevičiūtė G. Apie paminklus tautinio atgimimo laikotarpiais. Lietuva 1918-1940 ir 1988-1993. *Menotyra*, 1995, Nr. 2. -60 p.

³⁰⁰ Čepaitienė R. *Laikas ir akmenys*. -322, 323 p.

³⁰¹ Lietuvos kultūros kongresas, įvykęs 1990 m. gegužės 18-20 dienomis Vilniaus sporto rūmuose ir sukvietęs daugiau kaip tris tūkstančius dalyvių - pasaulio lietuvių - kultūrininkų - turėjo, iniciatorių nuomone, atkreipti visuomenės ir vyriausybės dėmesį į sudėtingą šalies kultūros būklę, kartu ieškoti racionaliausių būdų negandoms įveikti. Kongreso idėja kilo iš spontaniško kūrybinių sąjungų, mokslininkų bei kitų kultūros žmonių pasipriešinimo buvusios valdžios struktūrų nuostatai į kultūros problemas. Kongresas aprėpė visas svarbiausias kultūros sritis ir klausimus (tarp jų ir šalies kultūros paveldo išsaugojimo). Vis dėlto, kaip rašė kongreso rengėjai, dalyvių pateikti pasiūlymai, projektai iš vyriausybės susilaukė daugiau formalaus palaikymo, ir vėliau, formuojant kultūros politiką bei priimant konkrečias programas, į juos mažai tebuvo atsižvelgta. *Lietuvos kultūros kongresas*. Vilnius, 1991. -xvii, 843 p.

³⁰² Sąjūdis, valdžios atsiribojimas, visuomenės viltys. (D. Rasteniūnės pokalbis su K. Stoškumi). *Liaudies kultūra*. 2008, Nr.3. -8 p.

³⁰³ Ten pat. -8 p.

³⁰⁴ Paveldo apsauga priklausys nuo žmonių. (Pokalbis su H. Stovelu; parengė A. Kasperavičienė). *Literatūra ir menas*. 1997, Nr. 35. -1 p.

sprendimų priėmimo procese yra ne tik norma, bet ir būtinybė demokratinėje valstybėje. Deja, ir šiandien tarp visuomenininkų ir valstybės valdžios institucijų vyrauja veikiau „nesusikalbėjimas“, ar net konfliktas, nei tarpusavio dialogas ir bendradarbiavimas.³⁰⁵ Negausios paveldosauga suinteresuotos visuomeninės organizacijos nelaikomos lygiaverčiu, kompetetingu partneriu sprendžiant kultūros paveldo apsaugos klausimus, nors ir deklaruojama, jog paveldas priklauso žmonėms, o valstybė ir specialistai yra tik tarpininkai, saugojantys jį žmonių vardu.³⁰⁶ Kaip jau minėta, Atgimimo metu ir dar anksčiau pasireiškė įvairios visuomenės organizavimosi, nesusitaikymo, protesto, pasipriešinimo formos, telkėsi daugybė sambūrių, judėjimų (folkloro ansambliai, ramuvos, dainos klubai, žygeivių, intelektualų diskusijų klubai ir t. t.). Anot K. Stoškaus, sovietmečiu priešas buvo aiškus, aiškus poreikis išlaikyti tautiškumą.³⁰⁷ Po nepriklausomybės atstatymo, kai pavojaus tautai „ištirpti“ tarsi nebeliko, nuslopo ir visuomenės poreikis vienyti bendrai kovai, kurios dalis buvo ir tautos istorinės atminties išsaugojimo darbas. Pokomunistinės visuomenės pasižymi daugeliu bendrų ir specifinių bruožų, skiriančių jas nuo liberalių / demokratiškų Vakarų režimų, turinčių gerokai ilgesnę nepertraukto tęstinumo ir pilietinio dalyvavimo patirtį. Jų socialiniai saitai yra netvirtai, sutrūkinėję beveik išsyk po trumpo revoliucinio pakilimo laikotarpio, prasidėjus buvusios „liaudies nuosavybės“ dalyboms ir jas lydėjusioms ekonominėms bei politinėms krizėms.³⁰⁸ Nors tiek politikai, tiek administracinės institucijos nuolatos artikuluoja „pilietinės visuomenės“ svarbą, tai tėra retorika, kol kas turinti nedaug ką bendra su realybe.

3. 2. Paveldo verčių supratimas šiandieninėje Lietuvos visuomenėje

Tyrinėtojai mini ir kultūrinės didelės Lietuvos visuomenės dalies atsiribojimo nuo paveldosaugos reikalų priežastis: 1) vis dar sunkiai suvokiama paveldo reikšmė bei vertė individualiam ir grupiniam tapatumui³⁰⁹ (tarkim, vietos bendruomenės ar konkrečios grupės – socialinės, konfesinės ir kt.³¹⁰, o ne tik nacionaliniam identitetui); 2) dar nėra įsisąmoninta ir istorinės aplinkos – kultūrinio

³⁰⁵ Mauliūtė G. *Suinteresuota visuomenė ir kultūros paveldas. Lietuvos patirtis*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, 2005. -30 p.

³⁰⁶ Ten pat. -30, 32, 45 p.

³⁰⁷ Sąjūdis, valdžios atsiribojimas, visuomenės viltys. (D. Rastenienės pokalbis su K. Stoškumi). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -6 p.

³⁰⁸ Samalavičius A. *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius, 2008. -38 p.

³⁰⁹ Čepaitienė R. Nūdienė Lietuvos paveldosauga: keletas mąstymo klišių. 2006 05 02. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/47181> [žiūrėta 2009 02 09].

³¹⁰ Paveldo reikšmė bendruomenėms pabrėžiama Europos Tarybos Pagrindinėje konvencijoje dėl kultūros paveldo vertės visuomenei (vadinamoji Faro konvencija, paskelbta pasirašyti 2005 m. ir dar neįsigaliojusi). Dokumente vartojama *paveldo bendruomenės* sąvoka, kuria įvardijami „žmonės, vertinantys konkrečius kultūros paveldo aspektus ir norintys, kad šis paveldas būtų palaikomas ir perduodamas ateities kartoms viešųjų veiksmų pagrindu“ (2 str. <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=199&CM=8&CL=ENG>> [žiūrėta 2009 03 15]. Tai konkrečiai neapibrėžtos bendruomenės, kurias nepriklausomai nuo jų etninės prigimties ar religinių įsitikinimų, vienija teisė

kraštovaizdžio – vertė³¹¹ (mieliau gyventi aplinkoje, kurioje yra praeities pėdsakų, - praeitis, įkūnyta architektūros pavelde, padeda sukurti komfortišką ir subalansuotą gyvenimo aplinką³¹²); 3) su kai kuriomis kultūros vertybių rūšimis jaučiamas susvetimėjimas, trukdantis jas laikyti „savomis“, taigi – „gintinomis“, kaip ir prieškarui didžiuojamasi dažniausiai tik selektyviai atrinktais ir smarkiai mitologizuotais laikotarpiais³¹³ (tarp jų paprastai nepatenka bendros Lenkijos – Lietuvos valstybės laikotarpis³¹⁴; atskiras klausimas – ambivalentiškai santykiai su sovietiniu palikimu, Mažosios Lietuvos, etninių ir konfesinių mažumų paveldo pažinimo spragos), nes dėl istorinės raidos ypatumų Lietuvoje nesusiklostė stabilus ir ilgalaikis istorinio ir kultūrinio tęstinumo jausmas.³¹⁵ Akivaizdu, jog paveldo, kaip objektyvaus praeities vaizdo, išsaugojimas tiesiogiai priklauso nuo to, ar visuomenė kultūros išteklius suvokia be išankstinio nusistatymo, priešiško, perdėtos meilės ar neapykantos ir vertina juos netendencingai bei tolerantiškai.³¹⁶ Čia turbūt labiausiai reikėtų kolektyvinių – mokslininkų (istorikų, menotyrininkų, etnologų, architektūrologų, paveldosaugininkų), kultūrininkų, politikų ir visuomenininkų pastangų formuojant šiuolaikišką, moksliskai pagrįstą visuomenės *istorinę kultūrą*³¹⁷, apimančią įvairias su praeities palikimo sfera susijusias idėjas ir elgesio modelius, prisidedant prie jos turtinimo, racionalizavimo. Svarbiausias istorinės kultūros sandas – istorinė sąmonė, arba atmintis, (apibendrintai tariant, tai skirtingų praeities supratimų ir požiūrių į ją visuma³¹⁸, o ši praeities suvokimą

į jų bei visos Europos kultūros paveldą. (Gražulevičiūtė – Vileniškė I. Žmogaus teisė į kultūros paveldą – viena iš prigimtinių žmogaus teisių. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius, 2006. -11 p.).

³¹¹ Čepaitienė R. *Laikas ir akmenys*. -317 p.

³¹² Riaubienė E. *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. (Daktaro disertacija). Vilnius, VGTU, 2003. -1 p.

³¹³ Čepaitienė R. Nūdienė Lietuvos paveldosauga: keletas mąstymo klišių. 2006 05 02.

<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/47181> [žiūrėta 2009 02 09].

³¹⁴ Atotrūkis nuo aristokratinės kultūros palikimo įsitvirtino jau tarpukariu, kai dominavo tautinės valstybės kūrimosi problemos ir dvaro (lenkiškos) kultūros paveldu visuomenė nesidomėjo. (Žaltauskienė V. Kai kurie buvusių dvarų sodybų parkų raidos aspektai. Iš *Kultūros paminklai*. 2002, Nr. 9. -32p.; Mačiulis D. Dvarų kultūrinio palikimo likimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940). Iš *Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis, perspektyvos. Konferencijos tezės*. Kaunas, 2002. -15 p.).

³¹⁵ Čepaitienė R. Nūdienė Lietuvos paveldosauga: keletas mąstymo klišių. 2006 05 02.

<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/47181> [žiūrėta 2009 02 09].

³¹⁶ Riaubienė E. *Lietuvos architektūros paveldosauga...* -33 p.

³¹⁷ Šiuolaikiniame mokslo diskurse istorinės kultūros kategorija apjungia istorinės atminties dabartinės raiškos formas (paminklai, gatvių pavadinimai, muziejai), sritis (menas, politika, mokslas, mokykla, kultūra) ir strategijas (politinė valdžios kova, mokslinis tyrimas, meninė kūryba, mokyklinis ir užmokyklinis lavinimas, paveldosauga). Į minėtas formas, sritis ir strategijas istorinės kultūros teorijoje žvelgiama kaip į tokią praeities įprasminimo veiklą, kuria siekiama spręsti dabar išskylančias problemas – identiteto paieškų ir stabilizavimo, emancipacijos, tautinės savigarbos. (Čepaitienė R., Šermukšnytė R. Istorija, politika ir paminklai. *Naujasis židinys - aidai*. 2003, Nr. 5. -269 p.).

³¹⁸ Bumblauskas A. Akademinės istorijos ir istorijos didaktikos sankirta. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis*, Nr. 2. Sud. Poviliūnas. Vilnius, 1997. -62 p. „Istorinės sąmonės“ terminą į mokslinį diskursą įvedė XX a. vid. vokiečių „atnaujintos istorikos“ mokyklos pradininkas Jörn Rüsen, išskirdamas keturis šios sąmonės tipus. Plačiau žr.: Rüsenas J. Pasakojamosios galios raida, mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2*. -35-45 p.

lemia noras susigaudyti dabartyje bei ateities lūkesčiai³¹⁹). Istorinė sąmonė veikia visuomenės poreikius, tampa svarbiu visuomenės permainų varikliu. Dažnai ji yra prielaida visuomenės pasaulėžiūros ir veiklos principams formuotis. Ji daro įtaką visuomenės kultūrinei, ūkinei, politinei ir valstybinei raiškai.³²⁰ Istorinė sąmonė lemia tam tikrų tradicijų kultivavimą, istorinių paminklų išsaugojimą, rūpinimąsi praeities kultūrinėmis vertybėmis, minėtinas datas, tautines ir valstybines šventes, istorinių asmenybių vardų, įvykių bei reiškinių įamžinimą ir pan.³²¹

Nauji visuomeninio gyvenimo poreikiai, kuriuos apibendrintai išreiškia įvairiose aplinkose deklaruojama pilietinės visuomenės formavimosi būtinybė, taip pat eurointegracijos, globalizacijos procesai³²² verčia peržiūrėti santykį su kultūriniu paveldu Lietuvoje. Bendras paveldo integracijos į šiandieną ir istorinės kultūros kūrimo bruožas yra tas, kad reikalinga istorinių interpretacijų, tinkamų šių dienų poreikiams³²³, atranka.³²⁴ Atsigręždami į praeitį mes iš esmės sprendžiame ir ateities, ir dabarties problemas, stengiamės atsakyti į klausimus, kurie kyla mums šiandien.³²⁵ Tokiu būdu praeitis ir materialios ar nematerialios jos liekanos teikia pagrindą formuotis dabarties kultūriniais identitetams. Sutinkant su istoriku prof. Alfredu Bumblausku, galima sakyti, kad istorijos mokslas turėtų padėti korektiškai suformuluoti klausimus praeičiai ir ateičiai, analizuoti tai, kas sukelia įtampos židinius visuomenės sąmonėje, o tyrimų didaktinė refleksija užtikrintų tyrimų rezultatų integravimą į istorinę sąmonę ją koreguojant ir skaidrinant.³²⁶ Kitaip nei sovietinės sistemos sąlygomis, šiandien Lietuvos istorikai (taip pat ir paveldosaugininkai) turi galimybę tapti visuomenės lūkesčių ir poreikių ekspertais bei įgyvendintojais (o kartu suteikti istorinės kultūros kūrimo darbui daugiau konceptualaus

³¹⁹ Poviliūnas A. Naujų istorijos didaktikos metmenų ieškant. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis*, Nr. 2. -10 p.

³²⁰ Miknys R. XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės Vilniaus miesto asmenys, įvykiai ir reiškiniai, kaip miesto istorinės kultūros formavimosi veiksnys: problemos apibrėžimas. Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. -41,42 p.

³²¹ Ten pat. -42 p.

³²² Didėjantis atvažiuojamasis ir vietinis turizmas skatina ieškoti naujų paveldo išteklių ir jų pateikimo būdų, identifikuoti ir išryškinti bendraeuropinius praeities aspektus ir kultūros vertybes, įtraukti į paveldosaugos procesus daugiau suinteresuotų grupių. Kita vertus auga savito regioninio bei nacionalinio tapatumo paieškų poreikis. Tam būtina stiprinti specifinių „lietuviškų“ (nebūtinai etnolingvistine prasme), regioninių ar lokalinių paveldo produktų, kurie užsienio turistų akyse sietusi su vietine egzotika, aktualinimą. Tai daryti jau dabar padeda besiplėtojantis kaimo turizmas, regioninės šventės, tradiciniai amatai ir kt. (Čepaitienė R. Daugiakultūrių miestų paveldas: interpretacijos problemos ir galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21. -87, 90 p.).

³²³ Faro konvencijoje įvardijami šie pagrindiniai kultūros paveldo apsaugos bei naudojimo tikslai: gyvenimo kokybės gerinimas, taikios demokratinės visuomenės formavimas, kultūrų dialogo ir kultūrinės įvairovės bei tvarios raidos užtikrinimas. (Preambulė, I dalies I straipsnis). <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=199&CM=8&CL=ENG>> [žiūrėta 2009 03 15]

³²⁴ Nikžentaitis A. Pratarė. Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. Nikžentaitis A., Ragauskas A. Vilnius, 2004. -6 p.

³²⁵ *Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui*. Aut. Bumblauskas A., sud. Dabašinskas G. Vilnius, 1998. -8 p.

³²⁶ Ten pat. -9 p.

kryptingumo, pagrįstumo ir sąmoningumo³²⁷). Kita vertus, akivaizdu, kad naujų mokslinių tyrimų krypčių pasiekimai, apskritai visa istoriografijos įvairovė, vis dar sunkiai skinasi kelią į visuomenės istorinę sąmonę, kuri po Atgimimo laikų lūžio toliau beveik nekito.³²⁸ Pilietinė visuomenė yra tiesiogiai susijusi su tam tikra maksima susigrąžinti savo istoriją: juk mūsų istorinė sąmonė, suformuota Jono Basanavičiaus ir aušrininkų, iš tikrųjų buvo labai selektyvi.³²⁹ Galima sakyti, kad tokia ji išliko ir sovietiniu laikotarpiu. Aktualesnis, ko gero, būtų daugiaspektę istorinę atmintį kuriantis istorinis naratyvas, postuluojuantis kritiško ir visuminio istorijos suvokimo poreikį.³³⁰

Tyrinėtojai pastebi, kad Vidurio Europoje, taigi ir Lietuvoje lig šiol dominuoja monoperspektyvus³³¹ etnocentrisis istorijos ir kultūros paveldo supratimas.³³² Tai neretai trukdo spręsti įsisenėjusius probleminius, prieštarigus ar net konfliktinius tam tikro praeities palikimo įpaveldinimo ir išsaugojimo klausimus. Etninis nacionalizmas yra linkęs į izoliaciją, svetimšalių baimę, atsiribojimą nuo modernizacijos ir globalizacijos, – konstatuoja Vladimir Tismaneanu.³³³ Sovietmetis nebuvo palankus nacionalizmo pagimdytų tarpetninių konfliktų, įtampų bei stereotipų įveikimui, veikiau jie būdavo slopinami, užtušuojami ar ignoruojami.³³⁴ Pati komunizmo ideologija užaštrino priešiško „kitoniškumui“, teroro prieš žmones klasiniu, religiniu, etniniu, kultūriniu pagrindu reiškinius. Valdžios skiepijamai didžiarusiškai „didžiojo brolio“ ideologijai, rusifikacijai priešintasi puoselėjant tautinį istorinį naratyvą – kilnią ir šventą istoriją³³⁵, primenančią herojinę poemą, pilną kančių ir kovų su priešais, nuolat grasinusiai tėvynei, bet taip pat ir įkvepiančią tautinių herojų žygdarbiais, galingų valdovų pergalėmis, leidžiančią didžiulius praeities galybės ir klestėjimo „aukso amžiumi“. Svarbiausia

³²⁷ Čepaitienė R., Šermukšnytė R. Istorija, politika ir paminklai. *Naujasis židinys – aidai*. 2003, Nr. 5. -270 p.

³²⁸ Istorikas – dabarties istorinės sąmonės ekspertas? (Diskusija apie Lietuvos istorikų I suvažiavimą, istoriją ir pilietinę visuomenę bei istorijos dėstymą mokyklose). *Kultūros barai*, 2005, Nr. 11. -2, 5 p.

³²⁹ Ten pat. -4 p.

³³⁰ Ten pat. -5 p.

³³¹ Postmodernistinis *multiperspektyvumo* principas priešingai, reikalauja žvelgti į pasaulį iš skirtingų, aksiologiškai lygiaverčių taškų – iš čia kyla fundamentalus tolerancijos principas. (*Gyvosios istorijos programa*. -10 p.).

³³² Nikžentaitis A. Pratarmė. Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. -7 p.

³³³ Tismaneanu V. *Išsivadavimo fantazijos. Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas*. Vilnius, 2003. - 138 p.

³³⁴ Čepaitienė R. Kultūros paveldas ir lietuviškasis tapatumas. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė...* -48,49 p. Iki šiol komplikuoja ir skaudi tema lieka atsakomybės už holokausto akcijas Lietuvoje klausimas. Sovietmečiu, perkėlus atsakomybę už masines žydų žudynes naciams ir mitologizuotiems „buržuaziniams nacionalistams“, istorinės sąmonės lygmeniu ši problema liko neišspręsta. (Čepaitienė R. Daugiakultūrių miestų paveldas: interpretacijos problemos ir galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21. -95 p.).

³³⁵ E. Gudavičius dominavusią sovietiniam diskursui opozicinę laikyseną įvardijo kaip *romantinę* ir išskyrė tokius šią laikyseną formavusius prasminius akcentus: „Lietuva nuo jūrų iki jūrų su Vytautu Didžiuoju“ bei „labai gražus nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetis“. Iš šio „paveikslėlio“ iškrisdavo bajorija ir dvarų kultūra, nes visa tai buvo lenkiška, tuo tarpu valstiečiai „labai geri ir gražūs, nes jie kalbėjo lietuviškai ir puoselėjo mūsų kultūrą“. Iki Vytauto valstybės istorijos arenoje tematomi „narsūs lietuviai“, o po Vytauto iš karto parsideda „prakeiktas sulenkėjimas“ – taigi, Daukanto vaizdiniai. Tokiuose kontekstuose buvo vykdomos lietuviybės paieškos. (*Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakinės istorijos epizodų*. (Edvardą Gudavičių kalbina A. Švedas). -135 p.). Beje, E. Gudavičius pripažįsta, jog ir jam pačiam kurį laiką buvo nesvetimas romantiškas, maironiškas požiūris į Lietuvos istoriją. Romantizmo „akinius“, pasak jo, padėjo nusiimti studijos universitete bei įvairios literatūros skaitymas. (Ten pat. -158 p.).

idealizuotos praeities bei jos istorinio ir kultūrinio palikimo funkcija buvo tautinio tapatumo bei siekio atkurti nepriklausomą valstybę pagrindimas. Šis pakilus mitas skatino patriotizmą, gyvavo kaip visuomenės vienybės, sanglaudos jėga.³³⁶ Kita vertus iš esmės jis ugdė konservatyvią, į praeitį orientuotą istorinę savimone, neatsižvelgė į europinį, pasaulinį kontekstą, pernelyg homogenizavo istoriją, neretai „užmiršdamas“ socialinius, politinius prieštarumus, apeidamas mažumų istorijas. Tačiau visuomenė nėra homogeniškas darinys. Iš tikrųjų ji vis labiau darosi heterogeniška – skaidosi į smulkesnes „įsivaizduojamas bendruomenes“³³⁷. Tai gali būti siejama su demokratizacija – šiuolaikinį pasaulį stipriai veikiančiu tautų, etninių, socialinių grupių ir atskirų asmenybių išsivadavimo ir išsilaisvinimo sąjūdžiu, kuris iškelia įvairių mažumos grupių atminties formas. Praeities atkūrimas yra integrali jų tapatybės įtvirtinimo dalis.³³⁸

Sovietinė ideologija lėmė savus politinės ir kultūrinės nelaisvės šampus. Negalėdamos laisvai skleistis ir aptikti adekvačių formų, lietuviškosios tapatybės paieškos užsisklendė kultūros sferoje, neretai iškreipdamos istoriškai ir pasaulėžiūriškai adekvačią kultūros reiškinių vertinimą.³³⁹ Didžioji dalis su lietuviškumu siejamų fenomenų, įžvelgiant juose tapatybės palaikymo prasmes, priimti kaip absoliučiai vertingos, nekritikuotinos kultūros dalis. Tarkim, niekas neklausė apie Trakų pilies atstatymo autentiškumą, apie pilies kaip istoriškai – kultūrinio statinio vertę. Panašią lietuvių kultūros reiškinių funkciją atliko ir kiti senovės fenomenai: iš pagonybės laikų likę ar šiaip keistos formos akmenys, medinės bažnyčios, prieškarinio kultūros veikėjų tėviškės, sovietinių rašytojų vaikystės vietos lietuviškosios tapatybės ieškančiai savimonei buvo tapatūs ir lygiaverčiai reiškiniai.³⁴⁰ Prieškario Lietuvoje kultūrinės ir istorinės atminties stoka, su ja susijusių pasakojimų nebuvimas ar jų neaiškumas buvo atsveriami tautos didingos būtovės nuojautomis - tautiškumo įvaizdžių emocinis priimtumas, o ne gilumas, išbaigtumas ar istorinis teisingumas skatino juos priimti ir plėtoti³⁴¹ (kaip rašo V. Kavolis, lietuviams apskritai yra būdingas emociingas santykis su savo istorija³⁴²). Šie romantizuoti, idealizuoti

³³⁶ Kolektyvinės praeities restauracijos programa, priešpastatoma istorinės atminties naikinimo ideologijai, kurią primeta pavergėjų režimas, yra itin reikšminga. Mitai, istorija, kultūrinės tradicijos pasitarnauja ne tik kolektyvinės atminties stiprinimui, bet ir skirtingiausių pavergtos visuomenės sluoksnių konsolidacijai. Kolektyvinis intelektualinių sluoksnių susidomėjimas praeitimi atsveria kolonizuotų bendruomenių negatyvumą, inertiškumą ir tampa pozityvia ateities konstravimo programa, suvienijančia bendram socialiniam veiksmui. Tačiau žlugus kolonijiniam režimui ir pakitus visuomenės būviui, hiperbolizuotas savojo pozityvumo teigimas, anksčiau atlikęs visuomenės konsolidavimo ir grupinio identiteto formavimo funkciją, tampa akivaizdžia kliūtimi formuoti racionaliai savivokai, kuri būtina realistiškai tautinių institucijų rekonstrukcijai. (Samalavičius A. Intelektualai postkolonijinėse / postkomunistinėse erdvėse: mentaliteto savybių kontūrai. Iš *Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos*. Vilnius, 2002. -232, 233,235 p.).

³³⁷ Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius, 1994. -187 p.

³³⁸ Nora P. Pasaulinė atminties viešpatija. Iš *Europos kultūros profiliai*. -17 p.

³³⁹ Putinaitė N. *Šiaurės Atėnų tremtiniai: lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX amžiuje*. Vilnius, 2004. - 160, 163 p.

³⁴⁰ Ten pat. -158-160, 163 p.

³⁴¹ Ten pat. -10, 11p.

³⁴² Kavolis V. *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Čikaga, 1986. -146 p.

lietuvių tautos istorijos vaizdiniai, susiję su savo tautos, jos baltiškųjų šaknų, didingos praeities aukštiniu, gyvavo ir sovietmečiu.³⁴³

Tyrinėtojai atkreipia dėmesį į daugelį paralelių gretindami XIX a. pabaigos ir XX a. antros pusės nacionalinius sąjūdžius Lietuvoje. Etnologo Vyčio Čiubrinsko teigimu, jiems būdingas etnonacionalistiškai nusiteikusių inteligentų domėjimasis liaudies kūryba, ypač tautosaka. Tiek vienu, tiek kitu – romantizmo ir neoromantizmo laikotarpiu liaudies, arba etnokultūra, figūravo kaip nacionalinio identiteto sudedamoji dalis³⁴⁴ (galima pridurti – ypač svarbi dalis).

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo siekiama atkurti prieškarinio kultūros ir švietimo tradicijas. Lietuvos kultūros kongresas 1990 m. aiškiai parodė šias tendencijas: švietimo srityje buvo siekiama sukurti „tautinę mokyklą“ (tautinio švietimo idėja buvo visapusiškai populiarinama žiniasklaidoje ir kitur).³⁴⁵ Bet ten pat Meilė Lukšienė jau abejojo skelbiamu tautiškumo turiniu: „Šiuo metu, norėdami apsaugoti mūsų kultūros tautiškumą, ar ne per daug beatodairiškai keliame kaimo tradiciją, laikydami ją vienintele mūsų tautos dvasios išraiška? Ar miesto kultūra ištiesai svetima tai dvasiai?“³⁴⁶ Dar 1970 m. T. Venclova rašė: „Visi žavimės liaudies menu ir tautosaka. Didelį ir labai vertingą darbą atlieka kraštotyrininkai; niekada nestinga lankytojų liaudies meno muziejuose ir folkloristų sueigose. <...> Tačiau kartais dėl to kiek pasiduodame „rezervato“ nuotakai ir primirštame kitą savo kultūros kryptį. Lietuvių nacionalinė tradicija yra ne tik liaudies skulptūra, dainos ar raudos; tai ir Vilniaus universitetas, ir Vilniaus architektūra, ir senasis bei modernusis Kaunas, ir Klaipėda, ir, pavyzdžiui, XVI-XVII amžiaus literatūra bei muzika. <...> Lietuva buvo šalis su nemenkomis profesionaliosios kultūros tradicijomis, atvira įvairių laikmečių ir stilių įtakoms. <...> Tačiau kas, išskyrus siaurus specialistus, rimčiau nusimano apie šešioliktojo ar septynioliktojo amžiaus Lietuvos

³⁴³ Pasak sociologės Irenos Šutinienės, visuomenės sąmonėje vyraujančios praeities interpretacijos buvo labiausiai įtakotos nacionalizmo ideologijos iki 1991 m. valstybės atkūrimo. 1989 m. Lietuvių kolektyvinė atmintis buvo sutelkta ties pagrindiniu nacionalizmo tikslu – nepriklausomybės atkūrimu, joje vyravo tautos herojiškos praeities, tautos kultūrinio savitumo ir tautinio atgimimo vertybės. 1991 m. „aukso amžiumi“ laikyta tarpukario Lietuva, populiariausia istorinė asmenybė buvo Vytautas. 1994 m. pastebimas „romantinio“ nacionalizmo požymių tautos praeities interpretacijose mažėjimas (menkėja tolimų laikotarpių svarba, istorijos herojų įvaizdžiai mažiau idealizuoti). (Šutinienė I. Tautos praeities interpretacijos ir nacionalizmo ideologija. Iš *Lietuvos socialinės panoramos kontūrai*. Vilnius, 1998. -52 p.; Šutinienė I. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2*. Sud. Poviliūnas A. Vilnius, 1997. -71, 88 p.).

³⁴⁴ Čiubrinskas V. Sovietinė Lietuvos etnologija / etnografija: istorinio materializmo ir etnokultūrinio romantizmo susitikimas. Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetys N. Vilnius, 1999. -168, 169 p.

³⁴⁵ Trinkūnas J. Etniškumas ir tautiškumas lietuvių kultūroje. Iš *Lietuvos sociologija amžių sandūroje*. Sud. Vosyliūtė A. Vilnius, 2001. -223 p.

³⁴⁶ Lukšienė M. Švietimo sistemos vieta kultūros procese. Iš *Lietuvos kultūros kongresas*. Sud. Kvieskienė G. Vilnius, 1991. -54 p.

poeziją, publicistiką, istoriografiją, teatrą, teisę, logiką, filosofiją? Stinga knygų šiais klausimais <...> o svarbiausia – stinga noro šį palikimą kaip pridera perprasti ir kūrybiškai panaudoti“.³⁴⁷

Akivaizdu, jog atitinkamos istorinės epochos kolektyvinė atmintis ir mokslinės interpretacijos neišvengiamai veikia ir požiūrius į jos materialųjį bei dvasinį paveldą.³⁴⁸ Sovietmečiu visuomenės paveldo sampratą ir vertinimą (kaip ir istorinę kultūrą apskritai) iš vienos pusės veikė „vienintelio teisingo“ atminties naratyvo diegimas, organizuotos „užmarštys“, informacijos kontrolė ir ribojimas, iš kitos – represuota, bet daugiau ar mažiau išlikusi ir perduodama neformalioje žmonių komunikacijoje atmintis, gyvybingos etnolingvistinio nacionalizmo nuostatos, tautinis istorinis pasakojimas. Pavyzdžiui, dėl LDK kultūros ignoravimo, kaip teigia menotyrininkas Vladas Drėma, kaltas XX a. lietuvių profesionalų architektų ir menotyrininkų obskurantizmas: tiek nepriklausomos prieškario, tiek Sovietinės Lietuvos, inteligentai laikėsi nacionalistinės pseudomokslinės ir pseudoistorinės teorijos, kad LDK palikimą Lietuvoje esą kūrė svetimieji – po Krėvos, Horodlės ir Liublino unijų viešpatavę lenkų bajorai, primetę Lietuvai savo kultūrą.³⁴⁹ Lenkišku laikytas bajoriškas paveldas netilpo į romantinį (daukantišką) Lietuvos istorijos vaizdinį, kuris išliko populiarus ir sovietmečiu.³⁵⁰ Be to komunistiniai laikai buvo nepalankūs feodalinės („išnaudotojų klasės“) kultūros palikimo tyrinėjimams, ieškojimui šio paveldo likučių už Lietuvos ribų (Baltarusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje) ir propagavimui. Tai lėmė LDK kultūros pažinimo ir įvertinimo spragas visuomenės istorinėje kultūroje. Šiandien vis dažniau keliama multikultūriškumo koncepcija, padedanti naujai vertinti valstybės integralumo ir įvairių tautinių grupių kultūros gyvavimo joje problemas.³⁵¹ Pavyzdžiui, kalbama apie LDK tautinio, kultūrinio ir religinio pliuralizmo arba tolerancijos fenomeną. LDK politinis centras Vilnius visados buvo atviras visiems ir vystėsi kaip daugelio kultūrų židinytis, kaip lietuvių, lenkų, baltarusių, žydų, vokiečių, karaimų, totorių ir kt. etnosų sostinė. Tad Vilnius turi puikią perspektyvą naujai miesto tautų ir kultūrų sugyvenimo formulei, orientuotai į pilietinės visuomenės kūrimą. Pabrėžiama, kaip svarbu siekti bendradarbiavimo tarp valstybės, miesto, etnokultūrinių, religinių bendruomenių, apskritai pilietinės visuomenės ir vengti tokių dalykų kaip tautiškas ir pilietiškas istorinėje kultūroje - istorijoje, atmintyje bei pavelde - tiesmuko priešpastatymo.³⁵² LDK paveldas labai

³⁴⁷ Venclova T. *Vilties formos (eseistika ir publicistika)*. -61, 62 p.

³⁴⁸ Čepaitienė R. Sovietinio laikotarpio istorijos ir paveldo įprasminimo problemos Vilniaus mieste. Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. -49 p.

³⁴⁹ Drėma V. *Dingęs Vilnius*. Vilnius, 1991. -393 p.

³⁵⁰ Čepaitienė R. *Laikas ir akmenys*. -289 p.

³⁵¹ Bumblauskas A., Potešenko G., Liekis Š. Pratarė. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. Vilnius, 2008. -11 p.

³⁵² Čepaitienė R., Čaplinskas A. R., Miknys R., Nikžentaitis A., Ragauskas A. (apibendrinimo autorius). Vietoje apibendrinimo: įprasminama istorinė raida Vilniaus mieste (situacijos analizė). Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. -60 p.

svarbus paremiant šiuolaikinėje situacijoje aktualias pilietines tautinės tapatybės dimensijas. Sociologinių tyrimų duomenys rodo, kad nors populiariose LDK interpretacijose yra išlikę ir daliai žmonių tebėra aktualūs tradiciniai tautinio naratyvo mitai (LDK „nuo jūros iki jūros“, LDK herojai, herojiškos kovos), tačiau šie mitai iš dalies perinterpretuojami modernesnių vertybių – pilietiškumo, tolerancijos, europietiško - pagrindu. Pastarosios vertybės sudaro didelę LDK paveldo reikšmingumo kriterijų dalį, taip pat žmonėms svarbūs šias vertybes išreiškiantys LDK istorijos aspektai: LDK europietiškas, pilietinio teritorinio lietuviškumo, tolerancijos tradicija ir kt. Kita vertus žmonėms mažai svarbūs daugiakultūriškumo aspektai, susiję su domėjimusi „kitais“ – LDK etninių mažumų kultūra, LDK tautų istorijos bendrumas. Lietuviams aktualesni valstybingumo iki Liublino unijos aspektai - su Abiejų Tautų Respublika susijęs laikotarpis populiariojoje vaizduotėje kol kas nereikšmingas.³⁵³ Įdomu, kad Vakarų paveldosaugos teoretikai ypač pabrėžia senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės daugiakultūrio sugyvenimo patirtį ir paveldą kaip ne tik unikalų, bet ir itin aktualų globaliam dabarties pasauliui.³⁵⁴

Žmonės saugo tai, kas jiems brangu, kas yra neatskiriama jų būties dalis arba tai, kas neša ekonominę naudą. Sovietmečiu panaikinus privatinę nuosavybę susiformavo labai emocionalus kultūros paveldo suvokimas ir buvo prarastos ekonominės paveldo priežiūros paskatos. Šiandien visuomenėje dar nepakankamai įvertinamas įvairiapusis paveldo, kaip *kultūrinio kapitalo*, arba *kultūrinių išteklių*, – tiek kultūrinę, tiek ekonominę³⁵⁵ bei socialinę vertę teikiančios gėrybės – vaidmuo.³⁵⁶ Tokia paveldo samprata palyginti mažai susijusi su „paminkline“ istorija arba praeities menu - ji modeliuoja visai naujus visuomenės santykius su jos paveldu, kuris vis labiau tapatinamas su

³⁵³ Šutinienė I. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo reikšmės populiariosiose tautinio naratyvo interpretacijose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21. -108, 111, 118, 119 p.

³⁵⁴ Graham B., Ashworth G. J., Tunbridge J. E. *A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy*. London, 2000. - 101 p.

³⁵⁵ Kultūros paveldo objektai prisideda prie darbo vietų sukūrimo, yra svarbūs turizmo verslui, smulkaus verslo plėtrai, sudaro teritorijos ekonominio augimo išteklius ir yra lemiamas konkurencinės galios faktorius, atlieka ir daugelį kitų funkcijų. (Bučas J., Gražulevičiūtė – Vileniškė I. Socioekonominiai aspektai paveldosaugoje. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė...* -72 p.).

³⁵⁶ Vakarų paveldosaugos teoriniame diskurse prieš kelis dešimtmečius išsirutuliojo nauja ontologinė paveldo samprata, pagal kurią paveldas neturi būti tapatinamas su memorialiniais ženklais, nes atlieka visai kitą vaidmenį - tai yra pamatas, ant kurio bręsta ir rutuliojasi šiuolaikinė kultūra, neatsiejama ir būtina žmogaus gyvenimosios aplinkos dalis. Taigi visuomenei reikėtų saugoti paveldą ne dėl ją apėmusios „nostalgiškos praeičiai“, ne kaip gyvenimo puošmeną ar proginio garbinimo objektą, bet kaip dabarties ir ateities *kultūros išteklius*. (Markevičienė J. Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos Tarybos Pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė...* -23, 24 p.). Tokia paveldo samprata įgalina aktyviai vartoti kultūros vertybes informaciniais, edukaciniais, poilsio ir pramogos tikslais, didinti paveldo integruotumą į žmogaus ir sociumo gyvenimą. (Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. -280 p.; Markevičienė J. Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė...* -25 p.). Ši samprata kildinama iš kultūros antropologijos, sociologijos, gamtos apsaugos bei tvarios raidos, žmogaus teisių ir kitų panašių vėlyvosios modernybės diskursų ir ryškėja Europos kraštovaizdžio konvencijoje (2000), UNESCO Nematerialiojo kultūros paveldo apsaugos konvencijoje (2003), o ypač Europos Tarybos Pagrindinėje konvencijoje dėl kultūros paveldo vertės visuomenei (2005). (Markevičienė J. Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje. Iš *kultūros paveldas ir visuomenė...* -19 p.).

žmogaus gyvenamąją aplinką bei sociokultūrinę visuomenės ir jos grupių raidą, paverčiamas natūralia ir būtina kasdienio žmogaus gyvenimo dalimi.³⁵⁷ Kalbant ne apie paminklus o apie paveldo išteklius, lengviau paaiškinamos sociokultūrinės paveldo funkcijos ir pagrindžiamos su jomis susijusios vertybinės saugos motyvacijos, t. y. paveldo vertės. Pasak Jūratės Markevičienės, paveldo, kaip išskirtinės praeities prezentacijos – istorijos ir meno paminklo – sampratos rėmuose, lengva nustatyti, ką ir kaip reikėtų vertinti, kieno nuosavybė yra praeities palikimas, tačiau nėra įtikinamo aksiologinio paaiškinimo, *kodėl praeitis yra vertinga*, kodėl apskritai turėtume norėti ją paveldėti, saugoti, puoselėti ir perduoti ateities kartoms.³⁵⁸ O juk neginčijama, kad kultūros paveldo išsaugojimas – tai kultūros problema, kurią lemia tinkamas verčių, glūdinčių paveldo ištekliuose, supratimas.³⁵⁹ Ypač tai aktualu šiandien, kai, sekant europinėmis tendencijomis, siekiama paveldosaugos sistemos decentralizavimo ir demokratizavimo. Pasak tarptautinio eksperto architekto prof. Herbo Stovelo, būtina remtis ilgalaikę strategiją pripažįstant, kad informuota visuomenė geriausiai garantuoja demokratiškas institucijų apsaugą. Tai įpareigoja profesionalus vadovauti ir plėsti mokymo procesą, kuris padėtų gyventojams geriau suprasti jų paveldo vertę. Vakaruose, kur šis principas visuotinai priimtas, visuomenės mokymo programos dažnai vertinamos kaip galinčios duoti labai gerus rezultatus per trumpą laiką. Naujos demokratijos šalyse, kaip Lietuva, prireiks vienos ar dviejų kartų, kad ši užduotis būtų visiškai išspręsta.³⁶⁰ Žinoma, tam pirmiausia reikia ne tik politikų moralinės nuostatos, sąmoningo siekio saugoti paveldą, bet ir pačių paveldo specialistų atitinkamo supratimo, teorinio diskurso, profesionalų poliologo svarstant conceptualius klausimus ir konkrečius paveldo reikalus (verčių, apsaugos nuostatas ir pan.). Pasak menotyrininkės, Tarptautinio paveldo apsaugos ekspertės (ICOMOS narės) J. Markevičienės, lietuviškasis paveldo supratimas, vyraujantis valstybinėje paveldo apsaugos sistemoje, gerokai skiriasi nuo šiandieninės Vakarų pasaulio sampratos, kurią formavo ir tebeformuoja teorinis tarpdisciplininis diskursas, dalyvaujant daugelio šakų mokslininkams. Dėl supratimo skirtumų iš dalies kalti ir tam tikri XIX-XX amžių Lietuvos istorinės raidos ypatumai, neleidę paveldo sampratai natūraliai rutuliotis. Lietuvoje vis dar dažnai susiduriama su siauru, gana archajišku, būdingesniu XIX amžiui ar sovietiniam laikotarpiui paveldo vietos kultūroje supratimu: paveldu laikomi tik išskirtiniai (elitiniai) praeities kūriniai ar ypatingi istorijos ženklai, todėl neatsižvelgiama į jo svarbą kasdieniame žmogaus gyvenime, neįvertinamas istorinės aplinkos poveikis, atsisakoma daugelio paveldo rūšių, taip

³⁵⁷ Markevičienė J. Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė...* -19, 25 p.

³⁵⁸ Ten pat. -23 p.

³⁵⁹ Riaubienė E. *Lietuvos architektūros paveldosauga...* -1 p.

³⁶⁰ Paveldo apsauga priklausys nuo žmonių. (Pokalbis su H. Stovelu; parengė A. Kasperavičienė). *Literatūra ir menas*, 1997, Nr. 35. -2 p.

iškreipiant savo istoriją.³⁶¹ Be to, lietuviams būdingas simbolinis praeities palikimo matymas – paveldas dažnai laikomas vien ženklu, simboliu, todėl įvaizdis vertinamas kur kas labiau nei pats daiktas. Prie to vėlgi prisidėjo nepalanki XIX ir XX a. istorija – okupacijos ir aneksijos, suformavusios specifinį lietuvių santykį su savo paveldu: kai fizinį pasaulį – žemę, daiktus – vienaip ar kitaip tvarkė okupantai, tuomet beliko trauktis į nemedžiaginį.³⁶² Atrodo, kad sovietmečiu netgi tie, kurie suvokė istorinės atminties išsaugojimo būtinybę, labiausiai rūpinosi atminties ženklų statymu ar nemedžiaginio paveldo puoselėjimu. Etnokultūrinio sąjūdžio esminis akcentas buvo liaudies daina – joje ieškota dvasinės atramos (pavyzdžiui, „Raskilos“ folklorinio ansamblio, 1971 m. įkurto kelių ramuviečių ir žygeivių, veikloje per 27 metus dalyvavo daugiau nei 5000 žmonių³⁶³). Ramuviečiai daugiausia dėmesio skyrė folkloro, tautosakos ir papročių fiksavimui (žinoma, įtakos turėjo ir tai, kad tam reikėjo mažesnio mokslinio pasirengimo, specialių žinių nei, tarkim, architektūros objektų aprašymui, bet svarbiausia – dvasinę tradiciją paprasčiau atgaivinti, palaikyti, o tai ir buvo pagrindinis ramuviečių tikslas). Žygeiviams labai svarbūs (tiek sovietmečiu, tiek ir šiandien) memorialiniai paminklai (Vytautui, Kęstučiui, 1863 m. sukilėliams, knygnešiams, tremtiniams, partizanams, nepriklausomybės kovoms atminti). Didelę dalį šių paminklų jie pastatė patys, siekdami įamžinti, jų požiūriu, reikšmingus tautos istorijos įvykius ir asmenybes. Paminklų simbolika išreiškia žygeiviams artimą Lietuvos istorijos viziją. „Prieš statydami paminklą, mes, žygeiviai, patys gilinamės į savo tautos praeitį ir tokiu būdu jai neleidžiame išnykti mūsų sąmonėje. Vietą paminklo statybai numatome tokią, kur tikrai egzistuoja gal jau ir nematoma mūsų tautos praeitis. Nes yra absurdas, kai paminklas statomas vien todėl, kad reikia „įsisavinti“ surinktas ar valstybės skirtas lėšas, ir tokioje vietoje, kurioje jokių istorinių įvykių nebuvo <...> Kuo daugiau Lietuvoje stovės paminklų, tuo stipresnė bus jos istorinė atmintis ir tikresnė ateitis“ – mano vidurinėsios kartos (maždaug nuo 1988 m. įsijungęs į žygeivių judėjimą) žygeivis Dainius Balčiūnas.³⁶⁴ Beje, daugelis žygeivių pastatytų paminklų ne tik atlieka simbolinę paskirtį³⁶⁵ – priminti,

³⁶¹ Markevičienė J. Voverė hermeneutiniame rate, arba Lietuvos paveldo apsaugos kryptys. *Naujasis židinys – Aidai*, 2000, Nr. 3. -89 p.

³⁶² Ten pat. -92 p.

³⁶³ Labanauskas P. Daina – laisvės ginklas. Iš *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940-1998)*. Sud. Ignatavičius I. Vilnius, 1999. -490 .

³⁶⁴ Balčiūnas D. Paminklai: 40 metų patirties. *Atbalsis*, 2007, Nr. 14. -1, 2 p.

³⁶⁵ Paminklai – pranešimai, pasak prancūzų sociologo Regis Debray, yra intencionalūs, t. y. siekia įamžinti realų ar mitinį praeities įvykį ar asmenį. Šiam paminklų tipui priklauso kipa, obeliskas, kripta, koplyčia, memorialinis paminklas ir t. t. Jam neprivalomos nei meninė (serijinės gamybos antkapiai), nei senumo vertės – pagrindiniai kriterijai „istoriniam paminklui“ apibrėžti. Jis turi tik simbolinę paskirtį: sąlygoti ceremoniją, palaikyti ritualą, įkvėpti jaunąją kartą, įkūnyti tam tikras vertybes. Intencionalūs paminklai statomi ant tiltų, aikštėse ir kryžkelėse, mūšio laukuose ir kapinėse. Būtent jie, nors paprastai neįrašyti kultūros vertybių apsaugos registruose, įkūnija paveldo perdavimą iš praeities į ateitį. Dažniausiai jiems nereikia valstybės apsaugos, jais pasirūpina mirusiųjų giminės ar vietinės bendruomenės. (Debray R. Trace, forme ou message? Bougnoux D. (dir.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 27-45. Paris, 1999. -28-44 p. Cit. iš: Čepaitienė R. Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos studijos*, 2005, Nr. 5 (14). – 173 p.

kuo tikėti ir kaip elgtis, perteikti tautai svarbias moralines vertybes ir idealus bei raginti jomis sekti - tačiau turi ir meninę vertę - skulptoriaus Stasio Kuzmos, tautodailininkų ir žygeivių Arvydo Petrulio, Broniaus Mažylio, Juliaus Vaupšo, Romo Smailio, Broniaus Zavacko ir kt. sukurti kryžiai, koplytstulpiai. Galima netgi teigti, kad tokiu būdu žygeiviai prisidėjo (prisideda) prie kryždirbystės tradicijos puoselėjimo. Pasak R. Čepaitienės, tradicinė memorialinių praktikų forma (kryžiaus, Rūpintojėlio, Pietos), būdama giliai sakrali, kaip jokia kita patenkina kolektyvinės ir individualiosios atminties lūkesčius bei poreikius.³⁶⁶

XX amžius paveldą susiejo su labai įvairiomis žmogaus reikmėmis. Šie kultūros ištekliai saugomi kaip žmonių bendruomenių stabilumo ir tęstinumo, palankios gyvenimo aplinkos laidas. Pažiūrėti paprasti miesteliai ir kaimai, kuklūs eiliniai namai turi dvasią, leidžia patirti namų tikrumo, saugumo, stabilumo ir tęstinumo pojūtį, išgyventi paprasčiausius prisirišimo ir meilės namams jausmus, patenkina žmogaus poreikį turėti šaknis.³⁶⁷ Rūpinimasis istorine aplinka (kultūros ekologija), peržengia įprastos „paminklosaugos“ rėmus, nes padeda tausoti ir puoselėti vietas, palankias gyventi namų, šeimos ir bendruomenės gyvenimą, neatimti paveldo iš vietos žmonių.³⁶⁸ Šis paveldas labiausiai reikalingas gyventojams, jie pirmieji ir turėtų skatinti jo apsaugą. Istorinėje aplinkoje glūdinčios galimybės suteikti žmogiškesnę būstą glaudžiai susieja šio paveldo apsaugą su naujausiomis tausojančios pasaulio raidos kryptimis.³⁶⁹ Lietuvoje istorinė miestų ir kaimų aplinka nyksta, nes nepakankamai suvokiamos jos nešamos ekologinės vertės, dairomasi išskirtinių, iškiliausių paminklų arba pirmenybė teikiama naujų statinių blizgesiui. Vis nepalankesni gyventi darosi Vilniaus senamiestis, Žvėrynas ar Rasos, tas pats vyksta ir kitur, kur tik atsiranda pinigų didesnėms statyboms. Nauji pastatai suardo istorinę aplinką, nes jų statytojams dažniausiai nerūpi vietovės dvasia ir tradicijos, pagal komfortą ir stilių jie orientuojasi į „užsienį“, - rašo architektas V. Stauskas. Pasak jo, keista, bet nepriklausomybės laikais ne padidėjo, o sumažėjo mokslo visuomenės dėmesys etninei architektūrai, kuri sudaro mažųjų gyvenviečių savitumo pagrindą.³⁷⁰

³⁶⁶ Čepaitienė R. Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos studijos*, 2005, Nr. 5 (14). -185 p.

³⁶⁷ Markevičienė J. Voverė hermeneutiniame rate, arba Lietuvos paveldo apsaugos kryptys. *Naujasis židinys – Aidai*, 2000, Nr. 3. -94, 95, 98 p.

³⁶⁸ Ten pat. -95 p.

³⁶⁹ Ten pat. -95 p.

³⁷⁰ Stauskas V. Kultūros paveldo ir naujosios architektūros santykis mažosiose gyvenvietėse. Iš *Meno istorija ir kritika*. T. 1. Kaunas, 2005. -21 p. Autoriaus teigimu, po J. Gimbuto, K. Čerbulėno, F. Bielinskio, K. Šešelgio ir kitų autorių monumentalų veikalų mažai teatsiranda naujų etninės architektūros tyrimų, kurie atspindėtų dabartinę etninės architektūros būklę. (Ten pat. -21 p.)

IŠVADOS

1. Aptarta 7-9 dešimtmečių kraštotyrinio sąjūdžio aktyvių dalyvių – žygeivių ir ramuviečių – veikla, saugant kultūros ir istorijos palikimą, iš esmės buvo režimui besipriešinusios nacionalistinės ideologijos dalis. Paminklosauginės iniciatyvos kilo daugiausia iš nacionalinio (etninio) identiteto palaikymo poreikio, kuris ir lėmė saugomų paminklų pobūdį bei interpretacijas. Tai buvo istorinės atminties saugojimo darbas, įtrauktas į tautos gynimo akciją. Kraštotyris (kartu ir paminklosauginis) sąjūdis pasižymėjo tautiniu pasididžiavimu istorija, kalba, etninės kultūros sakralizavimu, neretai atsiribojimu nuo Vakarų krikščionybės, miesto kultūros. Sovietizacijos ir rusifikacijos sąlygomis tautinio tapatumo arba kultūros šaknų daugiausia ieškota aiškiai „lietuviškame“ kultūros palikime – kaimo papročiuose, pagonybėje, kalboje.

2. XX a. 7 dešimtmetyje prasidėjęs etnokultūrinis (kaip ir XIX a. pab. XX a. pradžios) sąjūdis pasireiškė plačiu susidomėjimu tautosaka, mitologija, etnografija. Nors šį liaudies kultūros pakilimą valdžia norėjo pasukti internacionalinio auklėjimo vaga, propagavo pagal sovietinės ideologijos reikalavimus „patobulintas“ ir standartizuotas liaudies tradicijas, o kraštotyrą bandė nukreipti į kolūkių ir „revoliucinio judėjimo“ istorijos tyrimą, tačiau kraštotyrininkai ėmėsi rinkti ir puoselėti autentiškos etninės kultūros palikimą, o valdžios bandymas panaudoti liaudies kultūrą kaip „tiltą“ visuomenės perauklėjimui, neretai davė nepageidaujamą rezultatą – tautinių jausmų sustiprėjimą.

3. Iš 7 dešimtmetyje suaktyvėjusios kraštotyrinės veiklos gimė platus Ramuvos judėjimas, siekęs senąsias tradicijas atgaivinti, „sugrąžinti į gyvenimą“, iškėlęs šių tradicijų vertę ir aktualumą. Lietuviškasis patriotizmas ramuviečius skatino ieškoti autentiškiausio – seniausio, giliausio, šakninio tradicinės kultūros klodo. Ramuvos sąjūdis sovietmečio Lietuvoje didelei daliai akademinio jaunimo, inteligentijos padėjo atrasti etninę kultūros paveldą, pažinti jo vertybes. Slogioje stagnacijos laikotarpio atmosferoje tai buvo svarbi kultūrinė alternatyva, išplėtusi dvasinio ir intelektualinio gyvenimo ribas. Kaip reikšmingos dvasinio gyvenimo atramos atrasti lietuvių etninio pasaulėvaizdžio gelminiai klodai. Tai galima įvardyti kaip veiksmingą antisovietinės kultūrinės – moralinės rezistencijos ideologiją. Pagrindinė Ramuvos veikla buvo kraštotyros ekspedicijos ir jose surinktų liaudies dainų ir papročių įsisavinimas ir puoselėjimas.

4. Žygeiviai irgi atsirado įprastinių struktūrų pagrindu, jie kilo iš turistų, bet žygeivių turizme buvo patriotinis momentas. Jie domėjosi istorinėmis Lietuvos vietovėmis ir objektais, dažniausiai susijusiais su nepriklausomybės kovomis (ypač 1863 m. sukilimu, šiandien – su pokario rezistenciniu judėjimu) taip pat baltiškiosios kultūros palikimu (piliakalniai, pilkapiai, mitologiniai akmenys). Keliaudami po Lietuvą, ieškojo šių paminklų, lankydavo, tvarkydavo juos, savo jėgomis pastatė daug

naujų paminklų knygnešiams, 1863 m. sukilėliams, Atgimimo laikotarpiu – tremtiniais ir partizanams. Žygiai buvo puikus, įtaigus paveldo pažinimo ir populiarinimo būdas, teikęs galimybę gyvai pajauti istoriją ir ugdes patriotinius jausmus. Šiandien žygeivių klubai, ypač vyresnioji ir vidurinioji žygeivių karta, stengiasi tęsti tautiškumo, patriotizmo puoselėjimą per savo krašto pažinimą, kuomet ypač svarbu „pajauti padais kiekvieną tėviškės takelio vingį“, sudominti šiomis tradicijomis jaunimą. Dabar siekiama įamžinti pokario partizaninio judėjimo dalyvių atminimą, rengiamos senų, apleistų kaimo kapinių, piliakalnių tvarkymo talkos, žygiai 1863 m. sukilėlių keliais ir kt. Žygeivių grupėse visuomet labai svarbus buvo vadovo vaidmuo, jo nuostata domėtis krašto istorija ir gebėjimas patraukti kitus lemia grupės veiklos pobūdį. Šiuo metu paveldosaugine veikla daugiausia užsiima Panevėžio ir Kauno žygeivių klubai.

5. Etnokultūrinis sąjūdis buvo sovietmečiu dominavusio valdžios ir visuomenės konflikto išraiška. Tiek žygeivystės, tiek Ramuvos bendrijos gimė kaip kultūrinis protestas prievarta diegiamiems, dirbtinai sumodeliuotiems idealams bei gyvenimo būdai. Šiandieninės Romuvos, žygeivių etnokultūrinės grupės savo kultūrinę raišką grindžia vadinamąja baltiškąja tradicija, ieškomos alternatyvos dabartinei masinei kultūrai. Folkloras, rekonstruojami senieji papročiai ir apeigos šiuolaikinėse bendruomenėse veikia kaip šaltinis, atveriantis senojo pasaulio prigimtį ir leidžiantis ją pajauti. Tai yra vienas iš dabartinės kultūros eksperimentų.

6. Nagrinėti ryškiausi tautinės („Aušra“) ir liberaliosios („Alma Mater“) krypčių pagrindžio leidiniai papildė kraštotyrinio-folklorinio sąjūdžio kultūrinės rezistencijos vaizdą. Jiems taip pat būdingas istorijos, kaip esminės tautinės tapatybės dalies, akcentavimas, atkirtis valdžios diegiamai Lietuvos istorijos versijai. Rūpinamasi istorinio lietuvių palikimo išsaugojimu, iškeliami jo niokojimo atvejai. Pagarba istorinėms asmenybėms, Lietuvos praeičiai ir jos paminklams suvokiama kaip tautinės savimonės išsaugojimo ir ugdymo garantas. Palaikoma kraštotyrininkų veikla, aiškinama jos svarba.

7. Sovietmečiu visuomenės istorinę kultūrą, o kartu ir paveldo sampratą iš vienos pusės veikė „vienintelio teisingo“ istorijos naratyvo diegimas, organizuotos „užmarštys“, informacijos kontrolė ir ribojimas, iš kitos – represuota, bet daugiau ar mažiau išlikusi ir perduodama neformalioje žmonių komunikacijoje atmintis, gyvybingos etnolingvistinio nacionalizmo nuostatos, tautinis istorinis pasakojimas, perimtas iš tarpukario Lietuvos. Kaip parodė etnokultūrinis 7-9 dešimtmečių sąjūdis, o vėliau tautinis atgimimas ir jo istorijos bei paminklų „bumas“, pastarieji veiksniai turėjo daugiau įtakos.

8. Apžvelgę 7-9 dešimtmečio etnokultūrinio sąjūdžio ir Atgimimo laikotarpių paminklosaugines praktikas, akivaizdžiai matome, koks yra istorijos idealas; faktiškai jos reprezentuoja idealų istorijos variantą, pateikdamos to meto suinteresuotos visuomenės požiūriu svarbiausius, patraukliausius,

labiausiai įkvepiančius praeities momentus. Kaip savo valstybės istorija dažniausiai buvo suvokiama tik „gryno“ lietuviško valstybingumo periodai, t.y. iki unijos su Lenkija, Lietuvos Respublikos laikotarpis ir jos formavimosi priešistorė. Tautos istorija, liaudies kultūra buvo paversta romantiniu idealu.

9. Iškovojus nepriklausomybę paminklosauginio sąjūdžio banga greitai atslūgo, nes nebeliko kultūros savisaugos ir savigynos poreikio. Tam turėjo įtakos ir ekonominė krizė, pilietinio solidarumo silpnėjimas, visuomenėje pasireiškianti vertybinė, moralinė dezorganizacija, pragmatinių, vartotojiškų interesų akcentavimas, nepakankamas ir siauras paveldo ir jo verčių suvokimas. Šiandienos socialinė, ekonominė, politinė situacija, susijusi su eurointegracijos, globalizacijos procesais, palankios gyvenimo aplinkos išsaugojimo poreikiu, verčia keisti santykį su praeities paveldu, atrandant naujas jo, kaip įvairialypių dabarties ir ateities kultūros išteklių, reikalingų kiekvienam ir kasdien, vertes ir reikšmes.

10. Sovietinio režimo prievarta diegiama ideologija ir tvarka iškreipė natūralų kultūros vystymąsi. Kultūrinės rezistencijos, kurioje skleidėsi lietuviškoji tapatybė, tikslas buvo ginti ir saugoti tai, kas laikyta tautine savastimi, ir nebuvo galimybių šią savastį kūrybiškai interpretuoti bei perkeisti. Pilietinės demokratinės visuomenės kūrimas reikalautų koreguoti monoperspektyvias etnolingvistines paveldo interpretacijas, įtraukiant socialinių ir etninių mažumų istorijos – atminties – paveldo dėmenį, ieškant skirtingų identitetų sugyvenimo galimybių. Sovietmečiu valstybė centralizavo ir kontroliavo paveldo apsaugą. Po nepriklausomybės atkūrimo tiek valdžiai, tiek ir pačiai visuomenei buvo sunku suvokti, jog visuomenės dalyvavimas įvairių sprendimų priėmimo procese yra ne tik norma, bet ir būtinybė demokratinėje valstybėje.

Priedas. Lietuvos žygeivių statytų, atstatytų ir atrastų paminklų sąrašas (1967-2009 m.).

(Sudarytas pagal: *Atbalsis*, 2000-2001, Nr. 10. -3, 4 p.; Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3. -60, 63 p.; Šidiškis T. Nuo Perlojos iki Červonkos. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11. -3 p.; taip pat pagal žygeivių Algimanto Stalilionio, Rimanto Matulio ir Juozo Dapkevičiaus pateiktą informaciją. Sąraše nėra užfiksuoti visi žygeivių statyti, atstatyti, rasti paminklai, tačiau jis atspindi pagrindines žygeivių veiklos šioje srityje tendencijas).

Atrasti paminklai:

1. 1969 m. atrastas Alsiuose išlikęs paminklas kunigaikščiui Kęstučiui. (Žygeivių siūlymu jis buvo įtrauktas į valstybės saugomų paminklų sąrašą).
2. 1969 m. rastos paminklo Povilui Lukšiui – pirmajam Nepriklausomos Lietuvos, kareiviui, žuvusiam už Tėvynę, liekanos. Taučiūnai, Kėdainių r. (Vietinių žmonių žygeiviai paprašė išsaugoti nors blokus su teksto įrašais).
3. 1969 m. atrastas Lietuvos pasieniečio Kybarto, žuvusio nuo lenkų legionierių rankų, kapas. Vilniaus apylinkės, Baltamiškis, prie Bražuolės upelio.
4. 1970 m. aptiktas gerai išlikęs paminklas – panteonas Lietuvos kariams savanoriams. Červonka, Latvija.
5. 1986 m. atrastas iki tol niekam nežinomas piliakalnis Mažųjų Žinėnų kaime, Jonavos r.
6. R. Matulio vadovaujama žygeivių grupė suregistravo apie 300 mitologinių akmenų visoje Lietuvoje.

Atstatyti, restauruoti paminklai:

1. 1969 m. atnaujintas Nepriklausomybės 10-mečio paminklo įrašas. Vištytis, Vilkaviškio r.
2. 1977 m. perdengtas skiedromis koplyčios stogas Erslos km. kapinėse, atstatyta keletas sulūžusių medinių kryžių ir koplytstulpių.
3. 1977 m. perdengtas skiedromis vienos seniausių medinių sodybų Lietuvoje stogas. Pesčių km., Skuodo r.
4. 1984 m. atstatytas stogastulpis Žaliojoje girioje prie Šv. Jono šaltinėlio. Panevėžio r.
5. 1989 m. atstatytas A. Smetonos akmuo ant Ginučių piliakalnio. Ignalinos r.
-
6. 1990 m. atstatytas „Pavasarininkų kryžius“. Ustronės vienkiemis, Panevėžio r.
7. 1991 m. atstatytas kryžius Garšvių kaimo laukuose. Panevėžio r.
8. 1976 m. atstatytas stogastulpis 1863 m. sukilėliams Bartkūnų km. kapinaitėse. Pasvalio r.

9. 1997 m. pastatyta Vinco Svirskio „Burvelių madonos” kryžiaus kopija. Burvelių kaimas, Panevėžio r.
10. 2002 m. restauruojamas Niurkonių dvaro obeliskas Panevėžio r.
10. 2004 m. atstatytas stogastulpis 1863 m. sukilėliams Gitėnų miške, sukilėlių kalnelyje, Panevėžio r.

Pastatyti paminklai:

1. 1967 m. sukrautas aukuras prie Vytauto Didžiojo paminklo. Perloja.
2. 1969 m. supiltas milžinkapis ir pastatytas ažuolinis rymis (aut. Stasys Kuzma) lakūno Stepono Dariaus tėviškėje. Klaipėdos r.
3. 1969 m. sukrautas aukuras Karmazinių slėnyje ant Viršupio piliakalnio. Vilniaus r. ?
4. 1969 m. sukrautas aukuras Durbės mūšio vietoje. Liepojos r., Latvija.
5. 1970 m. pastatyta žyminė lenta prie Bečėnų piliakalnio. Dieveniškių apyl., Vilniaus r.
6. 1974 m. paminklas 1863 m. sukilėliams „Sukilėlių klėtėlės”. Žalioji giria, kvartal. Nr. 206.
7. 1976 m. pastatytas stogastulpis Liudvikui Rėzai. Kuršių Nerija, buvęs Karvaičių kaimas tarp Preilos ir Pervalkos.
8. 1976 m. stogastulpis 1863 m. sukilėliams Bartkūnų kaimo kapinaitėse. Pasvalio r.
9. 1976 m. krikštas L. Rėzai Preilos kapinaitėse.
10. 1977 m. krikštas L. Rėzai atminti prie Karaliaučiaus katedros. (Po metų greičiausiai vietinės valdžios įsakymu sunaikintas).
11. 1977 m. dvi koplytėlės 1863 m. sukilėliams atminti Biržų girioje, Unglių kalnelyje. Biržų r.
12. 1978 m. paminklas 1863 m. sukilėliams. Žaliapurviai, Stačiūnų miškas, Pasvalio r.
13. 1978 m. paminklas 1863 m. sukilėliams Tarušų miške, sukilėlių kalnelyje, Panevėžio r.
14. 1981 m. pastatytas rymis ant Domo Šidlausko (Visuomio) kapo. Pakempininkų km., Akmenės r.
15. 1981 m. koplytstulpis 1863 m. sukilimo vado kunigo Antano Mackevičiaus suėmimo vietoje. Vilkijos apyl.
16. 1982 m. sukrautas aukuras Krėvos pilyje, minint 600-ąsias Kęstučio mirties metines.
17. 1982 m. paminklas Gabrielės Petkevičaitės – Bitės tėvui daktarui Jonui Petkevičiui Puziniškio kapinaitėse.
18. 1982 m. paminklinė lenta pritvirtinta Tado Ivanausko gimtinėje. Lebiodkos km., Baltarusija.
19. 1983 m. paminklas 1863 m. sukilėliams Rūdininkų girioje. Vilniaus r.
20. 1984 m. paminklas 1863 m. sukilėliams. Žalioji giria, prie Daršiškių, kvart. Nr. 121.
21. 1984 m. stogastulpis šiauriausiam Lietuvos taške. Biržų giria, Aspariškių km., kvart. Nr. 28.

22. 1985 m. paminklas 1863 m. sukilėliams „Trys dalgiai” Taruškų miške. Panevėžio r.
 23. 1985 m. paminklas 1863 m. sukilėliams. Žalioji giria, kvart. Nr. 121. Panevėžio r.
 24. 1986 m. chačkaras (armėniškas kryžius) žuvusiems tarybiniams partizanams. Želsvelės miškas, kvart. Nr. 38, Marijampolės r. (pastatė Armėnijos žygeivis Ašotas).
 25. 1989 m. stogastulpis „Šv. Rokas – žygeivių globėjas”. Garšvių kapinaitės.
 26. 1989 m. žygio į Lenos žiotis metu pastatytas kryželis Trofimovsko tremtiniams. Trofimovsko protakos įlanka.
 27. 1989 m. žygio į Lenos žiotis metu atminimo lenta pritvirtina Stolbo uolos pietinėje pusėje.
 28. 1989 m. paminklas stalinizmo aukoms. Panevėžys, Ramygalos g. kapinės.
 29. 1989 m. atminimo lenta Lietuvos karininkams nugabenta į karininkų kapines prie Lamos ežero. Norilsko r.
 30. 1989 m. stogastulpis buvusio karininkų barako (prie Lamos ežero) kampe.
 31. 1989 m. paminklas Garšvių knygnešių draugijos nariams. Garšviai, Panevėžio r.
 32. 1989 m. atminimo lenta geografui, keliautojui ir atradėjui, tyrinėjusiam Sibirą, Jonui Čerskiui (1845-1892), prikalta Chamar – Dabano kalnagūbryje, ant J. Čerskio viršūnės.
-
33. 1990 m. pastatytas paminklas tremtiniams. Subačiaus geležinkelio stotis.
 34. 1990 m. atminimo lenta 115-osioms Mikalojaus Konstantino Čiurlionio gimimo metinėms pažymėti palikta Hukerio saloje slidžių ekspedicijos „Trispalvė Arkties vandenyne” metu.
 35. 1990 m. pastatytas stogastulpis su Baltijos šalių karininkų pavardėmis ir latvės, lietuvės, estės motinų skulptūromis Lamos ežero krante.
 36. 1990 m. Lamos kapinėse pastatytas trikampės piramidės formos lauko riedulių paminklas su žuvusiųjų Baltijos šalių karininkų pavardėmis ir nacionaliniais herbais.
 37. 1991 m. Baltijos šalių karininkų memorialas Norilske.
 38. 1991 m. mūrinis kopylstulpis senose Žaidelių kaimo kapinaitėse. Kupiškio r.
 39. 1991 m. „Trys kryžiai” - Mitabynės memorialinio ansamblio II dalis. Panevėžio r.
 40. 1992 m. stogastulpis ant knygnešės – daraktorės M. Kiauniukės kapo Garšvių kaime.
 41. 1992 m. paminklas partizanui B. Meškauskui. Garšvių km., Panevėžio r.
 42. 1993 m. stogastulpis Saulės mūšio vietoje. Tiltagalių km., Panevėžio r.
 43. 1993 m. paminklas partizanų – desantininkų žuvimo vietoje. Žalioji giria, kvart. Nr. 205.
 44. 1994 m. stogastulpis Garšvių kaimo tremtiniams. Garšviai, Panevėžio r.
 45. 1994 m. kryžius Garšvių kaimo kapinaitėse, Panevėžio r.
 46. 1994 m. paminklas žygeivio R. Smailio žuvimo vietoje. Savitiškis, Panevėžio r.

47. 1994 m. stogastulpis 1863 m. sukilėliams Bartkūnų kaimo kapinaitėse. Pasvalio r.
48. 1994 m. Mitabynės „Pieta“ – Mitabynės kaime 1945 m. sudegintos Savickų sodybos memorialinio ansamblio I dalis. Panevėžio r.
49. 1995 m. stogastulpis 7 žuvusiems partizanams Mitkų kaime. Panevėžio r.
50. 1995 m. paminklas žuvusiems partizanams sudegintoje Petrauskų sodyboje Jutiškių kaime. Žalioji giria.
51. 1996 m. kryžius memorialinėje kunigo K. Kuzmicko (JAV lietuvių katalikų veikėjas KBK kronikos leidėjas) sodyboje Baluškių kaime. Panevėžio r.
52. 1997 m. trys kryželiai partizanams Jakubonių km. kapinaitėse. Pušaloto apyl., Pasvalio r.
53. 1997 m. stogastulpis senose Stanionių km. kapinaitėse prieš 300 m. čia stovėjusios koplyčios vietoje. Panevėžio r.
54. 1998 m. stogastulpis buvusios Istricos mokyklos vietoje. Panevėžio r.
55. 1998 m. paminklas „1863 m. sukilėlių kalnelis“. Stumbriškis, Varupio ir Pyvesos santaka. Panevėžio r.
56. 2001 m. atminimo ženklas-lenta 1863 m. sukilėlių stovyklos vietoje Aukštaitišio miške, netoli Puziniškio, Panevėžio r.
57. 2002 m. atminimo ženklas-lenta, pažyminti Gasparėlių pilkapius. Panevėžio r.
58. 2005 m. kryžius pušyje partizanų desantininkų Jono Kukausko ir žurnalisto Julijono Būtėno nusileidimo vietoje Kazlų Rūdos miške.
59. 2007 m. skulptūra – žymeklis partizano J. Būtėno bunkerio vietoje Kazlų Rūdos miške, prie Šunkarių km., Šakių r.
60. 2008 m. stogastulpis partizanų būrio vadui Petruui Tamošiūnui – Simui prie kelio Panevėžys – Vabalninkas.
61. 2009 m. paminklas knygnešiui Baniui prie jo gimtosios sodybos Pajstrio miestelyje.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Apie „Ramuvą“, tėvyniškumą ir neperžengiamas ribas. Paulius Subačius kalbina Algirdą Patacką. *Naujasis Židinys*, 1994. ?
2. *Atgimimo paminklai*. („Politikos“ žurnalo priedas). Sud. Semaška A. Vilnius, 1991.
3. Atmena žygeiviui. Sudarė VU žygeivis Vidmantas Kučas 1969 m. Iš *Žygeivis*, 1989, Nr. 3.
4. Aukštaitis Jonas (Vytauto Skuodžio slapyvardis). Kraštotyra – visų mūsų rūpestis. (Pažinkime savo tėvynę – Lietuvą!). Iš: Skuodis V. *Balsas iš Lietuvos pogrindžio, 1972-1987*. Vilnius, 2006.
5. „Aušros“ leidėjai. Pirmieji „Aušros“ spinduliai. *Aušra*, 1975, Nr. 1 (40), Čikaga, 1977.
6. *Ažuolo kelias*. Sud. Rimkutė N. Kaunas, 2003.
7. Balčiūnas D. Paminklai: 40 metų patirties. *Atbalsis*, 2007, Nr. 14.
8. Balčiūnas D., Dapkevičius J. Žygeivystė ir žygių nuostatos (žygeivio formulė). *Atbalsis*, 1994, rugsėjis.
9. Baltrūnas V. Turistų klubo... . *Tarybinis studentas*, 1969, Nr. 35. -3 p.
10. Beinortas J. Simono Daukanto takas. *Žygeivis*, 1990, Nr.14.
11. Čeponis K. Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija. *Atbalsis*, 1994, rugsėjis.
12. Čeponis K. Prezidento Antano Smetonos ažuolas ir akmuo. *Žygeivis*, 1989, Nr. 9.
13. Dievui ir Tėvynei. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11.
14. Europos Tarybos Pagrindinė konvencija dėl kultūros paveldo vertės visuomenei. (Faro konvencija, 2005).
<<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=199&CM=8&CL=ENG>>[žiūrėta 2009 03 15].
15. Gudelis A. Rasos įvykių seka. *Ramuva*, 1998, Nr. 4.
16. Ilgūnas G. Antanas Mackevičius: sukilimo žygiai ir kovos. Vilnius, 2007.
17. Šimkus S. *Internacionalinis ir patriotinis auklėjimas*. Vilnius, 1973.
18. Iš interviu su Laima Šinkūnaite. Užrašė Rimantė Tamoliūnienė. Kaunas, 2007 07 04. Iš *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*. Sud. Tamoliūnienė R. Kaunas, 2007.
19. Iš interviu su Linu Kulakausku. Užrašė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas, 2007 06 28. Iš *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*. Sud. Tamoliūnienė R.
20. Iš pokalbių su Romualdu Ozolu: 7-8 dešimtmečio dvasinės erdvės. (R. Ozolą kalbina Saulė Matulevičienė). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5.

21. Ištrauka iš LKP CK sekretoriaus A. Barkausko kalbos LKP CK plenumo apie pavojingus reiškinius kultūros gyvenime. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990*. (Dokumentų rinkinys). Sud. Bagušauskas J. R., Streikus A. Vilnius, 2005.
22. Indronis A. Vaidynės Žemaitijoje. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 02 28.
23. Karalius V. (slapyvardis). Iš Lietuvos jaunimo sąjūdžių istorijos. *Aušra*, 1978, Nr. 9 (49), Čikaga, 1978.
24. Ką ramuva veiks. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 01 31.
25. „Kas mums buvo 1970-ųjų Ramuva?“ (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vladu Motiejūnu). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 2.
26. Kodėl niekinama lietuvių tautos praeitis? (Atviras laiškas DLK Vytauto vainikavimo dieną). *Aušra*, 1980, Nr. 20 (60), Čikaga, 1980.
27. Ko nemato Vilniuje ir Kaune užsienio turistai. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1975, Nr. 18, Čikaga, t. 3, 1976.
28. Kraštotyrininkų byla. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vidmantu Povilioniu). *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 6.
29. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. *LTSR AT ir MT žinios*, Nr. 11, 1967 04 20, dok. 80.
30. Laikas kaip vandenynas. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Jonu Trinkūnu). *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 1.
31. Leščinskaitė – Balčiūnienė N. „Jauni žmonės... saujomis nešė ir pylė kalną“. Iš *Universiteto žygeivių metraštis*. Sud. Zavadzakis G. Vilnius, 1998.
32. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973.
33. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programa. *Atgimimas*, 1988, Nr. 3.
34. Lietuvos žygeivių statytų, atstatytų ir atrastų paminklų sąrašas. 1967-1999 metai. *Atbalsis*, 2000-2001, Nr. 10.
35. Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus m. skyriaus tarybos posėdžio, įvykusio 1971 m. birželio 14 d. protokolas. Lietuvos nacionalio muziejaus Etninės kultūros skyrius. PAKD centro tarybos archyvas (dokumentai čia kol kas saugomi nesukataloguoti).
36. Lietuvos jaunuoliui pamatyti. (Gamtos ir Kultūros paminklų sąrašas). Sudarė Šidiškis T., Panumis V., Labanauskas K., Almonaitis V., Jucevičius A., Deveikis S., Krupickas R. ir kiti. 1969 m. *Žygeivis*, 1989, Nr. 2, 3.

37. LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. *LTSR AT ir MT žinios*, Nr. 36, 1977 12 31, dok. 470.
38. LTSR KGB agentūrinių – operatyvinių priemonių planas kovai su ideologine diversija tarp inteligentijos, 1982 m. gruodžio 30 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990*. (Dokumentų rinkinys). Sud. Bagušauskas J. R., Streikus A. Vilnius, 2005.
39. Lukšienė M. Švietimo sistemos vieta kultūros procese. Iš *Lietuvos kultūros kongresas*. Sud. Kvieskienė G. Vilnius, 1991.
40. Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvai dvidešimt penkeri. *Mūsų kraštas*, 1995, Nr. 1 (6).
41. Mačiekus V. Iš Vilniaus V. Kapsuko universiteto kraštotyrininkų klubo istorijos. *Kraštotyra*, 1980, Nr. 10.
42. Mačiekus V. Kraštotyros odisėja. *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 36.
43. Mačiekus V. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuva išgyveno. *Ramuva*, 1998, Nr. 4.
44. Martinaitis M. Žiūri – ir akys gražėja. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 06 15.
45. Matulis R. Kaip sovietmečiu žygeiviai gelbėjo Lietuvos piliakalnius? *Lietuvos aidas*, 2006, Nr. 86.
46. Mažiulis V. Romuva, ramuva. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 01 31.
47. Mažylis B. Kur ošia Garšvių eglės. *Atbalsis*, 1993, gruodis.
48. Pogrindis, virtęs pastoge. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Algirdu Patacku). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 1.
49. Punios sutartis, 1966 m. liepos 3 d., Punios šilas. Iš *Traktatas apie žygeivius*. Panevėžys, 1997.
50. Račkauskas K. *Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje (1961-1986)*. Vilnius, 1987.
51. Rasų kapinėms pavojus! *Aušra*, 1980, Nr. 25 (65), Čikaga, 1983.
52. Remeikaitė A. Ar tikrai praėjo stagnatorių laikai? *Žygeivis*, 1989, Nr. 4.
53. Sakralumo paieškos. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Alfonsu Andriuškevičiumi). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 5.
54. Sąjunga jau įkurta. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11.
55. Saulės ir vėlių taku. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Tadu Šidiškiu). *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3.
56. Stankevičius E. Daugelis iš mūsų tapo Sąjūdžio aktyvistais, politikais, Seimo nariais. Iš *Universiteto žygeivių klubo metraštis*. Sud. Zavadckis G. Vilnius, 1998.

57. Šidiškis T. Nuo Perlojos iki Červonkos. *Žygeivis*, 1990, Nr. 11.
58. Šidiškis T. Prieš 20 metų. *Žygeivis*, 1990, Nr. 12.
59. Šidiškis T. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 3.
60. Šliogeris A. Sąmonės laisvėjimo ištakų beieškant. *Akiračiai*, 1993, Nr. 2, 3.
61. *Traktatas apie žygeivius*. (Lietuvos žygeivių sąjungos Panevėžio skyriaus leidinys). Panevėžys, 1997.
62. Trinkūnas J. Lietuvių daina. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 01 31.
63. Trinkūnas J. Etninės kultūros perspektyvos. Iš *Lietuvių etninės kultūros draugija. (Steigiamojo suvažiavimo medžiaga. Įstatai. Darbo programa)*. Vilnius, 1989.
64. Trinkūnas J. *Lietuvių pasaulėjauta, papročiai, apeigos, ženklai*. Vilnius, 2000.
65. Trinkūnas J. Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996.
66. Turisto statutas (1966 m. liepos 3 d., Punios šilas). Iš *Traktatas apie žygeivius*. Panevėžys, 1997.
67. Venskevičius S. Gyvenimo ir kūrybos darna. *Ramuva (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kraštotyrininkų Ramuvos informacinis laiškas)*, 1969 06 15.
68. Vaigauskas G. K. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Vadovėlis praktikams*. Vilnius, 1992.
69. Valstybės saugumo komiteto prie Lietuvos SSR pirmininko K. Liaudžio raštas Lietuvos KP CK sekretoriui A. Sniečkui apie antisovietinių nuotaikų raišką 1957 m. lapkričio 2 d. Kauno kapinėse. Vilnius, 1957 m. lapkričio 19 d. *Lituanistica*, 1998, Nr. 3 (35).
70. Vilniaus universiteto žygeivių klubo įstatai. Projektas. 2008 11 30. <http://www.zygis.vu.lt/index.php?language=lt&page=3> [žiūrėta 2009 03 09].
71. Vinco Svirskio atminimo įamžinimo programa (1996-2016 m.). *Atbalsis*, 1998, Nr. 8.
72. 2005 m. balandžio 27 d. interviu su E. Gudavičiumi stenograma. Iš *Švedas A. Sovietinė lietuvių historiografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.)*. (Daktaro disertacijos priedas).
73. 1966 m. liepos 3 d. Punios sutarties signatarų nutarimas. Punios šilas, 2006 m. liepos 8 d. *Atbalsis*, 2007, Nr. 13.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius, 1994.
2. Anglickienė L. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ažuolas“. Iš *Kauno istorijos metraštis*. T. 4. Kaunas, 2003.
3. Anušauskas A. Literatūra. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*.
4. Apanavičius R. Sovietizmas ir lietuvių etninė kultūra. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996.
5. Ashworth G. J., Heritage, Tourism and Europe: a European Future for a European Past? In *Heritage, Tourism and Society*. Ed. by Herbert D. T. London: Mansell, 1995.
6. Ashworth G. J., Larkham P. J. A Heritage for Europe: The Need, the Task, the Contribution. In *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. Ed. by Ashworth G. J. and Larkham P. J. London: Routledge, 1994.
7. Ashworth G. J. From History to Heritage – from Heritage to Identity. In Search of Concepts and Models. In *Building a New Heritage Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. Ed. by Ashworth G. J. and Larkham P. J. London: Routledge, 1994.
8. Bagušauskas J. R. *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*. Vilnius, 1999.
9. Baranauskaitė Z. „Turi šviest širdy...“. *Dienovidis*, 1991, Nr. 24.
10. Bauža Č. Kova dėl nepriklausomos demokratinės Lietuvos. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007.
11. Bučas J. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*. 1994, Nr. 1.
12. Bučas J., Gražulevičiūtė – Vilenišké I. Socioekonominiai aspektai paveldosaugoje. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė. XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius, 2006.
13. Bumblauskas A., Potešenko G., Liekis Š. Pratarinė. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. Vilnius, 2008.
14. Bumblauskas A. Akademinės istorijos ir istorijos didaktikos sankirta. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis*, Nr. 2. Sud. Poviliūnas A. Vilnius, 1997.
15. Bumblauskas A. Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija? Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius, 1999.

16. Bučas J. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*. 1994, Nr. 1.
17. Burauskaitė B. Pilietinio pasipriešinimo ir protestų metai. Iš *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė. Baltijos šalių išsivadavimo kelių paieškos. Pilietinis protestas ir Europos Parlamentas (1979-1983 metais)*. Vilnius, 2002.
18. Burinskaitė K. KGB kova su antisovietinėmis apraiškomis Lietuvoje ir išeivijoje: žmonių kompromitavimas. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 19.
19. Čepaitienė R. Kultūros paveldas ir lietuviškasis tapatumas. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Sud. ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas. Vilnius, 2006.
20. Čepaitienė R. Daugiakultūrių miestų paveldas: interpretacijos problemos ir galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21.
21. Čepaitienė R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53, Nr. 4 (72)?
22. Čepaitienė R. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005.
23. Čepaitienė R. Sovietmetis Lietuvos kultūros istorijos šviesoje: projekto bandymas. *Menotyra*, 2003, Nr. 2 (31).
24. Čepaitienė R. Sovietinio laikotarpio istorijos ir paveldo įprasminimo problemos Vilniaus mieste. Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. Nikžentaitis A., Ragauskas A. Vilnius, 2004.
25. Čepaitienė R. Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, Nr. 5 (14).
26. Čepaitienė R. Nūdienė Lietuvos paveldosauga: keletas mąstymo klišių. 2006 05 02 <<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/47181>> [žiūrėta 2009 02 09].
27. Čepaitienė R., Šermukšnytė R. Istorija, politika ir paminklai. *Naujasis židinys - aidai*. 2003, Nr. 5.
28. Čepaitienė R., Čaplinskas A. R., Miknys R., Nikžentaitis A., Ragauskas A. (apibendrinimo autorius). Vietoje apibendrinimo: įprasminama istorinė raida Vilniaus mieste (situacijos analizė). Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. Nikžentaitis A., Ragauskas A. Vilnius, 2004.
29. Čiubrinskas V. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, Nr. 1 (10).

30. Čiubrinskas V. Sovietinė Lietuvos etnologija / etnografija: istorinio materializmo ir etnokultūrinio romantizmo susitikimas. Iš *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Sud. Bumblauskas A., Šepetys N. Vilnius, 1999.
31. Drėma V. *Dingęs Vilnius*. Vilnius, 1991.
32. Feilden B. M., Jokilehto J. *Pasaulio paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998.
33. Gaidys V., Tureikytė D., Šutinienė I. Istorinė lietuvių atmintis (empirinės charakteristikos). *Filosofija, sociologija*, 1991, Nr. 1 (4).
34. Gaškaitė N. Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame – septintajame dešimtmetyje. *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 19. -33 p.
35. Genzelis B. *Imperijai griūvant. Žmonės, įvykiai, procesai*. Vilnius, 2006.
36. Genzelis B. *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2001.
37. Genzelis B. *Istorija ir mes. Kalbos, straipsniai, atsiminimai*. Vilnius, 1998.
38. Genzelis B. Psichologinis lūžis ir valdžia. Iš *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas, 2003.
39. *Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui* (aut. Bumblauskas A., sud. Dabašinskas G.). Vilnius, 1998.
40. Gražulevičiūtė – Vileniškė I. Žmogaus teisė į kultūros paveldą – viena iš prigimtinių žmogaus teisių. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius, 2006.
41. Graham B., Ashworth G. J., Tunbridge J. E. *A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy*. London, 2000.
42. Hall M. and McArthur S. *Integrated Heritage Management. Principles and Practice*. London, 1998.
43. Istorikas – dabarties istorinės sąmonės ekspertas? (Diskusija apie Lietuvos istorikų I suvažiavimą, istoriją ir pilietinę visuomenę bei istorijos dėstymą mokyklose). *Kultūros barai*, 2005, Nr. 11. ?
44. Jakubčionis A. Antisovietinis pasipriešinimas ir kova dėl žmogaus teisių. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007.
45. Jankevičiūtė G. Apie paminklus tautinio atgimimo laikotarpiams. Lietuva 1918-1940 ir 1988-1993. *Menotyra*, 1995, Nr. 2.
46. Jarutis V. *Paveldo politika, ideologija, istorinė sąmonė. Ar egzistuoja tarpusavio ryšiai?* (Magistro darbas). VU, 2007.-30p.
47. Kašauskienė V. Medžiaga apie studentų „nacionalistinę“ raišką Vėlinių dieną Vilniaus ir Kauno kapinėse 1955-1957 metais. *Lituanistica*, 1998, Nr. 3 (35).

48. Kavolis V. *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Čikaga, 1986.
49. Kubik J. *Power of Symbols against the Symbols of Power*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994.
50. Kudirka J. „Prahos pavasaris“ ir lietuvių liaudies kultūra. *Literatūra ir menas*. 1993, Nr. 34.
51. Labanauskas P. Daina – laisvės ginklas. Iš *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940-1998)*. Sud. Ignatavičius I. Vilnius, 1999.
52. Liekis A. Antisovietinis pogrindis ir Lietuvos nepriklausomybė. Iš *Nenugalėtoji Lietuva*. T. 1. Sud. Liekis A. Vilnius, 1993.
53. Liobikienė T. N. *Nevyriausybinų organizacijų raida Lietuvoje 1989-2002 m.: katalikiški šeimos centrai*. (Daktaro disertacija). VDU, 2008.
54. Mačiulis D. Dvarų kultūrinio palikimo likimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940). Iš *Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis, perspektyvos. Konferencijos tezės*. Kaunas, 2002.
55. Markevičienė J. Teorija, praktika ir Vilniaus senamiestis. *Literatūra ir menas*, 1995, Nr. 32.
56. Markevičienė J. Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos Tarybos Pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei. Iš *Kultūros paveldas ir visuomenė. XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius, 2006.
57. Markevičienė J. Voverė hermeneutiniame rate, arba Lietuvos paveldo apsaugos kryptys. *Naujasis židinys – Aidai*, 2000, Nr. 3.
58. Mauliūtė G. „*Suinteresuota visuomenė*“ ir kultūros paveldo apsauga. *Lietuvos patirtis*. VU, IF, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, 2005.
59. Miknys R. XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės Vilniaus miesto asmenys, įvykiai ir reiškiniai, kaip miesto istorinės kultūros formavimosi veiksnys: problemos apibrėžimas. Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. Nikžentaitis A., Ragauskas A. Vilnius, 2004.
60. Nikžentaitis A. Pratarmė. Iš *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. Nikžentaitis A., Ragauskas A. Vilnius, 2004.
61. Nora P. Pasaulinė atminties viešpatija. Iš *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*. Sud. Samalavičius A. Vilnius, 2007.
62. *Nukentėję paminklai*. Sud. Skirmantienė M., Varnauskas J. Vilnius, 1994.
63. Paveldo apsauga priklausys nuo žmonių. (Pokalbis su H. Stovelu; parengė A. Kasperavičienė). *Literatūra ir menas*. 1997, Nr. 35.
64. Poviliūnas A. Naujų istorijos didaktikos metmenų ieškant. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2*. Sud. Poviliūnas A. Vilnius, 1997

65. Pratarinė. Sudarytojų žodis. *Iš Lietuvos kultūros kongresas*. Vilnius, 1991.
66. Purvinas M. Sąrašas – skriauda Mažajai Lietuvai. *Naujasis dienovidis*. 1993, Nr. 50.
67. Putinaitė N. *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir vizijos XX a.* Vilnius, 2005.
68. Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius, 2007.
69. Puzinavičius B. *Sovietinis okupacinis režimas Lietuvoje 1953-1965 metais*. Vilnius, 2001.
70. Račkauskaitė Ž. Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame – aštuntajame dešimtmetyje. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2 (4).
71. Ramanauskaitė E. Pagoniškosios Romuvos atšvaitai. *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 6.
72. Ramanauskaitė E. Sugrižtanti į alkus. Lietuvos Romuva. *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 31.
73. Ramanauskaitė E. Neopagoniškujų identitetų konstravimas Lietuvos jaunimo undergroundo kultūroje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11).
74. Ramanauskaitė E. Postmodernizmo link: kultūros laisvėjimo pėdsakais. *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1, 3.
75. Ramanauskaitė E. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje. *Iš Kauno istorijos metraščių*. T. 4. Kaunas, 2003.
76. Ramanauskaitė E. Žygeivių keliais. Iš VDU etnologų gyvenimo. *Universitas Vytauti Magni*, 1999, Nr. 8. <<http://uvm.vdu.lt/Universitas%20Vytauti%20Magni/1999%20m.%20Nr.8/>> [žiūrėta 2009 02 20].
77. Riaubienė E. *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. (Daktaro disertacija). VGTU, 2003.
78. Rūsenas J. Pasakojamosios galios raida mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenėzės hipotezė. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2*. Vilnius, 1997.
79. Sąjūdis, valdžios atsiribojimas, visuomenės viltys. (D. Rastėnienės pokalbis su K. Stoškumi). *Liaudies kultūra*. 2008, Nr.3.
80. Samalavičius A. Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė. Vilnius, 2008.
81. Samalavičius A. Postkomunistinės visuomenės atmintis ir amnezija. Iš *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*. Sud. Samalavičius A. Vilnius, 2007.
82. Samalavičius A. Intelektualai postkolonijinėse / postkomunistinėse erdvėse: mentaliteto savybių kontūrai. Iš *Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos*. Vilnius, 2002.

83. Senn A. E. *Lithuania awakening*. Vilnius, 2002.
84. Skrodenis S. Diskusijų fragmentai. Iš *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996.
85. Staliūnas D. Antanas Mackevičius lietuvių istoriniame naratyve. *Naujasis židinys – aidai*, 2008, Nr. 6.
86. Stauskas V. Kultūros paveldo ir naujosios architektūros santykis mažosiose gyvenvietėse. Iš *Meno istorija ir kritika*. T. 1. Kaunas, 2005.
87. Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1 (21).
88. Streikus A. Sovietų režimo pastangos dechristianizuoti tautos atmintį. *Kultūros aktualijos*, 2007, Nr. 5 (58).
89. Streikus A. Išsivadavimas iš sovietinės kultūros kontrolės sistemos gniaužtų. *Kultūros aktualijos*, 2008, Nr. 4 (63).
90. Streikus A. Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje. *Naujasis židinys – aidai*, 2005, Nr. 9.
91. Streikus A. Sovietų valdžios kultūros politikos pokyčiai. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007.
92. Streikus A. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990)*. Vilnius, 2002.
93. Šutinienė I. Sovietinio laikotarpio atminties bruožai autobiografiniuose pasakojimuose. Iš *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Sud. Šutinienė I. Vilnius, 2003.
94. Šutinienė I. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje. Iš *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2*. Vilnius, 1997.
95. Šutinienė I. Tautos praeities interpretacijos ir nacionalizmo ideologija. Iš *Lietuvos socialinės panoramos kontūrai*. Vilnius, 1998.?
96. Šutinienė I. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo reikšmės populiariosiose tautinio naratyvo interpretacijose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21.
97. Švedas A. Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.). (Daktaro disertacija). VU, 2006.
98. Tamkutonytė Ž. Hipių judėjimas Lietuvoje sovietmečiu: mada ir / ar pasipriešinimas? *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11).
99. Tininis V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje (1944-1953)*. (Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys). T. 3. Vilnius, 2003.

100. Tininis V. Politiniai, ekonominiai ir kultūriniai pokyčiai. Iš *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007.
101. Tismaneanu V. Išsivadavimo fantazijos. Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas. Vilnius, 2003.
102. Trinkūnas J. Jaunimo etnokultūrinio sąjūdžio idėjos XX a. 7-8 dešimtmetyje. Iš *Iš Lietuvos sociologijos istorija*, 2003, Nr. 4.
103. Trinkūnas J. Etniškumas ir tautiškumas lietuvių kultūroje. Iš *Lietuvos sociologija amžių sandūroje*. Sud. Vosyliūtė A. Vilnius, 2001.
104. Tunbridge J. E., Ashworth G. J. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: Wiley and Sons, 1996.
105. Vasiliauskaitė V. *Tautinė ir liberalioji pagrindžio spauda Lietuvoje (1976 – 1981)*. Vilnius, 2002.
106. Venclova T. *Vilties formos (eseistika ir publicistika)*. Vilnius, 1991.
107. Visuomeninės organizacijos. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 12. Vilnius, 1984.
108. *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakytinės istorijos epizodų. (Edvardą Gudavičių kalbina A. Švedas)*. Vilnius, 2008.
109. Žaltauskienė V. Kai kurie buvusių dvarų sodybų parkų raidos aspektai. Iš *Kultūros paminklai*. 2002, Nr. 9.

SOCIETY AND HERITAGE PRESERVATION IN THE SOVIET LITHUANIA

SUMMARY

The conceptions, that have influenced during the soviet period (and still are influencing) appreciation, recognition and usage of the heritage are analyzed in this essey. The main purpose of this research work is reconstructing popular images of national history in the ethnocultural movement which had taken place in Lithuania approximately from 7'th to 9'th decay. To be more exact, the question under discussion is heritage presservation activities of turist clubs, called „žygeiviai“ and ethnographic club „ramuviečiai“.The resource used for this essey (mostly commemorations of members who participated in the mentioned clubs) records information about motives, purposes and means of heritage conservation movement. These commemorations reveals that the strongest influence on the heritage presservation activities of „žygeiviai“ and „ramuviečiai“ had the dominant and rooted nationalistic ideology and nationalistic historical narrative which was absorbed by Lithuanian society from the first Republic of Lithuania (1918-1940). It must be mentioned, that this nationalistic ideology had an important role consolidating the people during the times when the soviet invaders and their collaborators tried to erase or change the historic memory of the nation in creating the new soviet identification.

However, the nationalistic ideology was rather conservative, rigid and selective or in other words – mono-perspective. Therefore the heritage preserved by „žygeiviai“ ir „ramuviečiai“ was quite limited in time: it was mainly heritage of country culture (folklore, ethnic traditions – especcially the most archaic, related with the pagan religion of the Lithuanians), also monuments of national heroes, such as knights of The Middle Ages, warriors, famous writers and so on. Nowadays we are facing the problems of global world, the process of europen integration and creation of democratic civic society. Under these circumstances it is important to actualize multicultural traditions and heritage – that means – multi-ethnic, multi-confessional and multi cultural. Besides, heritage is considered now by conservation theorists to be multifunctional resource – it has various cultural, economic, political values which could be realized during the process of society education.